

ISSN 1305 - 4953
e-ISSN 2587 - 1579

100

OSMANGAZI TIP DERGİSİ

Osmangazi Journal of Medicine

*Türkiye Cumhuriyeti
100. Yıl Özel Sayısı*

**“Türk Tıbbına Hizmet
Veren Bilim İnsanları”**

OSMANGAZI TIP DERGİSİ

Osmangazi Journal of Medicine

*Türkiye Cumhuriyeti
100. Yıl Özel Sayısı*

Editör
Doç. Dr. Pınar YILDIZ

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları No: 393

Aralık 2023 Özel Sayı

Yayın Periyodu / Publication Period : Yılda 6 kez yayınlanır.
Ocak-Mart-Mayıs-Temmuz-Eylül-Kasım

Yazışma Adresi / Correspondence Address: Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanlığı
Meşelik Yerleşkesi 26480 Eskişehir/ Türkiye
Tel: 0222 2392979 - 4489 **Fax:** 0222 2393772
e-mail: otd@ogu.edu.tr
web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/otd>

Baskı / Printed by : ESOGÜ Basım evi
Tel: 0222 2393750 – 3105
e-mail: esogugrafik@gmail.com

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında,

Türk Tıbbına Hizmet vermiş Kahraman Türk Hekimlerine Saygı ve Minnetle...

Türk Tıbbına Hizmet Veren Bilim İnsanları Özel Sayısı
Osmangazi Tıp Dergisi- Aralık 2023
Editör: Pınar Yıldız

Sayfa

1-3

Hekim, Hekimlik Sanatı ve Ustalara Saygı

Yazarlar: Pınar Yıldız, Ömer Dönderici

4-22

İbn-i Sina (M.S. 980-1037)

Yazar: Prof. Dr. Hilmi Özden Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi Ana Bilim Dalı

23-40

İbrahim Refik Saydam (1881-1942)

Yazar: Prof. Dr. Selma Metintaş Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı

41-44

Hulusi Behçet (1889- 1948)

Yazar: Prof. Dr. Cengiz Korkmaz Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Ana Bilim Dalı Romatoloji Bilim Dalı

45-51

Safiye Ali (1894-1952)

Yazar: Prof. Dr. Gülay Sain Güven Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Ana Bilim Dalı Genel Dahiliye Bilim Dalı

52-75

Hasan Nusret Fişek (1914-1990)

Yazar: Prof. Dr. Ayşe Akın Başkent Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı

76-83

İhsan Doğramacı: (1915- 2010)

Yazar: Prof. Dr. Murat Yurdakök Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Ana Bilim Dalı

84-89

Gazi Yaşargil

Yazar: Prof. Dr. Ali Arslantaş Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Beyin ve Sinir Cerrahisi Ana Bilim Dalı

90-96

Türkan Saylan (1935-2009)

Yazar: Prof. Dr. Ayşe Yüksel Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Emekli Öğretim Üyesi- ÇYDD

97-110

Aziz Sancar

Yazar: Prof. Dr. Emel Ulupınar Feinberg School of Medicine- Ozdinler Lab.

111-115

Gökhan Hotamışlıgil

Yazar: Prof. Dr. Nejat Akar TOBB ETÜ Hastanesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Uzmanı

OSMANGAZİ TIP DERGİSİ

OSMANGAZI JOURNAL OF MEDICINE

Sahibi (Dekan)

Prof. Dr. Atilla Özcan Özdemir

Sorumlu Müdür (Dekan)

Prof. Dr. Atilla Özcan Özdemir

Editör

Doç.Dr. Pınar YILDIZ

Editör Yardımcıları

Doç.Dr.Eray ATALAY Dr.Öğr.Üyesi Fazma Nazlı DURMAZ ÇELİK

Dil Editörü

Doç.Dr.Bilgin KAYGISIZ

Biyoistatistik Editörü

Prof.Dr.Ertuğrul ÇOLAK

Yayın Kurulu

Prof.Dr.Ertuğrul ÇOLAK

Doç.Dr.M. Fatih ÖNSÜZ

Doç.Dr. Aslı KAVAZ TUFAN

Doç.Dr.Yavuz Vehbi TOKGÖZ

Doç.Dr.Mehmet Özgür PINARBAŞLI

Doç.Dr.Mustafa Emin ÇANAKÇI

Doç.Dr.Elif GÜNDOĞDU

Doç.Dr.Muhammet DURAL

Doç.Dr.Bilgin KAYGISIZ

Doç.Dr.Hilal KAYA ERDOĞAN

Dr.Öğr.Üyesi Evin KOCATÜRK

Dr.Öğr.Üyesi Emel TEKİN

Dr.Öğr.Üyesi Ata ÖZEN

Dr.Öğr.Üyesi Ebru

ERZURUMLUOĞLU

Dr.Öğr.Üyesi Hasip KAHRAMAN

Dr.Öğr.Üyesi Ebru KARAKOÇ

Dr.Öğr.Üyesi İmran Gökçen

YILMAZ KARAMAN

Öğr.Gör.Dr.Burcu ORTANCA

DANIŞMA KURULU

Prof.Dr.Armağan
İNCESULU,Eskişehir,Türkiye
Prof.Dr.Cemal CİNGİ,
Eskişehir,Türkiye
Doç.Dr. Demet İLHAN
ALGIN,Eskişehir,Türkiye
Doç.Dr.Dilek CEYHAN,
Eskişehir,Türkiye
Doç.Dr.Fatih YAŞAR,
Eskişehir,Türkiye
Doç.Dr.Hilal KAYA
ERDOĞAN,Eskişehir,Türkiye
Prof.Dr.İlknur AK
SİVRİKOZ,Eskişehir,Türkiye
Doç. Dr. Muhammed
DURAL,Eskişehir,Türkiye
Prof. Dr. Nurdan ACAR,
Eskişehir,Türkiye
Prof.Dr.Selçuk
DIŐİBEYAZ,Eskişehir,Türkiye
Doç.Dr. M. Surhan ARDA,
Eskişehir,Türkiye
Doç.Dr.Tufan ÖGE,
Eskişehir,Türkiye

Aida HASANOVIC, Bosnia and
Herzegovina.

Andras ARATO, Budapest.

Banu ARIN, USA.

Eda CENGİZ, USA.

İhsan SOLAROĞLU,İstanbul,Türkiye

Miguel A. VALDOVINOS, Mexico.

Soner ŞAHİN, MD, İstanbul, Türkiye

Doç.Dr.Bilgin
KAYGISIZ,Eskişehir,Türkiye
Prof.Dr.Cüneyt
ÇALIŞIR,Eskişehir,Türkiye
Prof.Dr.Didem
ARSLANTAŞ,Eskişehir,Türkiye
Dr.Öğr.Üyesi.Emre
ÖZKARA,Eskişehir,Türkiye
Prof. Dr.Gülcan GÜLEÇ,
Eskişehir,Türkiye
Doç.Dr.Hüseyin Haluk
GÜRSOY,Eskişehir,Türkiye
Doç.Dr.Merih ÖZGEN,
Eskişehir,Türkiye
Doç.Dr.Nazife Şule Yaşar
BİLGE,Eskişehir,Türkiye
Prof.Dr.Nurettin
ERBEN,Eskişehir,Türkiye
Prof.Dr.Sevilhan
ARTAN,Eskişehir,Türkiye
Dr.Öğr.Üyesi Tuba
ERDOĞAN,Eskişehir,Türkiye
Dr.Öğr.Üyesi Zeynep KÜSKÜ
KİRAZ,Eskişehir,Türkiye

Aldo MARUY-SAITO , Peru.

Annalisa PASSARIELLO , Naples, Italy.

Doruk ERKAN, USA.

Evrin METCALFE,İstanbul,Türkiye

Kapil SUGAND, United Kingdom

Nicholas de KLERK, Australia.

Yusuf YAZICI, New york USA.

Prof. Dr. Aida Kulo Cestic
Medical Faculty, Department of
Clinical Pharmacology and Toxicology
University of Sarajevo Bosnia and
Herzegovina

YAZARLARI BİLGİLENDİRME

Osmangazi Tıp Dergisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin resmi yayın organıdır. Klinik ve deneysel çalışmalar, olgu sunumları, derlemeler, editöre mektup ve tıp alanında klinik haber olmak üzere hakemli ve açık erişimli bir dergidir. Dergi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez çıkarılır.

Derginin dili Türkçe/İngilizce dir. Yazıların dergide yer alabilmesi için daha önce başka bir dergide yayınlanmamış olması ve yayınlanmak üzere gönderilmemiş olması gerekmektedir.

Makalelerin formatı VANCOUVER Reference Style Guide kurallarına göre düzenlenmelidir ([https:// openjournals.net/files/Ref/VANCOUVER%20Reference%20guide.pdf](https://openjournals.net/files/Ref/VANCOUVER%20Reference%20guide.pdf)).

Sunulan yazı öncelikle yayın kurulu tarafından kabul veya reddedilir. Kabul edilen yazılar yayın kurulu tarafından belirlenen çift-kör, bağımsız ve önyargısız hakemlik (peer-review) ilkelerine göre en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Son karar dergi Yayın Kurulu'nundur. Yayın Kurulu'nda derginin inceleme aşamaları:

- 1- Editör sekreteri tarafından teknik inceleme (benzerliklerin denetlenmesi)
- 2- Baş Editör tarafından inceleme: [reddetmek ya da yayını iletme değerlendirmesi],
- 3- Bölüm Editörü tarafından inceleme,
- 4- Haftalık Yayın Kurulu Toplantısında Değerlendirme [reddetmek ya da yayını iletme değerlendirmesi],
- 5- İki ya da daha fazla hakem tarafından inceleme,
- 6- Bölüm Editörü tarafından değerlendirilme,
- 7- Haftalık Yayın Kurulu Toplantısında Değerlendirme [reddetmek veya kabul etmek],
- 8- Taslak hazırlama
- 9- DOI numarası atama ve
- 10- Yayınlama aşaması

olmak üzere 10 adımdan oluşmaktadır.

Yazılar bir başvuru mektubu ile gönderilmeli ve bu mektubun sonunda tüm yazarların imzası bulunmalıdır. Yazıların sorumluluğu yazarlara aittir. Tüm yazarlar bilimsel katkı ve sorumluluklarını ve çıkar çatışması olmadığını bildiren toplu imza ile yayına katılmalıdır. Araştırmalara yapılan kısmi de olsa nakdi ya da ayni yardımların hangi kurum, kuruluş, ilaç-gereç firmalarınınca yapıldığı dipnot olarak bildirilmelidir. Yazı kabul edildiği takdirde bütün basım, yayım ve dağıtım hakları (copyright) Osmangazi Tıp Dergisine devredilmiş olur.

Etik

Osmangazi Tıp Dergisinde yayınlanmak amacıyla gönderilen deneysel, klinik ve ilaç araştırmaları için etik kurul onay raporu gereklidir. Bakınız: (http://uvf.ulakbim.gov.tr/tip/icmje_08.pdf).

(Sayfa 5-6, 8-9).

Yazım Kuralları

Orjinal makaleler en fazla 3000; derlemeler en fazla 4000 kelime olmalı; olgu sunumları ise 1600 kelimeyi geçmemelidir.

Yazılar; A4 kağıdı boyutuna uygun olarak, sayfanın her iki kenarında yaklaşık üçer santim boşluk bırakılacak şekilde 1,5 satır aralığı ile Times New Roman yazı tipinde yazılmalı ve 12 font büyüklüğünde olmalıdır.

Orjinal Makaleler; Başlık sayfası, Yazar(lar), Türkçe/İngilizce Özet, Anahtar kelimeler, Giriş, Gereç ve Yöntem, Bulgular ve Analizler, Tartışma ve Sonuç, Teşekkür, Kaynaklar ve Ekler bölümlerinden oluşmalıdır.

*Olgu bildiri*mi; Başlık sayfası, Yazar(lar), Türkçe/İngilizce Özet, Anahtar kelimeler, Giriş, Olgu Bildirisi, Tartışma ve Sonuç, Kaynaklar ve Ekler bölümlerinden oluşmalıdır.

Editöre mektup, son bir yıl içinde dergide yayımlanan makaleler ile ilgili ya da bir makale ile ilişkisi olmayan ancak kişinin bilgi ve deneyimlerini aktarmak amacıyla yazılmış en fazla 1000 kelimelik yazılardır. En fazla iki yazar tarafından hazırlanı ve 10 kaynağı aşmamalıdır.

Başlık Sayfası

Bilimsel yazının başlığı, Türkçe ve İngilizce olarak sadece ilk harf büyük olacak şekilde alt alta yazılmalı ve tek ya da iki satırlık bir isim olmalıdır.

Yazar(lar)

Başlık sayfasının hemen altına yazarların açık olarak adı-soyadı, ünvanları, çalıştıkları kurum ile çalışmanın yapıldığı kurum belirtilmelidir. İletişim kurulacak yazarın posta adresi ile telefon numarası ve e-posta adresleri yazılmalıdır. Ayrıca derginin ön yüzünde kullanılmak üzere Türkçe ve İngilizce kısa başlık yazılmalıdır.

Özet

Başlık sayfasından sonra ayrı bir sayfada araştırma ve derlemeler için en az 200, en fazla 250, olgu bildirileri için en az 100, en fazla 150 kelimedenden oluşan bir özet bulunmalıdır. Araştırma Makaleleri için yazılacak özet amaç, gereç ve yöntem, bulgular, sonuç olmak üzere yazılmalıdır. Türkçe özetin altında aynı düzende yazılmış İngilizce özet yer almalıdır.

Anahtar Kelimeler

Türkçe ve İngilizce özetlerin hemen altında en az 4 anahtar kelime verilmelidir.

Şekil ve Fotoğraflar

Fotoğraf ve şekiller ayrı bir dosya halinde gönderilmelidir. Şekillerin alt yazıları ayrı bir dosyaya, şekil numarası bildirilerek yazılmalı ve şekil numaraları metin içinde mutlaka

belirtilmelidir. Mikroskopik resimlerde büyütülme oranı ve boyama tekniği açıklanmalıdır. Resim, şekil, grafik ve tabloların çözünürlükleri en az 300 dpi olmalıdır. Yazar başka kaynaktan aldığı resim, şekil, grafik ve tablolar için telif hakkı sahibi kişi ve kuruluşlardan izin almalı ve yazı içinde bunu belirtmelidir. Yazı içinde ilaçların veya aletlerin özel isimleri kullanılamaz.

Tablolar

Ayrı bir dosyaya çift aralıklı olarak yazılmalı, tablo içinde enine ve boyuna bölme çizgileri kullanılmamalıdır. Her tablonun üzerine numara ve başlık yazılmalıdır. Tablo numaraları metin içinde mutlaka kullanılmalıdır.

Kaynaklar

Kaynaklar yazıda geçiş sırasına göre numaralandırılmalıdır. Dergi isimleri Index Medicus'a uygun olarak kısaltılmalıdır.

Bakınız:

<http://openjournals.net/files/Ref/VANCOUVER%20Reference%20guide.pdf>

Örnekler:

Tek yazarlı kitap:

Yazar Soyadı, adı baş harfi. (Yıl). Kitap adı (italik yazılacak).
Yayın yeri: Yayınevi/ Matbaa adı.

Comfort A. A good age. London: Mitchell Beazley; 1997.

Çok yazarlı kitap:

Birinci yazar soyadı ve adının baş harfi. 2. yazar soyadı ve adının baş harfi. ...., 7.ci yazar soyadı ve adının baş harfi. (Yıl).
Kitap adı (italik yazılacak).

Yayın yeri: Yayınevi/matbaa adı.

- Madden R, Hogan T. The definition of disability in Australia: Moving towards national consistency. Canberra: Australian Institute of Health and Welfare; 1997.

Sadece elektronik basılı kitap:

- Reid DB. Australasian association of doctors' health advisory services. Med J Australia [serial online]. 2005 [cited 2006 Mar

28];182(5):255. Available from: Health and Medical Complete.

Tek yazarlı makale:

Yazar soyadı, adının baş harfi. (Yıl). Makale başlığı, dergi adı (italik yazılacak), cilt(sayı), başlangıç sayfason sayfa.

- Wharton N. Health and safety in outdoor activity centres. J Adventure Ed Outdoor Lead. 1996;12(4):8-9.

Çok Yazarlı Makale: Yazar sayısı 6 ve üstünde ise ilk 3 yazar yazıldıktan sonra et al ifadesi eklenmelidir.

- Wharton N. Health and safety in outdoor activity centres. J Adventure Ed Outdoor Lead. 1996;12(4):8-9.

Bildiriler, Konferans Notları

Chasman J, Kaplan RF. The effects of occupation on preserved cognitive functioning in dementia. Poster session presented at: Excellence in clinical practice, 4th Annual Conference of the American Academy of Clinical Neuropsychology; 2006 Jun 15-17; Philadelphia, PA.

İletişim

Editör Sekreteri:

Yeşim ÇELİKKANAT

Adres: Osmangazi Tıp Dergisi, Eskişehir
Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi, 26480
Eskişehir, Türkiye

Tel: +90 222 239 29 79 / 4489

Fax: +90 222 239 37 72

e-Posta: otd@ogu.edu.tr

Dergi web sayfası:

<http://dergipark.gov.tr/otd/>

Basımevi

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Basımevi
Adres: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Meşelik
Yerleşkesi, Eskişehir

Tel: +90 222 239 37 50 / 3105

Fax: +90 222 229 30 47

e-mail: esogugrafik@gmail.com

OSMANGAZİ TIP DERGİSİ / OSMANGAZİ JOURNAL OF MEDICINE

ULAKBİM TR Dizin (<https://cabim.ulakbim.gov.tr/tr-dizin/tr-dizinde-dizinlenen-dergi-listesi/>)

OpenAIRE (<https://explore.openaire.eu>)

DRJI (<http://olddrji.lbp.world>)

Türk Medline (<http://www.turkmedline.net/degilistesi.php?journal=348>)

Google Scholar (<https://scholar.google.com.tr/>)

BASE (<https://www.base-search.net>)

tarafından indekslenmektedir.

OSMANGAZI TIP DERGİSİ

TÜRK TIBBINA HİZMET VEREN BİLİM İNSANLARI ÖZEL SAYISI

100

Derleme

Hekim, Hekimlik Sanatı ve Ustalara Saygı *Physician, the Art Medical and Respect for the Masters*

¹Pınar Yıldız, ²Ömer Dönderici

¹Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Ana Bilim Dalı,
Genel Dahiliye Bilim Dalı, Eskişehir, Türkiye
²Emekli İç Hastalıkları Uzmanı, Türkiye

Özet: Türk tıbbına hizmet etmiş saygıyla anılmayı hak edenlere ayrılmış bir yayında, anılmayı fazlasıyla hak eden ama ünlü olamayanların da hatırlanması gerektiğini düşünüyoruz. Dr Yavuz Erkoçak'ı Türk tıbbını sırtlayarak saygın bir konuma taşıyan, işini en iyi şekilde yapmaya çalışan, tüketim toplumu değerlerine yenik düşmemiş, yüreği ülke ve insan sevgisiyle dolu, 'vida sıkılmakla yetinmeyen' bilge/ârif yüzlerce hekimin adına selamlıyoruz..

Anahtar Kelimeler: Yavuz Erkoçak, bütüncül tıp, insancıl

Abstract: In a dedicated publication honoring those who have contributed to Turkish medicine, it's important to acknowledge not only the well-known but also those deserving of remembrance yet not widely recognized. Dr. Yavuz Erkoçak stands as an exemplar in Turkish medicine, elevating it to a reputable status through steadfast dedication, unwavering commitment to excellence, resilience against consumerist influences, and a heart brimming with love for the nation and its people. We extend our regards on behalf of numerous wise and insightful physicians who, like Dr. Erkoçak, go beyond the ordinary, refusing to settle for the status quo.

Keywords: Yavuz Erkoçak, holistic medicine, humane

Yıldız P, Dönderici Ö, Hekim, Hekimlik Sanatı ve Ustalara Saygı, *Türk Tıbbına Emek Verenler Özel Sayısı, Aralık 2023;1-3*
Doi: 10.20515/otd.1395414

ORCID ID of the author: PY. [0000-0002-3625-9829](https://orcid.org/0000-0002-3625-9829), ÖD. [0000-0002-6571-2450](https://orcid.org/0000-0002-6571-2450)

Received 16.10.2023

Accepted 06.11.2023

Online published 11.12. 2023

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Pınar YILDIZ

e-mail: pinaresogu@gmail.com

1. Hekim, Hekimlik Sanatı ve Ustalara Saygı

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de Tıp Biliminde tecrübe ve ustalık, tıbbi bilginin aktarımında ve bilimin ilerlemesinde en önemli değerlerdir. Mesleki deneyimin yerini hiçbir kitap tutamaz. O yüzden ki tıbbi uygulamalar 'tıp sanatı' olarak da adlandırılır. Bu noktada tüm büyük bilim insanlarının tecrübe ve bilgilerinden faydalandıkları bir de büyük ustaları vardır. Kimi zaman onlar isimsiz kahraman olarak kalır, kimi zaman ahde vefa duygusuyla saygıyla hatırlanır. Bu özel sayıda Türk Tıbbına Hizmet veren ve Cumhuriyetimizin 100. Yılına da atıfta bulunarak saygıyla andığımız bilim insanlarımızın yanında ismi anılan/anılmayan tüm ustalara saygımızı göstermek istiyoruz. Bu nedenle de yetişmemde büyük emeği olan değerli hocam Dr. Ömer Dönderici'ye sordum...'Siz bu özel sayıya kimi yazmak isterseniz? dedim, hocam bizler için aşağıdaki satırları gönderdi.

*Yitip giden ünsüz değerlerin ardından

Sevgili Pınar, okuyup araştırmayı sevdiğimi bildiğinden, "Türk tıbbına emek verenlere" yönelik bir özel sayı planladıklarını ve bu sayıya bir yazıyla katkıda bulunup bulunmak istemediğimi sordu. Zihnimden hızla "kimi yazabilirim?" sorusuna cevap ararken, aklıma gelen ilk isimde takılıp kaldım. Ama bir sorun vardı: O herkesin tanıdığı ünlü biri değildi. Yine de yazılmayı hak ettiğini düşünüp "Tamam yazayım. Ölçülerinize uymayabilir. Bu yüzden yayımlamazsanız da gücenmem" diye yanıtladım.

O isim, Dahiliye Uzmanlık Eğitimimi aldığım, Ankara Numune Hastanesi 1. Dahiliye Kliniği Şefi Dr. **Yavuz Erkoçak (1929-2016)** idi. Ona sevgi ve saygımın büyüklüğünü inkâr edemem. Ama benim böyle bir yazı için onu seçmemin nedeni, bu sevgi ve saygıdan çok, hızla yitip giden bazı değer ve ilkeleri dile getirmektir.

Ve inanıyorum ki, onun gibi ünlü olmayıp yazılmayı hak eden onlar, belki de yüzlerce hekim vardır. Türk tıbbının Dünya ölçeğinde çok fazla ünlü hekim çıkarmasa da genel olarak çok başarılı olduğu söylenebilir. Bu başarının ardındaki ünsüz kahramanları anmamak saygısızlık olurdu, diye düşünüyorum.

Ayrıca şöhretin âdil dağıtıldığından emin değilim. Darwin'i bilmeyen yokken, 'doğal seçim' fikrini en azından eş zamanlı, belki de daha önce ortaya atan Wallace'ı kimsenin bilmeyişi (1); hayatını DNA'nın X-ışını kristalografisine adayarak DNA'yı fotoğraflayan ve bu uğurda genç yaşta kanserden hayatını kaybeden Rosalind Franklin'i kimse bilmezken, onun fotoğraflarını izinsiz kullanarak sarmal modeli yayımlayan Watson, Crick ve Wilkins'in Nobel'le ödüllendirilişi hüznün vericidir (2, 3, 4). Bir parça "Eğer ki diğerlerinden ötesini görebildiysem; bu, devlerin omuzlarında yükseldiğim içindir."

diyen Newton tevazusuna ihtiyaç var diye düşünüyorum (5).

Yavuz Bey, tanının %50'si anamnez, %25'i fizik muayene diyen bir ekole mensuptu. Görüntüleme ve laboratuvar incelemelerinin günümüzde çok geliştiği gerçeğine rağmen, tanı hunisinin ters yüz edilişi, hatta neredeyse bir test eleğine dönüştürülmesinin irdelenmeye muhtaç olduğunu düşünüyorum.

Onu değerli kılan en önemli şeylerden biri, yalnız bir hekim değil, aynı zamanda gerçek bir entelektüel (veya aydın) oluşudur. Çağımız aşırı uzmanlıklar çağıdır. Bunun bazı avantajlarının olduğu su götürmez. Ama aynı zamanda bir 'at gözlüğüdür'. Tıp da dahil, genelde uzmanlık, endüstride Taylorist sistem olarak bilinen, üretim bandında tek işin -mesela vida sıkma- olduğu bir süreçte evrilmektedir. İntegratif (bütüncül) yaklaşım eksikliği ciddi hatalara gebe olduğu gibi, bilginin (knowledge) bilgeliğe (vision) terfisine de fırsat tanımaz.

Yavuz Bey, günümüzdeki alt dallar yüzünden budanıp âdeta yok edilmişinden değil, gerçek bir 'genel' dahiliyeci idi. Ama daha ötesi temel bilimler, toplum sorunları gibi birincil uğraş alanı dışındaki konularla da fazlasıyla ilgili biriydi. Mesela Darwin'in "İnsanın Türeyişi" eserini -ülkemizde ilk kez O- 1968'de Almanca'dan çevirerek dilimize kazandırmıştı (6). Keza, günümüzde pek çok politikacının gibi, profesyonel bir uğraş olarak değil, "ülke sorunlarına çözüm bulabilirim" düşüncesiyle siyasetle yakından ilgiliydi.

O dönemde siyasî düşüncelerimiz örtüşmemesine, kimi konularda tam aksini dile getirmeme rağmen, (şef-asistan biçimindeki) lehine asimetriyi asla kötüye kullanmadığı gibi, beni her zaman empatiyle dinlemişti. Otoritesini yalnızca tanı ve tedavide gösterdiğimiz eksikler ve yanlışlar

için kullanır, ancak böylesi hallerde kaşları çatılırdı.

Konumunu kötüye kullanmayan insanlı, eşitlikçi tutumu biz asistanlar, hemşireler veya hasta bakıcılarla sınırlı değildi. Sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel durumuna (unvanına, zenginlik-yoksulluğuna, siyasal veya dinî görüşüne) aldırmadan, her hasta için elinden gelenin azamîsini yapmaya çalışır, bizden de bunu beklerdi.

Dışarıda muayenehanesi yoktu. Klinikteki - mütevazı- odasının kapısı, her zaman ardına kadar açık olur; hiçbir muayene isteğini geri

çevirmezdi. Hasta yatışı için -kriterler belliydi ve bize güvenirdi, onayına ihtiyaç duymazdık.

Bu yazı aslında yalnız Yavuz Erkoçak'a değil; Türk tıbbını sırtlayarak saygın bir konuma yükselten; işini en iyi şekilde yapmaya çalışan, tüketim toplumu değerlerine yenik düşmemiş, yüreği ülke ve insan sevgisiyle dolu, 'vida sıkılmakla yetinmeyen' bilge/ârif yüzlerce Yavuz'a şükran ve teşekkür yazısıdır.

İşte tam bu noktada değerli hocam Ömer Dönderici'ye katılmamak ne mümkün. Günümüzde yaşamın hızlı döngüsü içinde mesleklerin gerçek anlamlarını kaybettiğini görmekteyiz. Bu bağlamda da hekimliğin sadece hastanın yönetimini sağlayan kişiye dönüşen yalın yapısı hekimliğin sanat kısmı için asla yeterli değildir.

Hekim; tıp alanındaki uzman kişi olarak geçse de gerek eski toplumlarda gerek ise günümüzde bu tanıma yüklenen çok sayıda sıfatı da içinde barındırır. Topluma, toplumsal değerlere, insana, insanlığa, her yönüyle saygı ve sevgi duyan kişidir hekim. Yüksek anlayış kabiliyeti, olayları önceden anlama, yorumlama, kritik zamanlarda karar alma, bu kararları uygulama becerileriyle liderdir. Duyguları mesleğinin önüne geçmese de duyguları mesleğini doğru icra etmesinde en önemli yol arkadaşıdır. Örnek davranış ve yaşayış biçimiyle sonraki nesiller için de en iyi örnektir. Topluların aydınlanması ve bilim ışığıyla sürekli yükselmeleri de iyi hekimler yetiştirebilme güçleriyle paralel olacaktır. Bizler çok şanslıyız ki 'Beni Türk Hekimlerine Emanet Ediniz' diyen Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyetin 100. Yılında ona ve emeği geçen tüm atalarımıza layık olmak için var gücümüzle çalışıyoruz. Çok şanslıyız ki İbn-i Sina'dan Aziz Sancar'a bu topraklardayız ve çok değerli bilim insanlarına ev sahipliği yapmış köklü bir vatanın evlatlarıyız. Sayısız hekim bugün saydığım çok önemli değerleriyle birlikte ömrünü insana ve insanlığa adanarak mesleğini gerçekleştiriyor. Bugün de yarın da önümüzdeki 100 yıllarda da Türk hekimleri tüm benlikleriyle vatana ve insanlığa hizmet vermeye devam edecektir. Saygı ve sevgiyle tüm meslektaşlarımı selamlıyorum.

KAYNAKLAR

- 1- Wallace, A. R. On the Tendency of Varieties to Depart Indefinitely from the Original Type. Journal of the Proceedings of the Linnean Society of London. Zoology, 1858; 3(9), 45-62.
- 2- Franklin, R. E., & Gosling, R. G. Molecular Configuration in Sodium Thymonucleate. Nature 1953; 171(4356), 740-741.
- 3- Watson, J. D., & Crick, F. H. C. Molecular Structure of Nucleic Acids: A Structure for Deoxyribose Nucleic Acid. Nature 1953; 171(4356), 737-738.
- 4- <https://sciencehistory.org/education/scientific-biographies/james-watson-francis-crick-maurice-wilkins-and-rosalind-franklin>.
- 5- Boyle, R. The Works of the Honourable Robert Boyle. London: Thomas Dring, 1676.
- 6- Darwin. İnsanın Türeyişi, çev. Yavuz Erkoçak, Ankara, Sol Yayınları, 1968.

Etik Bilgiler

Etik Bilgiler Etik Kurul Onayı: Bu makale bir derleme yazısı olduğu için Etik Kurul Onayı alınmasına gerek yoktur.

Telif Hakkı Devir Formu: Yazar tarafından Telif Hakkı Devir Formu imzalanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Hakem değerlendirmesinden geçmiştir.

Yazar Katkı Oranları: Konsept: PA. Tasarım: PA. Veri Toplama veya İşleme: PA. Analiz veya Yorum: PA., ÖD, Literatür Taraması: PA.ÖD, Yazma: PA, ÖD
Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir

Destek ve Teşekkür Beyanı: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Büyük Türk Bilgini İbn-i Sînâ **The Great Turkish Scholar Ibn Sina**

Hilmi Özden

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi, Anatomi Anabilim Dalı, Eskişehir, Türkiye

Özet: İbn-i Sînâ 980-1037 yılları arasında Türkistan ve İran coğrafyasının çeşitli bölgelerde yaşamış bir Türk bilginidir. Tıp başta olmak üzere bilimin her sahasında çalışmıştır. Büyük bir filozof olarak da düşünceleri dünyada kabul görmüştür. El-Kânân Fit't Tıbb isimli kitabı asırlarca Avrupa'da okutulmuş önemli bir kaynak olarak kabul edilmiştir. Fizikten metafiziğe, matematikten astronomiye birçok eser yazmıştır. Müzik, şiir gibi birçok sanat dalında çalışmaları bulunmaktadır. Onun olaylara, sistematik ve eleştirel yaklaşımları; bilim, felsefe ve sanat dallarındaki çok yönlülüğünden kaynaklanmaktadır. Çocuk yaşta Kur'an-ı Kerim'i ve İslam dininin kaynaklarını öğrenmiştir. Dini bilimleri çağdaşlarından farklı ve isabetli yorumlaması nedeniyle ithamlara maruz kalmıştır. Devrinde kendisinden sonra gelen bazı düşünürler tarafından suçlanmıştır. Günümüzde onun fikirleri çerçevesinde nörobilimden teolojiye kadar birçok sahada yeni alanlar açılacağı anlaşılmaktadır. Bu araştırmada kaynaklar ışığında onun çok yönlülüğü anlatılmaya çalışılmıştır

Anahtar Kelimeler: İbn-i Sina, El-Kânân Fit't Tıbb, Bilimsel Çalışmaları, Felsefi Düşünceleri

Abstract: Avicenna is a Turkish scholar who lived in various regions of Turkestan and Iran between 980-1037. He worked in all fields of science, especially medicine. As a great philosopher, his thoughts were accepted in the world. His book called The Canon of Medicine has been studied in Europe for centuries and has been accepted as an important source. He wrote many works from physics to metaphysics, from mathematics to astronomy. He has works in many branches of art such as music and poetry. His systematic and critical approaches to events; stem from his versatility in the fields of science, philosophy, and art. He learned the Holy Quran and the sources of the Islamic religion at a young age. He was subjected to accusations due to his different and more accurate interpretation of religious sciences than his contemporaries. He was accused by some thinkers who came after him. Today, it is understood that within the framework of his ideas, new fields can be opened in many fields, from neuroscience to theology. In this research, its versatility has been tried to be explained in the light of the sources.

Keywords: Avicenna, The Canon of Medicine, Scientific Studies, Philosophical Thoughts

Özden H, Büyük Türk Bilgini İbn-i Sînâ, *Türk Tıbbına Hizmet Veren Bilim İnsanları Özel Sayısı*, Aralık 2023;4-22

Doi: 10.20515/otd.1389039

ORCID ID of the author: HÖ. [0000-0003-2466-2757](https://orcid.org/0000-0003-2466-2757)

Received 10.11.2023

Accepted 28.11.2023

Online published 11.12.2023

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Hilmi ÖZDEN

e-mail: hozden@ogu.edu.tr

1. Giriş

Büyük Türk bilgini İbn-i Sina (980-1037) devrinin çok önemli bilginlerinden ders almış çağının bilgilerini özümsemiş aynı zamanda onları pratik hayatta uygulamıştır. Onun bilmenleri (hocaları) yahut etkilendiği isimler arasında şu bilim insanlarını zikretmek gereklidir: “Henüz erken ortaçağ döneminde Yakın ve Orta Doğu halkları Tıp, Farmakoloji, Kimya ve bunlarla ilgili diğer bilim alanlarında büyük başarılar kazanmışlardır. Batılı Bilim tarihçilerine göre, Müslüman Doğu âlimleri Yunan ve Bizanslı seleflerini yalnızca geride bırakmadılar; aynı zamanda önemli eserleriyle sonraki yüzyıllar için bu bilim dallarının gelişim yollarını da belirlemiş oldular. IX-XIII. yüzyıllarda Doğu'nun farklı bölgelerinde yaşayan ve Tıp tarihinde silinmez izler bırakan onlarca seçkin hekimin adı bilinmektedir. Ortaçağda Tıp biliminin yükseliş dönemi de X-XI. yüzyıllara rastlamaktadır. Orta Asyalı büyük ansiklopedist, bilgin ve hekim Ebû Ali İbn Sînâ da bu dönemde yaşamış bilimsel-felsefi faaliyetlerde bulunmuştur. İbn Sînâ'nın bilimsel ve felsefi faaliyeti, çeşitli alanlarda çalışan bilim insanları ve hekimlerden oluşan nitelikli bir ortamda görülmüştür. İbn Sînâ'nın Tıp hocalarından onun üzerinde etkili olanları, Ebû Abdullah en-Nâtîlî ve Ebû Mansûr el-Kumrî'dir. İbn Sina döneminde Türkistan'da, özellikle Buhara ve Semerkant'ta seçkin hekim-bilginler yaşamış ve faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu hekimler arasında geleceğin büyük Türk Bilgini İbn Sînâ'nın bizzat hocalığını üstlenenler de olmuştur. İbn Sînâ döneminde Türkistan Tıbbının yüksek düzeyi açısından onun yakın öncülü (selefi), belki de, yaşça büyük çağdaşı olan Ebû Bekir Rebî' b. Ahmed el-Ehaveynî el-Buhârî'den de önemli bir bilim insanıdır. Kendisinin yazdığı üzere, Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriya er-Râzî'nin öğrencilerinden birinin öğrencisi olmuştur. İbn Sînâ (980-1037)'nin “el-Kânun fi't-Tıbb” kitabında işlediği konuları tasnif ederken ele aldığı konulara dair karşılaştırmalar yapıldığında Râzî (865-925), Mecûsî (ö. 994), Ehaveynî (X.yüzyıl), Kumrî (ö. 999) 'nin çalışmalarını örnek almıştır” (1). İbn-i Sînâ bunlardan özellikle biyografisinde Ebû Abdullah en-Nâtîlî'den bahsettiği ve antik çağ hekimleri Hipokrat (DÖ. 460-377) ve Bergamalı Galen'in (129-216) isimlerini de eserlerinde kaynak verdiği görülmektedir. Ayrıca Platon (DÖ. 428-348), Aristo (DÖ. 384-

322) gibi Yunan filozofları da İbn-i Sînâ'nın felsefi düşüncelerini etkilemiştir. Fakat ister Farabi (872-950/951) isterse İbn-i Sina'da gördüğümüz bu eski Yunan filozoflarının isimleri uygarlığın/medeniyetin eski Yunandan başladığı gibi bir kabul oluşturmamalıdır. Kısaca uygarlığın eski Yunan'dan başladığı fikri sorgulanmalı ve İbn-i Sina gibi büyük düşünürleri incelemeye başlamadan önce irdelenmesi gerekmektedir. Yunan uygarlığının büyük hekimleri, filozofları ve düşünürleri kendilerinden binlerce yıl önce insanlığa hizmet etmiş uygarlıkların birikimlerini değerlendirmişler yeni bir uygarlığın temsilcisi olmuşlardır. Onların, Türkistan, Eski Anadolu, Sümer, Hint, Mısır uygarlıklarından aldıkları bugünkü araştırmaların ışığında aydınlanmış bulunmaktadır. Yunan uygarlığından önce Anadolu'da ve Avrupa'da erken Türk Uygarlıklarının kurulduğu bilinmektedir. Etrüsklerin (Tursha'lar) (DÖ. 1300) Friglerin (Muşkilerin) (DÖ.1200) vb. tarihleri ve uygarlıkları incelendiğinde görülmektedir ki Yunan Uygarlığı denilen uygarlığın kendisinden önce birçok uygarlıkların birikiminden oluştuğu anlaşılmaktadır (2). Örneğin “Yunanlılar ve Romalılar birçok sanat kolu gibi resmetmeyi de Etrüsklerden almışlardır. Tıp sahasında da çok ileri seviyelerde olduğunu bildiğimiz Etrüsklerin bir yazıtında “geçerli itibarımız insan doktorluğudur” denilmektedir. Avrupa Etrüsk kültürünün Erken Türk uygarlığından geldiğini asla kabul etmemektedir. Çünkü Avrupa'nın bilgiye ve gerçeğe ulaşmak gibi bir düşüncesinden ziyade toplumlar üzerinde bilgiyi egemenlik aracı olarak kullanmak istemektedir” (3).

Yunanlılardan önce yine bir Ön-Türk uygarlığı temsilcisi olan Pelasgların (D.Ö. 3000) eski Yunanlılardan önce o topraklarda yaşadığı Herodot ve birçok tarihçi tarafından anlatılmaktadır (2). Martin Bernal'da Kara Atena çalışmasında Yunanlıların Doğu Akdeniz, Girit ve Mısır Uygarlıklarından bilimsel alıntıları göstererek Arî tarih ve uygarlık paradigmasını yıkmaktadır (4). Aydın Sayılı “Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, astronomi ve Tıp” isimli eserinde ilmi düşüncenin Sümerlerde ve Mısır'da Yunan uygarlığından Binlerce yıl önce doğduğunu anlatmaktadır. Mezopotamya'da doğumdan önce 40.000 ile 10.000 yılları arasında yapılan tarımdan bahsetmekte doğu ve orta Anadolu'dan

Mezopotamya'ya obsidiyen ticaretinin ve Mezopotamya'dan asfalt ihracını bildirmektedir. Matematik, astronomi ve tıp alanındaki çalışmaların bu konudaki tabletlerde son derece metodik ve ileri sistemler düzeyinde betimlendiğini göstermektedir(5).Güney Doğu Anadolu'da bulunan Göbekli Tepe, Karahantepe ve bulunmaya devam eden benzerlerinin uygarlığın beşiğinin Anadolu coğrafyası olduğunu göstermektedir. Fahri Işık "Uygarlık Anadolu'dan Doğdu" (6) eserinde batı tezlerini çürütmektedir. Kojin Karatani'de "İzonemi ve felsefenin kökenleri" (7) isimli çalışmasında felsefenin Anadolu'dan doğduğunu kanıtlamaktadır. Kazım Mirşan'da Türkistan, Ön Asya, Anadolu, Avrupa ekseninde kanıtlarıyla Erken Türk Uygarlıklarının ve Türklerin Uygarlık köprülerini hem felsefi hem de bilimsel boyutlarıyla göstermektedir (3).

Türkistan uygarlığının insanlığa vermiş olduğu katkılar ön Asya, Anadolu coğrafyası arasındaki bağlantıları Erken Türk ve Ön-Türk araştırmacıları tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmaları göz ardı ederek Farabi, İbn-i Sînâ ve diğer Türk bilim insanlarını yahut İbn-i Rüşd (1126-1198), İbnü'l Heysem (965-1038) ve diğer birçok İslam bilim insanını salt Yunan filozofların yahut hekimlerinin öğrencileriymiş gibi göstermek son derece yanlış ve kolaycı bir yöntemdir. İbn-i Sînâ tıbbi çalışmalarında hocası en-Nâtîlî ile Hipokrat ve Galeni aşmıştır. İlerleyen yüzyıllarda Avrupa'daki çalışmalarda Hipokrat ve Galen'den üstün olduğu kabul edilmiştir. Felsefi eserlerinde Yunan filozoflarından özellikle Aristo'dan etkilenmesine rağmen onun fikirlerini olduğu gibi kabul etmemiş önce eleştiriye tabi tutmuş, mutlaka özgün bakış açısı ve birikimi ile yeniden değerlendirerek kendi felsefi eserlerini inşa etmiştir. Buna rağmen İslam dünyasında Gazali (1058-1111) gibi düşünürler Farabi ve İbn-i Sînâ'yı adeta Yunan düşünürlerinin her düşüncesini kabul etmiş gibi itham ve tekfir etmişlerdir. Halbuki İbn-i Sina dâhil olduğu Türk-İslam uygarlığına ait fikirlerini felsefi eserlerinde ortaya koymuştur. Onun Farabi'nin eserlerini okuyarak Aristo'yu daha iyi anladığını ifade ettiği cümleleri bilim ahlakı açısından son derece takdir edilmesi gereken bir davranıştır. Çünkü Avrupa'da yıllarca Doğu uygarlığının bilim insanlarının eserlerinden alıntılar yapıldığı halde onların isimlerinin verilmediği ve kaynak gösterilmediği anlaşılmıştır. Örneğin "İbni Sînâ'nın birçok

fikri Leonarda Da Vinci'nin (1452-1519) notlarında görülmektedir. Özellikle Da Vinci'nin anatomisi İbn Sînâ'ya çok benzemektedir. İbni Sînâ'nın bulduğu ve ayrıntıları ile şekillerini çizdiği çukruk, kaldıraç, kama, palanga sistemleri de buna eklenebilir. Yazılarında İbni Sînâ'dan alınmış Arapça terimlere rastlanır. Descartes ve birçok Avrupalı düşünür de Türk ve İslam filozofu ile bilim insanlarının kullandıkları fikirlere çoğu kez atıf yapmamıştır. Descartes'ın (1596-1650) meşhur "Dualite"si ve "Uçan Adam-L'homme Volant" örnekleri, tamamıyla İbn-i Sînâ'dan alınmıştır (Renatus Descartes, L'Homme, 1664) (8). İbn-i Sînâ yahut Farabi Eflatun'un ve Aristo'nun eserlerini açıklarken ve kaynak gösterirken yani atıf yaparken olması gereken bilim ahlakı davranışını sergilememektedir. Akademik terim ile ifade edilecek olursa batılı meslektaşları intihal yaparken onlar asla intihal yapmamışlardır. Daha hoşgörülü bir ifade ile Avrupalı bilim insanları Engizisyon mahkemelerinden korktukları için Doğunun hür düşüncelerini ve bulgularını eserlerinde kaynak vermemişlerdir.

Erken Türk uygarlığının Türkistan ve Anadolu coğrafyasını kapsadığı oradan dünyaya yayıldığı tezinin günümüz yayınları ve çalışmalarında gerçek olduğu anlaşılmıştır. Atatürk'ün bu konudaki Türk tarih tezi ölümünden sonra terk edilmiş ilave olarak tarihçiler Avrupalı meslektaşlarının da telkinleriyle eski Türk tarihi ve erken Türk uygarlığı ile ilgilenmemişlerdir. Günümüzde bunun sıkıntıları yaşanmakta Atatürk'ün ileri görüşlülüğü birçok konuda olduğu gibi tarih ve uygarlık alanında da onun derinliği anlaşılmaktadır. Onun "Türk çocuğu, atalarını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendisinde kuvvet bulacaktır" sözü İbn-i Sina öncülü ve ardılı birçok Türk bilim insanı için geçerliliğini göstermektedir. Bu çalışmanın amacı yaşadığı uygarlık iklimindeki felsefi ve bilimsel bilgi birikiminin etkilerini son derece metodlu ve dâhiyane bir zekâ ile bir araya getirmiş İbn-i Sina'nın tıp başta olmak üzere eserleri üzerinden örnekler verilerek incelemektir.

2. İbn-İ Sînâ'nın Hayatı (DS 980 - DS 1037).

Müslüman çağdaşlarının Şeyhür Reis, batılıların ise Latince Avicenna dedikleri İslam dünyasının en büyük filozof bilgini sanatta ve ilimde en etkili şahsiyetidir. İbn-i

Sînâ sıra dışı bir yaşam sürmüştür. Yazdığı biyografisi öğrencisi ve arkadaşı olan Cüzcanî'ye bırakıldığı yerden tamamlamıştır. Birçok eserde de biyografisinin kayıtları bulunmaktadır. Bu kaynaklara göre İbn-i Sînâ doğmadan Birkaç yıl önce ailesi Belh'ten Buhara'ya gelmiş ve babası da Harmaysen'de görevli bir Samani Valisi olmuştur. İbni Sînâ'nın annesi, yakındaki komşu köy olan Afşana'dandı. Ebu Ali el Hüseyin İbni Abdullah İbni Sînâ, Buhara yakınlarındaki Afşana'da DS. 980'de (Hicri 370), doğmuştur. Çocukluğunda babası İbni Sînâ'nın öğretiminde önemli rol oynamıştır. El Mahmud'dan Hint matematiği ve cebir, Natili'den Platon felsefesini öğrenmiştir. Başka hocalardan da ders aldığı bilinmektedir. Bir İskit Türk'ü olan büyük bilgin Razi'nin (865-925) el- Havi (Continens) isimli, Kanundan hiç de aşağı kalmayan muhteşem eserini de okumuştur. İbn-i Sînâ 10 yaşına kadar Kur'an'ı ezberlediğini yaşı ilerleyince başka bir öğretmenden hesap öğrendiğini bir başkasından da fıkıh ve kelim dersleri aldığını belirtmektedir. Aynı zamanda mantık ve felsefe dersleri de görmüştür. İyi bir eğitim almış 18 yaşına geldiğinde kendi ifadesiyle döneminin bilimsel ve felsefi çalışmalarını incelemiş ve özgün eserler yazacak kadar kavradığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber metafiziğe de büyük ilgi duymasına karşın ancak Farabi'nin metafizik kitabını okuduktan sonra anlamaya başladığını ifade etmektedir. İbn-i Sina'nın büyük şöhreti hekimliği ile birlikte gelmiştir. Samani hükümdarı Nuh bin Mansur'u başarılı bir şekilde tedavi ederek nadir eserlerin bulunduğu saray kütüphanesinden yararlanma fırsatını elde etmiştir. Maalesef bir süre sonra bu kütüphane yanmış İbn-i Sînâ sorumlu tutulmuştur. Samanî oğullarındaki politik karışıklıklar nedeniyle ve babasının ölümü sonrası Buhara'yı terk etmiş oradan Harezmi'ye gelmiştir. Harezmi Prensi Ali Bin Memun'un pozitif bilimlere desteklemesi nedeniyle İbn-i Sina'yı kabul etmiş fakat Gazneli Mahmut'un onu çağırmasına olumlu cevap vermemiştir. Bu nedenle İbn-i Sina Gazneli Mahmut'tan çekindiği için Harezmi'den Gürgeç'e geçmiştir. Gürgeç'te fazla kalmamış buradan Gürcan'a gitmiştir. Gürcan'da Ebu Muhammed isimli felsefeden hoşlanan bir şahıs tarafından korunmuş burada Şifa, el Kanun kitaplarının bir kısmını ve İşaret adlı kitabını yazmıştır. İbn-i Sînâ iki yıl burada kaldıktan sonra Rey'e

varmış Büveyhiler'in hizmetine girmiş özellikle doktor olarak seçkin bir yer edinmiştir. Hatta melankoliye yakalanmış olan Büveyhi hükümdarı Mecdü'd-Devle'yi tedavi etmiştir. 1015'te Mecdü'd-Devle'nin kardeşi Şemsü'd-Devle kente saldırmış ve oradan İbn-i Sînâ Kazvine oradan da Hemedan'a geçmiştir. Bir süre sonra Şemsü'd-Devle hastalığı nedeniyle onu çağırılmış ve buraya yerleşmiş ve onun vezirliğini yapmış Şemsü'd-Devle'nin ölümüne kadar da görevini sürdürmüştür. Fakat ordu mensupları ondan hoşlanmamışlar ve Sultan'dan İbn-i Sina'yı öldürmesini istemişlerdir. Fakat o sadece görevinden azletmiştir. Şemsü'd-Devle'nin ölümünden sonra görevinden ayrılmış İsfahan'daki Alaü'd-Devle'nin yanına gitmek istediye de muhalifleri onu yakalamış Ferdacan Kalesine dört ay hapsedmiştir. Tutukluluğu bitince İsfahan'a gitmiştir. İsfahan'da 'da Alaü'd-Devle onu görkemli bir şekilde karşılamıştır. 1037 yılına kadar burada kalmıştır. Askeri seferlere de katılan İbn-i Sînâ bir Hemedan seferinde kendisinde mevcut olan bir hastalığın ağırlaşması sebebiyle Hemedan'da hayatını kaybetti ve mezarı Hemedan'dadır. (9, 10) İbn-i Sînâ olağanüstü çalışkan bir insandır; çok karışık bir dönemde yaşamasına ve zaman zaman siyaset işlerine karışmasına rağmen küçüklü büyüklü ortalama 250 eser yazmıştır.

Bu büyük Türk bilgininin acılarıyla geçen hayatında büyük eserler vermesi onu tanıyanlar da ayrı bir hayranlık uyandırmaktadır. Fakat Tıbbın ve felsefenin tamamında, fen bilimlerinin tamamına yakınında bir otorite olarak anılırken, mensubu olmadığı "Arap, Fars vd." kimlikleriyle tanınması yerine, sahip olduğu "Türk kimliğinin bilinmesi ve Türk Kültürüne aidiyeti" de unutulmamalıdır. İbn-i Sînâ'nın Hemedan'da bulunan mezarı daha sonra kendisine yaptırılan anıt mezara taşınmıştır. Bu taşınma işlemi sırasında Rus bilim adamları antropolojik inceleme yapmak üzere, İbn-i Sînâ'nın kafatasını fotoğraflamış ve onun Türk Halklarından birine ait olduğuna karar vermişlerdir. Antropolojik çalışmalar o kadar güvenilir olmasa da İbn-i Sînâ'nın milliyetine, kökenine dair dikkat çekici bir araştırma Alman dili uzmanı ve hekim olan Otto Alberts'e aittir. Alberts 1901 yılında makale olarak yayınladığı bu çalışmada, Türk bilginini Yusuf Has Hacib'in (1017-1077), İbn-i Sînâ'nın öğrencisi olduğunu iddia etmiştir. Bu görüşünü, Fârâbî'nin İbn-i Sînâ'ya, İbn-i Sînâ'nın da

Yusuf Has Hacib'e etkilerini Kutadgu Bilig eseri üzerinden ortaya koyarak, savunmuştur. Böylelikle aslında bizlere Türk kültür tarihinde bu etkileşim zincirinin önemini hatırlatmaktadır. Dönemin bilim dili Arapça olduğundan, İbn-i Sînâ'nın da çalışmalarını Arapça yazdığı bilinmektedir. Yusuf Has Hacib'in Türkçe kaleme aldığı Kutadgu Bilig eseri, kaynaklarda tıp alanına da değinen ve bu alanda Türkçe yazılmış bilgi sunan ilk eser olarak geçmektedir. Yazımı 1069/1070 yıllarına dayanmaktadır. Alberts'e göre, Yusuf Has Hacib, İbn-i Sînâ ile aynı bölgede (Türkistan'da) yaşamıştır ve İbn-i Sînâ öldüğünde Yusuf Has Hacip 20 yaşındadır. Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig eserinde İbn-i Sînâ'nın etkisinin çok belirgin olduğu ve bunun da İbn-i Sînâ'nın Yusuf Has Hacib'in hocası olduğunun bir göstergesi olarak ileri sürmüştür. İbn-i Sînâ'nın, çalışmalarını Arapça kaleme almış olması veya İran Şehirlerinde bulunmuş olması nedeniyle, hem de birçok kez siyasi karışıklıklardan dolayı göç mecburiyetindeyken, Arap veya İranlı olarak adlandırılmasının yanlışlığı ortadadır. Günümüzde uluslararası bilim dilinin İngilizce olması ve bilim insanlarının çalışmalarını İngilizce kaleme alması nedeniyle onları İngiliz kabul etmek ne kadar gülünçse Farabi, İbn-i Sînâ, Biruni, Harezmi gibi insanların eserlerini o günün bilim dili Arapça ile yazmaları nedeniyle onları Arap kabul etmek de o derece gülünçtür. Babasından gelen Sînâ adının, annesinin ve babasının doğum yerleri (Belh ve Afşana) ve annesinin Afşin Türk boyuna mensup olduğunun bilgisi de Şemseddin Günaltay'ın çalışmalarında aktarılmıştır. Ünlü Türkolog Kilisli Muallim Rifat, İstanbul Ali Emiri Kütüphanesi'ndeki yazma eserler üzerinde çalışırken İbn-i Sina'nın Türkçe bir şiirine rastlamış ve neşretmiştir (11, 12). Üstelik İbn-i Sînâ'nın akılcılığı hoşgörüsü ve felsefi sorunları mümkün olduğu kadar özgürce çözmeye çalışması onda Eski Türklerin özelliklerini yansıtmaktadır (13) Dimitri Gutas (14) "İslâm dünyasındaki felsefi çalışmaları yapan düşünürler için ırk veya dil merkezli tanımların; S. Frederic Star (15) ise dil merkezli tanımların yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Dimitri Gutas'a (14) göre "Avrupa'ya ait bir kavram olan "milliyetçilik" anlayışının klasik İslâmî dönemde fertlerin kendilerini tanımlamalarına karşılık gelmediğidir. O zamanlar insanlar kendilerini ırkî arka planlarıyla değil, kabile, aile, şehir, kasaba ve

hatta dinleriyle tanımlamaktaydılar" demektedir. İdeolojik anlamda o dönemde milliyetçilik olmadığı doğrudur. Fakat O dönem Türk Dünyasının büyük şahsiyetleri Kaşgarlı Mahmut (1008-1102), İbn-i Sina'nın öğrencisi Yusuf Has Hacip (1017-1077) ve Ahmet Yesevî (1093-1166) Araplar tarafından küçük kaba saba görülen Türkler ve Türkçe için ortaya çıkmışlardır. S. Frederic Star (15) "Kayıp aydınlanma" isimli eserinde "Kaşgarlı Mahmut'un planının halifeyi ve hatta bütün Arapları ve İranlıları Türk dilleri öğrenmenin ve Türk kültürü ile haşır neşir olmaya başlamanın vaktinin geldiğine ikna etmeyi istediğidir. Elbette böyle bir işe kalkışmasında yıllardır Türkleri hedef alan kültürel ön yargıların rolü vardır. Fakat Kaşgarlı Mahmut bu planı bir zaferle sonuçlandırmak istemektedir. Okurlarını gözünü korkutmadan Türk dillerinin öğrenmenin basit yollarını sunmakta ve kendilerini Türk kültürüyle tanıştırmaktadır. İçinde kelimelerin yanı sıra Türk dünyasındaki deyimlerin, vecizelerin, şiirlerin ve halk irfanının özlü sözlerinin de yer aldığı bir Türkçe Arapça Lügat yazmıştır. Türk dillerindeki bu sözler Arap harfleriyle yazılmış ardından Arapça'ya tercüme edilmiştir. Buna ilave olarak Kaşgarlı Mahmut çeşitli Türk boyları ve bu boyların adetlerinin küçük resimlerini de sunmuş hatta bir dünya haritası da koymayı ihmal etmemiştir". Türkistan Coğrafyası 7. ve 8. asırda Arap istilasına uğramış ve bu Türkler için çok yıkıcı olmuştur Özellikle Harezm devletinin düşüş belirtileri gösterdiği dönemde Araplara karşı direnmelerine rağmen kütüphaneler, arşivler ve Harezm dilindeki Literatürün tamamı ateşe verilmiş bilim adamları ve mahalli uygarlığın taşıyıcıları sistemli bir şekilde öldürülmüştür. Biruni'nin (973-1048) yazdığına göre Emeviler döneminde Arap kumandanı Kuteybe bin Müslim (669-715) memleketin tarihini bilen bilimsel çalışmalarda bulunmuş ve Harezm dilini okuyup yazabilen herkesi mümkün olan her türlü yolu deneyerek sindirmiş ve yok etmiştir (15). İki yüz yıl süren bir toparlanma sürecinden sonra Türk ve İslam uygarlığı bu seferde felsefe ve bilim karşıtları tarafından saldırıya uğramıştır. Özellikle felsefe karşıtlarından Gazzali İslam dünyasında felsefecilere yönelik büyük bir önyargının oluşmasına neden olmuştur. Kendisi de önemli bir düşünür olmasına rağmen yapmış olduğu büyük hatanın asırlarca İslam dünyasında örnek alınacağını hesap edememiştir. Nizamiye

medreselerinde rektörlük gibi çok önemli görevde bulunurken siyaset-iktidar ilişkisi nedeniyle iktidarı güçlendirmek düşüncesiyle farklı fikirlerin toplumda yer bulmasını önlemenin ne büyük bir hata olduğunu anlayamamıştır. Eserlerinde insanları belirli bir kalıba sokmaya çalışmış Türkistan coğrafyasındaki akli önceleyen Maturidi Kalam geleneği yerine Eşari Kalam geleneğinin temsilcisi olmuştur. Tehâfütü'l-Felâsife (Felsefecilerin Tutarsızlığı) (16) eseri asırlarca tartışma nedeni oluşturmaktadır.

Böylece bilim ve felsefenin öncülerinden Büyük Türk Bilgini İbn-i Sina yaşadığı İslam dünyasında ve sonrasında hak ettiği itibarı görememiştir. Felsefeye karşı takınılan yanlış tutum ve davranışlar zaman içerisinde onun düşüncelerinin takipçilerini azaltmıştır. Bu arada İbn-i Sina Avrupa Batı aydınlanmasının ise doğudaki köklerinden biri olmuştur. El-Kânûn Fi't-Tıbb kitabının 600 yıl batıda okutulduğu, felsefi fikirlerinin birçok Batı düşünürüne ilham kaynağı olduğu hatırlanırsa doğuda itham ve ihmal edilmesinin ve İslam uygarlığının yüzlerce yıllık gerileme nedenleri de anlaşılacaktır.

3. İbn-i Sina'nın Eserleri

İbn-i Sina'nın eserleri arasında en önemlileri, eş-Şifâ en Necât, el İşârât ve't tenbîhât', Dânişnâme'yi Alâî ve el-Kânûn Fi't-Tıbb ve Uyûnu'l Hikme'den bahsedilebilir. İbn-i Sînâ'nın bunlardan başka daha pek çok eseri bulunmaktadır. Eserlerinden bir kısmı onun düşünce sistemini ihtiva eden ansiklopedik eserlerdir. Bir kısmı da felsefenin muhtelif meselelerine ait yazmış olduğu kitaplardır. Bunların en başında Şifa gelmektedir. Şifa meşşai felsefesinin sistematik bir eseridir. Burada mantık ve matematikten başlayarak bütün tabiat ilimlerinden metafiziğe kadar birçok konu anlatılmaktadır. Daha sonra İbn-i Sînâ bu eserini kısaltarak üç küçük cilt halinde Necat'ı yazmıştır. Necat'ı da kısaltarak zamanla olgunlaşan fikirleriyle düzeltmeler yapmış İşârât vettenbihât'ı kaleme almıştır. Eserleri içinde İşârât en sistematik bir eseridir hayatının son dönemlerinde yazılmıştır (17). İbn-i Sînâ'nın Dânişnâme'yi Alâî'si üslûp ve muhteva açısından Farsça yazılmış ansiklopedik bir eserdir. Farsça felsefe terminolojisine katkı sağlamıştır. El-Kânûn Fi't-Tıbb ise İbn-i Sînâ'nın tıp konusundaki en önemli ve kapsamlı eseridir. Eser modern dönemlere

kadar gerek doğuda gerekse batıda tıp alanında en önemli kaynak olarak okutulmuştur (18). İbn-i Sînâ temel eserini hekimlik üzerine vermiştir. El-Kânûn Fi't-Tıbb (hekimlik yasası) üzerinde uzun yıllar çalışmıştır. Bu yıllarını azimli bir çalışma, yorulmak bilmeyen gözlemler, öncüllerinin ve çağdaşlarının eserlerini inceden inceye öğrenmekle geçirmiştir. Tıp tarihi eserleri arasında eşi bulunmaz bir örnektir (19).

Tıp Kanunu, yazıldığı tarihe kadar geçen dönem içerisinde geliştirilmiş olan temel tıp bilgisini ve İbn-i Sina'nın kendi özgün katkılarını içeren dev bir yapıttır. Bu özelliğinden dolayı, belki de Antikçağ'ın önemli tıp bilginlerinden Hipokrates ve Galenos'un (Galen) tıp eserlerinden sonra tıp biliminin standardı haline gelmiştir. İbn-i Sina, bu eserini Gürcan'da yazmaya başlamış, Rey'de devam ettirmiş ve Hemedan'da tamamlamıştır. Latinceye Canon Medicina diye çevrilen Tıp Kanunu, altı yüz yıl aşılammış ve İbn-i Sina'nın söylediklerine çok az şey ilave edilebilmiştir. Tıp Kanunu başta İbranice, Latince, Farsça, Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca ve daha birçok dile çevrilmiş ve defalarca yayımlanmıştır (9).

Bu eser beş büyük kitaptan oluşmaktadır. Birinci kitap; hekimlik teorisi üzeredir. 4 bölüme ayrılmıştır bunlar: giriş, anatomi ve fizyoloji; hastalığın nedenleri hastalığın etiyolojisi; beslenme yaşam koşulu (genel diyetik), hastalıklardan korunma (profilaktik), hastaların iyileştirilmesi, tedavisi (genel terapi)dir (19). "Kitapta anatomi ve fizyoloji gibi tıp biliminin genel konularına ait bilgiler yer almaktadır. İnsan vücudunun tarifi, anatomisi, fizyolojisi ve bütün özellikleri ele alınarak dört sıvı (ahlâtı erbaa), dört unsur (anasır-ı erbaa) ve bunların açılımı olan konular incelemiştir. Bu bölüm dört ayrı kısımdan meydana gelir, her bir kısım bir kaç makaleden oluşur, her bir makale birçok konuyu kapsamaktadır. Bu bölümün başlık isimleri diğer cilt ve bölümlerden daha farklı bir şekilde düzenlenmiştir. a. Birinci kısım, tıbbın sınırları ve ana konularını ele alır. b. İkinci kısım, genel hastalıklar ve insanın maruz kaldığı hastalıkları inceler. c. Üçüncü kısım, sağlığın ve hastalığın sebepleri, hastalığa karşı alınacak tedbirler ve ölümün kaçınılmazlığı hakkındadır. d. Dördüncü kısım, tedavi yöntemleri ile ilgilidir. İlaçlar hakkında genel bir bilgi verdikten sonra hastalıkların tedavileri, kusma ve ishal ile ilgili genel ve ortak tedavi usulleri, kusturucu

ve ağrı kesici ilaçların tabii halleri, ishalin çok artması halinde alınması gerekli önlemler, ilaç aldığı halde ağrısı dinmeyenlerin almaları gereken tedbirler, genel olarak ağrı kesici ilaçlar hakkında bilgi vermektedir (9, 20).

İkinci kitap; 2 bölümden oluşmaktadır; sıradan (basit) ilaç maddeleri ve onların etkenleridir. Kitap ilaçbilime (farmakoloji) ayrılmıştır. Müfredat adıyla hastalıkların tedavilerinde kullanılacak tek terkipli yani basit ilaçlardan söz eder. Burada bitkisel ilaçların alfabetik sırayla yazılışları ve yaklaşık sekiz yüz kadar ilacın özellikleri hakkında bilgi verilmektedir. Konu iki kısımda ele alınmıştır. a. Birinci kısım, genel tıp ilminde çok sık kullanılan ve her tabip tarafından bilinmesi gereken ilaçlar hakkındadır. b. İkinci kısım, genel olarak müfred (basit) ilaçların isimleri, kullanılma yerleri ve özellikleri ile bunlardan alınacak sonuçlar hakkındadır (9, 20).

Üçüncü kitap; ayrı ayrı hastalıklardan ve onların tedavisinden (Özel patoloji ve terapi)den söz eder. Burada şu hastalıklar yer alır: göğüs zarı iltihabı (plörit), zatürre(Pneumoni); karın sancısı ve karın sürgünü (dizanteri)dür. İbn-i Sînâ hastalıkları yalnız tanıtmakla kalmayıp aynı zamanda onları tedavi etme yollarını da göstermektedir. Her bir bölümün anatomi topografik girişimi bulunur. Bu kitapta göz, burun, kulak, ağız çevresi, gırtlak hastalıkları tasvir edilir Ayrıca ebelik öğütleri de verilmektedir.(19) Üçüncü kitapta;

Galenos'un sınıflandırmasına göre düzenlenmiş iç organlara ait hastalıkların ve tipik belirtilerinin tasvir ettiği patoloji konuları bulunur. İbn-i Sina'nın Muâlacât adını verdiği bu bölümde genel tedavi yöntemlerinden, baştan ayağa kadar vücutta meydana gelebilecek bütün hastalıklardan ve tedavi şekillerinden, sağlığı koruma yöntemlerinden, hastalıkların seyir çizgisinden söz edilmektedir. Burada konu yirmi iki ayrı kısım halinde ele alınmıştır. a.Birinci kısım, baş ağrıları ve beyin hastalıkları, b.İkinci kısım, sinir sistemi ve bununla ilgili hastalıklar ve tedavileri, c.Üçüncü kısım, oftalmoloji, d. Dördüncü kısım, kulak ve kulak hastalıkları, e.

Beşinci kısım, burun ve burun hastalıkları, f. Altıncı kısım, ağız ve dil yapısı, g. Yedinci kısım, diş ve diş yapısı, h. Sekizinci kısım, diş etleri ve dudaklar, i. Dokuzuncu kısım, boğaz, j. Onuncu kısım, akciğer ve göğüs hastalıkları, k. On birinci kısım, kalp ve kalp hastalıkları, 1. On ikinci kısım, memeler ve meme anatomisi, m. On üçüncü kısım,

yemek borusu ve mide, n. On dördüncü kısım, karaciğer, o. On beşinci kısım, safra kesesi ve dalak, p.On altıncı kısım, bağırsaklar ve anüs, q.On yedinci kısım, anüs ve anüs çevresinde meydana gelen hastalıklar ve tedavi yöntemleri, r. On sekizinci kısım, böbrekler, s.On dokuzuncu kısım, mesane ve idrar yolları ve üroloji, t.Yirminci kısım, tenasül uzuvları, u.Yirmi birinci kısım, kadınların tenasül uzuvları, v.Yirmi ikinci kısım, vücutta çıkan iç yağı ve kıl bezleri ve bel ağrıları, hakkında bilgi vermektedir (9, 20).

Dördüncü kitap; operatörlük (kırık ve çıkıklar) sıtmanın teşhisi (hastalık sırasında krizler), şişkinlik, irinli deri kabarcıkları, deri dokularının irinli iltihabı (flegmon), çıban, yilancık, organların ölümü (kangren), ödemi (şişlik), sıracı (sara), yanık, yara bere, kan yitirmesi ve kanser, kızamık, cüzam ve veba hastalığını kapsamaktadır. Kitapta zehirler hakkında açıklamalarda bulunur. Deri hastalıkları ve kozmetik sorunlar incelenmektedir. İbn-i Sînâ saçların dökülmesi boyanması için ilaçlar önerir; deri yanık ve tahrişlerine karşı tedavi yönlerini göstermektedir. Şişmanlık ve zayıflık hakkında da ilaçlar tavsiye eder (19). Bu kitabı; humma gibi ateşli hastalıklar konusundadır. İbn-i Sina'nın Hummiyyat adını verdiği bu bölümde genel sağlığı konu edinerek insan vücudunda meydana gelebilecek özellikle ateşli hastalıklardan ve vücuttaki şiş ve yaralardan, zehirlenmelerden, deri hastalıklarından ve cerrahi operasyonlardan bahseder. Yedi kısımdan oluşur. a. Birinci kısım, ateşli hastalıklar, b.İkinci kısım, hastalığın en ağır ve tehlikeli dönemlerinde görülen sıkıntılar ve bunlara karşı alınacak önlemler, c. Üçüncü kısım, vücutta meydana gelen sivilce, çıban ve çeşitli şişmeler ve bunların ilaç ve tedavi yöntemleri, d. Dördüncü kısım, kırık ve çıkıkların dışında kalan diğer cerrahi olaylar ve kapanması gereken yarık ve yaralar, e.Beşinci kısım, kırık ve çıkıkların kaynaşması, f. Altıncı kısım, zehirler, g.Yedinci kısım, süslenme ve güzelliği koruma, hakkında bilgi vermektedir(9, 20).

Beşinci kitap; Beşinci kitap; karmaşık ilaç maddeleri zehirler ve panzehirleri anlatır. İbn-i Sînâ el kanunu yaklaşık olarak 1019 yılında bitirmiştir. Tıbbi malzemelere (materia medica) ilişkindir ve ilaçların terkipleri (akrabadin) yer almaktadır. İbn-i Sina'nın Mürekkebat adını verdiği bu bölümde, kompleks ilaçlardan, akrabazinlerden ve bunların yapımı ve özelliklerinden söz edilmektedir. Tıp

Kanunu'nun günümüze kadar özgünlüğünü koruyan bilgilerin yer aldığı bölümüdür. İki kısımdır. a.Genel olarak akrabazinler ele alınmıştır. b. Her bir organda meydana gelen hastalıklara hangi ilaçların verileceği ele alınmıştır. Bu son kitapta İbn-i Sina, nasıl hazırlanacaklarını açıklayan yönergeleriyle birlikte 760 ilacı tanımlamıştır. Bundan dolayı Tıp Kanunu çağının en özgün materia medicası olmuştur. Kitap toplam olarak 1000 sayfadır ve yaklaşık bir milyon sözcükten oluşmaktadır İbn-i Sînâ El-Kânûn Fi't-Tıbb yaklaşık olarak 1019 yılında bitirmiştir (9, 20).

İbn-i Sina'nın bilinen yaklaşık 250 civarındaki eserlerinden bazıları farklı bir başlık altında yayınlanan eserlerin bölümleridir. Fakat yüz kitabın İbn-i Sina tarafından yazıldığı güvenilir bir şekilde söylenebilir ve bunların çoğu modern çağa kadar gelmiştir. İbn-i Sina tıp bilimin yanı sıra birçok bilim ve dil bilimi alanında da etkilidir. Onun katkıları tıbbi ve felsefi dilde mevcut olup bunları kategorize edebildiği gibi Arapça ile Yunanca arasındaki farkları da düzeltebilmiştir. Büyük miktarlardaki bilgiyi belki de diğer bilginlerden daha iyi sınıflandırmıştır. İbn-i Sina, bu eserleri İran, Uzak Doğu ve Avrupa'daki bilim adamları tarafından nesiller boyunca kullanılan tutarlı metinler halinde düzenlemeye devam etmiştir. Bin yıl boyunca Arapça felsefi terminolojinin yerleşmesine yardımcı olmuştur. İbn-i Sina'nın Tıp Kanunu'nun tıp eğitimi üzerinde derin bir etkisi vardır. Yüzlerce yıl El-Kânûn Fi't-Tıbb tıp fakültesi müfredatının temeli olarak kullanılmıştır. Tıp öğrencilerine Aristotelesçi doğa felsefesi bağlamında fizyolojinin temelleri hakkında tutarlı bir araştırma sağlamıştır. Bu yapı içerisinde İbn-i Sina, her şeye gücü yeten bir yaratıcının hayatı harekete geçirdiği ve temel olarak günlük dünyadaki faaliyetlerden kopuk olduğu yönündeki Aristotelesçi öğretiyi değiştirmiştir. İbn-i Sina buna karşın İslami tek Tanrı'lı ilahi varlık anlayışını eserlerine yerleştirmiştir. El-Kânûn Fi't-Tıbb'ın (Canon) Avrupa tıbbi üzerinde benzeri görülmemiş bir etkisi olmuş 1500 ile 1674 yılları arasında en az 60 baskı yayımlanmış ve bu süre zarfında önemli miktarda yorum yapılmıştır (Galenic Heritage). Tıp Kanunu'nun, ilk Latince çevirisi, Gerhard von Cremona (1135-1187) tarafından XII. yüzyılda ve ilk İbrani baskısı da 1491'de yapılmıştır. Tıp Kanunu, XV. ve XVI. yüzyıllarda matbaanın ve dizgiciliğin geliştirilmesinden sonra yaygınlık kazanmış

ve baştanbaşa Avrupa'yı XVIII. yüzyılın sonuna kadar kalıcı şekilde etkilemiştir. Şimdilerde hâlâ bazı Avrupa kütüphanelerinde (Paris'te 1482, Padova ve Milano'da 1658 ve Berlin'de 1608 baskısı) kullanılır nüshaları yer almaktadır(9).

İbn-i Sînâ gibi büyük filozof ve bilginler büyük çaptaki eserlerinin bir de küçüğünü yazmışlardır. İbn-i Sînâ da El-Kânûn Fi't-Tıbb eserinin kısaltılmış hali olan kitab el-kanun el- sagir fit-tıbbi kaleme almıştır (21). Küçük Kanun (Kanun'u Sagir) 10 makaleden oluşan bir kitaptır. Alt bölümlere ayırarak ayrı ayrı makaleler halinde, evvela insanın yaratılışı ile başlayıp, bedeninin oluşması, Tıp biliminin kısımları özetle anlatılmıştır. Nabız detaylı olarak sınıflandırılmış, idrar, bedenin diğer organları ile ilgili temel bilgiler, yiyecek ve içeceklerin güçleri, sağlığı koruma, çocukların eğitimi, hamile ve emzikli kadınların yönlendirilmesi, baş ve baştan başlayıp göğüs sınırına kadar olan bölgenin hastalıkları, göğüs ve göğüsten karına kadar olan bölümün hastalıkları, mide ve sindirim sistemi hastalıkları, idrar yolları hastalıkları, nefes, eklem ağrıları, sıkmalar, bedenin dışındaki arizi hastalıklar, kan verme zehirli haşeratın sokması konuları özetlenmiştir (21).

"Tıp, felsefe, matematik, gökbilim, fizik, kimya ve müzik gibi çeşitli alanlarda çalışmış olan, İbn-i Sina (980- 1037) matematik alanında matematiksel terimlerin tanımları ve gökbilim (astronomi) alanında ise, duyarlı gözlemlerin yapılması konularıyla ilgilenmiş ve astrolojiye ilgi göstermemiştir. Mekanikle de ilgilenmiş; Aristoteles'in hareket anlayışını eleştirmiştir. Hemedan'da kurduğu gözlemevi İslam dünyasında Türkler tarafından en ilgi çekici olanıdır. İbn-i Sina, bir gün İsfahan emiri Alaü'd-Devle'ye eski gökbilimsel tabloların yetersiz ve eksiklikleri olduğundan söz eder. Alaü'd-Devle de ona yeni bir gökbilimsel tablo hazırlamak üzere Hemedan'da bir gözlemevi kurması için emir verir. İbn-i Sina, öğrencisi Ebu Ubeyd el-Cuzcani (ö. 1070) ile birlikte gerekli çalışmalara başlar. Cuzcani ile birlikte burada azimut ve yükseklik ölçen bir araç yaparlar (Zat el-Semt ve el-İrtifa). Bu aracın bir kısmı günümüzde kullanılan Mikrometre'ye (iki gökcismi arasındaki çok küçük açısız konumları ölçmeye yarayan bir aygıt, 1670 yılında icat edilmiştir) benzemektedir. Azimut halkasının çapı ise 7 metre civarındadır. Bu alet açı ölçüsünde çok büyük dakiklik sağlamaktadır. Fakat bu gözlemevinde herhangi bir zicin

hazırlanmışına ilişkin olarak bugüne kadar bulunmuş bir bilgi yoktur. Ayrıca İbn-i Sina'nın el-İşârât ila Fesâdi Ahkâm el-Nücüm (Astrolojinin Vargılarının Yanlışığını Saptamaya Yarayan Kanıtlar) ya da Risâle fi Redd el-Müneccimin adlı astrolojiyi kınayan bir risalesi de vardır”(22). İbn-i Sina bu risalesinin önsözünde şunları yazmaktadır: “Onurunu gözeten bir bilim adamının reddine teşebbüs etmeyeceği iki türlü bilgi vardır. Bunlardan biri, önsel veya apriori bilgilere ilişkin olan şeyleri içeren bilimlerdir. Ayrıca matematiksel sonuçların, örneğin geometride ve aritmetikte ulaşılan gerçeklerin de nerede ise bunlar kadar kesin bir sarahatle belgelemekte oldukları nitelendikleri söylenebilir. Temele konan birtakım önermelerle ve örnekseme veya analogiler yardımıyla ispatlanma ihtiyacında olmalarına rağmen, iyi anlaşılmalara şartıyla, bunlar da kesin bilgileri oluştururlar ve kendi kendilerine yeterli olarak açık ve sarhihtirler. Kimse bunları eleştirmez, bunlara itiraz edemez. Bir de ciddi ve seviyeli bir bilim adamının ilgilenmek istemeyeceği ikinci bir tür bilgi vardır ki, bu türden olan bilgiler aşağı ve değersiz bilim dallarını oluşturur ve gerçek bilim adamı kendisini bunların kat kat üstünde hisseder. Örneğin sihir, kürek kemiğinin incelenmesine ve kurban hayvanlarının bağırsaklarının kıpırdanmalarının gözlemlenmesine dayanılarak yapılan kehanet tipleri ve bunlara benzer diğer fal çeşitleridir. Saygın bir kişiliğe sahip bir bilim adamı bu gibi şeylere itibar etmez, bunları üzerinde durulmaya değer saymaz. Astroloji için de durum böyledir. Kavrayış derinliğine ve sağlam bilgiye sahip her bilim adamı için bu bilim dalına ilişik her şeyin güçlü bir temelden yoksun olduğu gerçeği açık ve sarhihtir. Bundan dolayıdır ki bu gibi kimseler astrolojinin reddi konusunda kanıt ileri sürmeyi veya savunmayı gereksiz telakki ederler”(22).

4. İbn-i Sina'nın Felsefî Düşünceleri Ruh-Akıl

İbn-i Sînâ psikoloji ile de ilgilenmiş ve bir yerde bu ilmin kurucuları arasında yer almıştır. Aristoteles'in De Anima'sını örnek alarak kaleme aldığı Kitabu'n Nefs isimli eserinde kendisinden önceki düşünürlerin görüşlerini birer birer eleştirmiş ayrıca ilginç yorumları ve özgün açıklamalarıyla dikkat çekmiştir. İbn-i Sînâ eş şifa'nın Tabiiyat

bölümünün 6. kitabı olan Kitabu'n Nefs'in başına yazdığı kısa önsözde bundan önceki bölümlerde ele aldığı konuları birer birer zikrettikten sonra geriye tabiat ilminin iki temel konusu olan bitkilerle hayvanların kaldığını bu ikisinin de cisim ve organlardan meydana gelen madde ile onun suretinden meydana gelen ruhtan oluştuğunu ifade ederek bitki ve hayvanlardan söz etmeden önce nefsten bahsetmenin doğru olacağını belirtmiştir (23). İbn-i Sînâ bu dünyada nefsi sadece insan türüne özgü kılmayıp bitki ve hayvanların da nefsi olduğu düşüncesindedir. Buna göre oluş ve bozuluş dünyasında bitkisel, hayvanî ve insanî olmak üzere üç tür nefis (ruh) bulunmaktadır:

Bitkisel ruhun besleyici, gelişici ve doğurucu yönleri bulunmaktadır. Hayvani ruhun bitkisel ruhtan fazla olarak davranış (hareket) ve algı (idrak) gücü vardır. Algı gücünün ise hem dış hem de iç güçleri bulunur. Dış güçler görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma duyularıdır, iç güçler ise ortak duyu(müşterek his), tasarlama hayal gücü (bu insanlarda düşünme gücü haline dönüşür) ve anımsama gücüdür. İnsan ruhuna (an-Nefs an-Natika-konuşan nefis) gelince yapıcı güçle ve bilici güçle donatılmıştır. Öteki canlılardan farklı olarak insanın davranışla ilgili iradesi ve olayların ilkelerini araştıran yönü vardır. İnsanın yapıcı gücüne ameli akıl (Pratik akıl), bilici gücüne kuramsal (Nazari-teorik) akıl da denir. Kuramsal aklın insanda doğal olarak bulunan, fiil haline dönmüş yetisel ve kazanılmış akıl denen yönleri bulunur. İbn-i Sina'ya göre ruh (nefs) iki yönü vardır. Biri bedene ötekisi üstün âleme yöneliktir. Bedene yönelik güç yapma ve davranışla ilgilidir. Yapma gücüyle yani insan iradeyle iyiyi kötünden ayırır. Bilici güç ise üstün âlemden kaynaklanır. Yapma gücüne yön verir. Kuramsal güç diyebileceğimiz bilici güç kavramlar kurar, nedenler arar ve anlamları maddeden soyutlar (13).

İbn-i Sînâ insanın nefsin bedenden bağımsız bir şekilde var olabilen manevi bir cevher olduğunu çeşitli delillerle ortaya koymaktadır. Genelde onun bu delillerinin temeli insandaki akli idrak ile duyusal idrak arasındaki farkın açıklamasına ve Akli idrakın cisim olmayan bir cevherde (nefs-ruh) gerçekleştiğinin gösterilmesine dayanır. Buna göre duyusal idrak güçleri, nesnenin suretini madde ve maddeye ilişkin özelliklerden tam olarak soyutlayamazlar, Çünkü onlar cismani bir organla idrak ederler. Oysa Akli idrak gücü, nesnenin

suretini maddesinden her yönüyle tam olarak soyutlayıp idrak edebilmektedir. İşte İbn-i Sînâ'ya göre akıl gücünün bu idrak, ona sahip olan şeyin cisimsel olmayan bir cevher olduğunu gösterir. Zira nefis, cisimsel bir cevher olsaydı tam bir soyutlama yapamaz. Yine İbn-i Sînâ'ya göre insanın tümel kavramları idrak edebilmesi de insan nefsinin cisim veya cisimle kaim bir cevher değil, bağımsız manevi bir cevher olduğunu ortaya koyar. Zira idrak edilen tümel kavramın akıl gücü dışında herhangi bir nesnel gerçekliği yoktur. Soyut olan tümellerin cisimde bulunduğunu düşünmekte imkansızdır. Ayrıca duygusal idrak güçlerinin aksine akıl gücünün kendini idrak edebilmesi, kendi varlığının bilincine varabilmesi de bu gücün cisim veya cisimsel olmadığını göstermektedir. İnsanın bilgi irade ve eylemlerinin ilkesi dolayısıyla bir nevi insanın asli doğası olan nefis(ruh) bedenle birlikte var olsa da mahiyet olarak ondan tamamen ayrı ve yalın bir cevher olup beden yok olmasıyla yok olmamaktadır (18).

Nefsin bu ontolojik konumu noktasında İbn-i Sînâ Aristoteles'ten açık bir farklılaşma içindedir. Zira de animasında insani nefsi bitki ve hayvan nefislerinden daha ayrıcalıklı görmeyen Aristoteles bitki ve hayvan nefisleri gibi insana ait nefsi de beden bir formu olarak düşünmekte ve onun ölümsüz olup olmadığı konusunda net bir görüş ortaya koymamaktadır. Dahası İbn-i Sînâ'da nefis ile beden arasındaki ilişki konusu Aristoteles'te dahil kendinden önceki filozoflarda görülmeyen bir yaklaşım biçimi ile ele alınmaktadır Ayrıca nefsin beden üzerindeki çok boyutlu etkisini ısrarla belirtmesi ve bu konudaki açıklamaları onun felsefesinin en başta gelen ve orijinal yönlerinden birini oluşturmaktadır (18).

İbn-i Sînâ'nın ruhla ilgili ruhun varlığını ve kendisini bileceğini kanıtlayan bir örneği bulunmaktadır: Bu örneğe göre ergin yaşta boşlukta duran bir insan varsayılmaktadır buna boşlukta uçan adam örneği de denmektedir Yetişkin olarak yaratılmış olmasına rağmen bedeni hiçbir yere temas etmemektedir. Dolayısıyla bu insan hiç duyma almamakta ve organlarından habersiz olduğunu düşünebilmekteyiz. Fakat yine de kendisinin var olduğunu farkındadır. İşte İbn-i Sînâ'ya göre bu farkındalığı sağlayan bedenden bağımsız manevi bir cevher olan nefistir. Demek ki insan bu durumda bile organlarının kendine ait olduğunu bilmese de bilinçlidir ve buna ruh denir. İbn-i Sînâ ruhun

bilici yönü ile kuramsal(teorik) akli kastetmiştir ruhun kendi varlığını bilmesi için bedene ihtiyacı yoktur ruh manevi bir cevherdir. Ruh bir araz değildir bedeni meydana getirir ona canlılık verir ruhun yetkinliği ile beden oluşur ruh bedeni bırakınca beden biçimi değişir (13, 18)

İbn-i Sînâ'ya göre insanı insan kılan belirli güçler vardır Bu insani güçler: 1. Eyleme (amile) 2. bilme (alime) güçleri olmak üzere ikiye ayrılır. Pratik akıl (el aklü-l ameli) olarak da adlandırılan eyleme gücü insan bedeninin hareket ilkesidir. Bu güç insanı düşünmeye bağlı bir takım fiillere yönelir. Buna göre bedenle ve bedeni faaliyetlerle ilişkiyi sağlayan eyleme gücünün insanın diğer bir kısım güçleriyle ilişkisi bulunmaktadır. Teorik akıl (el-aklün nazarî) olarak da adlandırılan bilme gücü ise yukarıya ulvi alana dönük olan ve insanın bu alanla ilişkisini sağlayan bir güçtür. İnsan en yüce bilgi alanını oluşturan metafizik bilgiyi elde edip kendisini teorik bakımından etkinleştirebilir (18).

Mantık

Şifanın dokuz makaleden oluşan mantık kısmı İbn-i Sînâ'dan sonra klasikleşecek olan İslam mantık külliyatını meydana getirmektedir. İslam dünyasında Aristoteles'in Organon'unun 5. bölümüne ilave olarak baş tarafa Yeni-Platoncu Porphyrius'un (234-305) İsağuci'sinden esinlenerek bir giriş ile son tarafa sofistlik deliller hitabet ve şiir sanatına dair olan bölümlerin eklenmesiyle bu külliyat 9 bölüme çıkarılmıştır (23). Mantık Ortaçağ'da bir ilim mi veya sanat mıdır tartışması önemli bir sorun olmuştur. İbn-i Sînâ'ya göre mantık ister felsefenin bir bölümü sayılsın ister felsefeden ayrı olsun daima bir araçtır, alettir. İsharat eserinde şöyle tarif etmektedir: Mantığın hedefi insanı hatadan koruyan işaretleri vermektir (17).

İbn-i Sînâ mantığı felsefenin anahtarı olarak görmektedir felsefenin hedefi yani bilgi de insan saadetinin anahtarıdır. Mantık bilinen kavram ve hükümlerden bilinmeyen kavram ve hükümleri akıl yürütme ve böylece bilgi derecemizi yükseltmeye yardım etmek suretiyle bu görevi yerine getirir (kavramlar beraberinde hiçbir kabul veya ret bulunmayan zihni nesnelere; hükümler ise gereklilik veya kabul ihtiva eden zihni nesnelere). Mantık bunu doğru, gerçek tarifleri ve delilleri yanlış gerçek dışı olanlardan ayırmaktadır. Böylece bir dizi

kaide ve delil olarak iş görmek suretiyle yapar ki tarifler kavramları belirtmeye başlar. Mantık bilinen kavramlardan meçhul olanlara hareket etmek için kullanılan vasıtalar durumundadırlar. Deliller de hükümleri belirginleştirir ve bilinen hükümlerden meçhul olanlarına hareket etme vasıtalarıdır. Gerçek, doğru bilgiye gerçeğe uymayanlarda hataya götürdüğü için bilgi ancak mantığın ihtimali yoluyla elde edilir. Bunun istisnası nadir vakalarda Allah'ın bu bilgiyi herhangi bir insan çabası bulunmaksızın vermesidir (24). Ona göre ilmin kazanılmasında iki merhaleden geçilmektedir. Eşyayı evvela zihinde canlandırılır yani düşünülür. Bunun için mantık zihinde canlandırma ve doğrulama yani onaylama diye ikiye ayrılır İbn-i Sînâ'ya göre mantığın incelenmesinde "açıklayıcı konuşma" esas alınmalıdır. Bunlar birbirine bağlandığı zaman delil denilmektedir. Filozoflar kavramların delillerini araştırmaktadır bu delillendirme ya mutabakat suretiyledir ya da kısmi bir delillendirmedir. İbn-i Sînâ bu delilleri gözden geçirdikten sonra mantığı iki delalette görür: İbn-i Sînâ bilgiyi anlama ve açıklama gibi iki temel işlevi olan bir "etkinlik" veya "araştırma" olarak kabul etmektedir. Bu ise onun bütünüyle Çağdaş Bilim felsefesinde izlenen yönteme uygun bir yaklaşım sergilediği anlamına gelmektedir. Aynı zamanda İbn-i Sînâ'ya göre tanımlama ve kanıtlama da mantığın ve mantıkçının görevidir. Ona göre tanım ve kanıtlama da iki önemli bilgi aracı olarak kabul edilmiştir (9, 17).

Mantıkçının nihai gayesi, eşyanın tabiatı hakkındaki bilgiye götüren yolu açmak olduğundan, bu tabiatları aksettiren evrensel kavramlara delil teşkin eden evrensel sözcükler, onun ilgi alanı olmak zorundadır. Onun tartışmasının çoğunun, evrensel kavramların yani beş tümel yüklemelerin (cins, tür, farklılık, özellik ve araz-ilinek) tetkikine (analizine) odaklanmasının sebebi budur (24).

İbn-i Sînâ Mantık kitabında öncelikle kıyas türlerini ele almış ve tanımlamıştır. Buna göre kıyas türleri şunlardır Bilimsel (Burhan) kıyaslar: Bu kıyaslar kesin bilgi elde etmeye amaçlayan ve zorunlu öncüllerden yapılan kıyaslardır. Cedeli (diyalektik) kıyaslar: kipleri ister zorunlu(vacib) ister olanaklı(mümkün) ister olanaksız (mümteni) olsun, yaygın ve onaylanmış öncüllerden yapılan kıyaslardır. Şiirsel (poetik) kıyaslar: İster doğru ister yanlış olsunlar imgeleme

dayalı öncüllerden yapılan kıyaslardır. Sofistik kıyaslar: Bunlar doğruymuş gibi olan öncüllerden yapılan kıyaslardır. İbn-i Sînâ bunların ardından bilimlerin sorularının da zorunlu, olanaklı ve zorunlu olmayan biçiminde dile getirildiğini ileri sürerek her soru cinsinin o sorunun çözümünü veren kendine özgü öncülleri olduğunu belirtmiş ve burhan'ı kullanan kişinin ister açık ister karma olsun, zorunlu sonuçları zorunlu öncüllerden ve zorunlu olmayan sonuçları zorunlu olmayan öncüllerden çıkardığını savunmuştur. (24).

İbn-i Sînâ'nın bilim felsefesinin temelini oluşturan bu tanımlar onun nedensellik üzerinde durduğu satırlarla devam etmektedir. Fakat İbn-i Sînâ sadece fizik konularını ele almamış matematik ve metafizik gibi konuları da irdelemesi sebebiyle nedenselliğin de dışına çıkmıştır.

Metafizik

Eş şifa'nın sonuncu ve klasik tasnife göre 13. bölümü metafizikle ilgilidir ancak metafiziğin yanı sıra ahlak ve siyaset konuları da işlenmiştir. Aristo metafiziğine dayanmakla birlikte onunla büsbütün çelişen başka görüşlerde eklenmiş İslami problemlerde ele alınmıştır (23). Aristoteles, ilimleri tasnif ederken ilk sebep ve ayırık şeyler hakkındaki ilme dair kitabını fizik kitabının ötesine koymuş ve böylece o kitap " metafizik" veya İslam filozoflarının isimlendirilmesi ile " tabiat ötesindeki şeyin ilmi" diye bilinmiştir. Metafizik doğa ilimlerinden ve matematikten sonra öğrenilmesi gereken bir ilim sayılmıştır. İbn-i Sînâ metafiziki " varlık olmak bakımından varlığın İlmi" diye tanımlamıştır(25). Fakat İbn-i Sînâ felsefenin en önemli disiplini olan metafiziği Aristoteles'ten sonra yeniden inşa eden filozof olarak kabul edilir. O, yetersiz ve çelişkili bulduğu Aristoteles metafiziğini gerek form gerekse içerik olarak büyük bir dönüşüme uğratmış ve onu yeniden yapılandırmıştır. O pek çok mesele yanında Tanrı sorununa da farklı bir bakış ve yöntemle ele almış; tanrının varlığı, birliği ve aşkınlığı gibi konuların açıklanmasında " külli" bir ilim olarak metafiziğe özel bir konum biçmiştir. Böylece o bu tür metafiziksel meselelerin çözümünde fizik bilimler gibi cüzi bilimlerin verilerine dayanamayacağı yönünde önemli bir tez geliştirmiştir. Bu tez daha sonra İbni Rüşd gibi filozoflar tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Metafizik sonuçlarda fizik biliminden elde edilen bir takım öncülleri ve

kanıtları metafiziğin dışına çıkarmayı hedefleyen İbn-i Sînâ'ya göre metafizik sonuçlar metafizik önermelere dayanmalıdır. Zira konusu "varlık olarak varlık" olan metafiziğin kendi altında yer alan diğer disiplinlerden öncüller alması ve bunları kullanması külli bir ilim olarak metafiziğin yöntemine yapısına ve amacına aykırı düşmektedir (26). İbn-i Sînâ el ilahiyatın 1. makalesinin 3. bölümünde metafiziğin cüzi duyular verileri kullanmaksızın salt külli-akli öncüllere dayanarak ilk ilkenin (Tanrı) varlığını kanıtlayabileceğini söylemektedir. Dahası El-Mübâhasât adlı eserinde Tanrı'nın varlığıyla ilgili özellikle fizikte kullanılan diğer (külli akli olmayan) delilleri şiddetle eleştirmekte ve bu noktada hem Aristotelesin hem de yorumcuların yaklaşımlarını hatalı bulmaktadır. Ona göre hareketten kalkarak Tanrı'nın varlığına ulaşmak yakışıksızdır. Zira bu yolla ancak bir hareket ettiricinin varlığı ortaya konulmakta, var olanların varlıklarını kendisinden aldıkları bir ilkeye ulaşılmamaktadır. Ona göre hareketten yola çıkarak her varlığın bizzat ilkesi olan Bir'in ve Hakk'ın temellendirilmesi söz konusu olamaz; ani ilk ilke hareketin ilkesine indirgenilmemelidir. İbn-i Sînâ'ya göre özellikle Allah'ın varlığı, birliği, sıfatların aşkınlığı gibi konulara ilişkin metafizik sonuçlar içeren tartışmalarda fizikten alınan öncülleri ortadan kaldırmak ister. O, Allah dışında bu sonuçlara varmak için yaratılışın gerekçe olabileceğini kesinlikle kabul etmektedir. Onun önerdiği şey bütün bir metafiziğin merkezine yerleştirdiği mümkün varlık ve zorunlu varlık kavramına dayalı olarak ortaya koyduğu kanıtlama biçimidir. İbn-i Sînâ'ya göre varlık ya bir sebebi olmayan zorunlu varlıktır ya da bir sebebi olan mümkün varlıktır. Bu doğrultuda İbn-i Sînâ'nın bu fikri mümkünü sebebi olan varlık; zorunluyu da sebepsiz varlık şeklinde tanımlamaktadır. Tanrı dışındaki varlıkların yani âlemin zorunlu değil mümkün olduğu ortaya çıkmaktadır (18).

Müzik

İbn-i Sina İsfahanda iken, tıp ve mantık eserlerinin yanı sıra matematik kitaplarını da tamamlamıştır. Bunlar geometri, aritmetik, astronomi ve müziktir. Müzik çalışması harmonik (ahenk-uyum) ve orantılara vurgu yapılarak matematik çalışmasına dâhil edilmiştir (27). Pozitif bilimler diye tercüme edilebilecek bu bilimlere Farabi bilimlerin sayımında Ta'limiyyat adını vermektedir.

İbn-i Sînâ ise bu ilimlere Riyaziyyat adını uygun görür. İbn-i Sînâ bu konularda başlı başına eser yazmak yerine bunları özetleyerek eş şifaya eklemeyi uygun bulmuştur. Şifa eserinin 3. bölümüne Matematik ilimlerinin üçüncü dalı diyerek musikiye ayırmış ve "Cevamiu İlmi'l Musiki" adını vermiştir (23). İbn-i Sina (Avicenna), 17 yaşında devrinin bütün ilimlerini öğrendikten sonra, "İşte adam, diğer ilimler nerede?" demiştir. Müzik ilmiyle uğraşmaya ve müzikle tanışmaya başlayınca müzik ilminin büyüklüğünü anlayıp, "İşte ilim, adam nerede?" sözünü ifade etmiştir. Müziği psikolog olarak kullanan bilim adamına göre "şarkı söylemek sağlığı korumak için en iyi egzersizdir" (28)

İbn-i Sînâ müzik kuramında Farabi'nin çizgisini devam ettirmekle beraber bu arada Grek müzik kuramlarının basit bir takipçisi olmamıştır. Eserlerini diğer çalışmaları gibi özgün bir şekilde yeniden temellendirmiştir. Aynı zamanda müziği *el-Kanun fi el-Tıbb eserinde* hipokondriyak melankoli için terapi olarak kullanıldığı tedaviyi açıklamıştır. Bunlar içinde (*el-marakiye*) ve aşk acısı (*el-ishq*) bulunmaktadır. Tıbbi bir tedavi olarak müzik terapisinin kendine has başka işlevleri vardır. İbn-i Sina'ya göre bu işlevler arasında (1) ağrıyı dindirmek, hafifletmek veya azaltmak; (2) hastalıklara karşı vücut bağışıklığını (antikorları) güçlendirmek; (3) iyileşmeye yardımcı olmak ve (4) iyileşme sürecini kolaylaştırmak için dikkati ağrıdan uzaklaştırmak ve sakinleşmektir. Açıkçası amaç tamamen iyileşmek değil, daha çok sakinleşmek ve ağrıyı hafifletmektir. Bu temelde müzik terapisi tamamlayıcı tedavi rolünü oynar. Müzik terapisinin bir diğer işlevi de stresi azaltmak, semptomları hafifletmektir (29). Bilindiği üzere birçok felsefi, sanat ve bilim konularında yetkin İbn-i Sina devrinin ünlü bilim insanı ve felsefecileri ile tartışmış ve mektuplaşmıştır. Bunlardan biri de Biruni'dir. Biruni ve İbn-i Sînâ arasındaki yazışmalar bugüne kadar ulaşmıştır. Bu iki büyük bilgin birçok sorunlar üzerinde düşünce alışverişi yapmışlardır (19).

5. Tartışma

İbn-i Sina'nın zamanını hatta zamanları aşan eseri El-Kânûn Fî't-Tıbb içindeki bilgilerin önemli bir kısmı bugün eskimesine rağmen hekimlik metodolojisi açısından hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Bunlardan biri tamamen çağdaş tıpta kullanılan sebepler

(etyoloji), belirtiler (semptomlar) ve ayırıcı tanıya dayanarak tedavi önermesidir. Bu ya dahili (ilaç) veya cerrahi tedavi yapılması gerekliliğidir. İbn-i Sînâ çok yönlü multidisipliner çalışan bir bilim insanı olduğu için diğer bilimsel çalışmaların sebep sonuç ilişkilerini tıp alanına da uygulamıştır. Nasıl ki diğer bilimlerde de bir kısmı teorik bir kısmı pratik olarak kabul ediliyorsa tıbbın da bilgi kısmının teorik; uygulamanın pratik olduğunu ifade etmiştir.

Sait Naderi ve ark'nın (30) çalışmasında İbn-i Sina'nın Kanun kitabının birinci cildinde Omurga Mekaniği üzerine yazdığı gözlemlerini değerlendirmişlerdir: İbn-i Sina, eserinde omurların ve omurga bölgesinin anatomik özelliklerine ilişkin açıklamalar bulmaya çalışmıştır. Herhangi bir omurun şeklinin ve boyutunun vurgulanması bölgesel fonksiyonuna göre belirlenir. Bu nedenle bugünkü sınıflandırmaya benzer şekilde omurgayı bölümlere ayırmıştır. Bunlar servikal, torasik, lomber, sakral ve koksigeal'dir. Daha sonra omur elemanlarının her bölgedeki anatomik özelliklerini anlatmıştır. Anatomik değerlendirmelerinde, özellikle de C2, T12 anatomisi ve sakral omurların sayısı ile ilgili bazı hataları ortaya koyuyor olsa da İbn-i Sina omurların ve omurganın neredeyse doğru şekilde ayarlanmasının biyomekanik özellikleri tanımlamıştır. Hareket bölümlerinin fleksiyon, ekstansiyon ve lateral bükülme yönlerinin yanı sıra torako-lomber omurganın birleşme fenomenini belirtmiştir. İbn-i Sina'nın en ilginç görüşleri cranio-vertebral bileşkenin biyomekaniği üzerinedir İbn-i Sina'nın kanununun bazı bölümleri ile bugünkü biyomekanik bilgilerimiz arasındaki benzerlikler şaşırtıcı gelmektedir"(30). Sait Naderi ve arkadaşlarının da tespit ettiği gibi İbn-i Sînâya göre gerek birinci (atlas) ve gerekse ikinci (axis) boyun omuru diğer omurlarda görülmeyen bazı özelliklere sahiptir. Başın sağa ve sola hareketi başla ilk omur arasındaki eklemle yapılır, hâlbuki başın öne ve arkaya hareketleri, baş ve ikinci omur arasındaki eklemle yapılır (31). Sadece omurganın biomekaniği üzerinde görülebileceği gibi İbn-i Sina'nın o dönem İslam dünyasında disseksiyonu (teşrih) yasak olduğu için yapmadığı gibi bir fikre zaman zaman iddia edildiği şekliyle kapılmamalıdır. İbn-i Sînâ'nın insan kadavra disseksiyonlarını kendisinin açıkça veya gizli mi yaptığı konusunda bir fikir birliği olmamasına rağmen insan vücuduyla ilgili bulguları kendi dönemi için hatta kendinden

sonraki dönemler için büyük ölçüde doğru ve yenidir (32) Üstelik İbn-i Sina'nın iyi bir uygulayıcı olduğu unutulmamalıdır. Kur'an ve İslam dininin diğer kaynaklarını çok iyi bilen İbn-i Sina'nın İslam dininde disseksiyon için her hangi bir yasak olmadığını da bildiği tahmin edilmelidir. Esin Kahya "İbn-i Sina'nın *Kanun*'unun anatomi kısmına şerh olarak yazdığı *Şerh-i Teşrihü'l - Kanun l'İbn-i Sina*'sının beş ayrı yerinde açıkça insan kalbinin sağ ve sol karıncıkları arasında bulunan septumda görülen veya görülmeyen hiç bir delik olmadığını ifade etmiştir. Bu iki kısım arasında bulunan septum özellikle kanın geçmesine engel olacak şekilde kalındır. Bu fikir onun disseksiyon yapmış olduğu intibahı uyandırmaktadır. O, eğer disseksiyon yapmışsa, kalbin sağ ve sol karıncıkları arasındaki septumun kalın olduğunu ve geçit vermediğini nasıl bu kadar kesin bir şekilde söyleyebilmiştir?" demektedir.(33)

Bu sebeple çalışmalarında onun disseksiyon yöntemini benimsediğini göstermektedir. Örneğin ancak bir disseksiyonda görülebilecek gözün dış kasları veya çiğneme kasları hakkındaki bilgileri bunu belgelemektedir. Nedim Ünal ve ark'nın (34) çalışmasında İbn-i Sina teşrih (disseksiyon) metodunu benimsemiş incelemelerini ona göre yapmıştır. Kendi öncüllerinin (seleflerinin) morfoloji gözlemlerini detaylandırmış ve daha da geliştirmiştir. Onun disseksiyonla görülebilecek göz'ün dış kasları hakkında şunları yazmaktadır: "Göz küresinin altı kası vardır. Bunlardan dördü, üst, alt, orta ve lateral kaslar, gözü yukarı kaldırmak, aşağı döndürmek, dışa ve içe çevirmek için göz küresine birleşmişlerdir. Geriye kalan ikisi (üst ve alttaki oblik kaslar) oblik olarak göz küresine birleşmişlerdir ve gözleri döndürürler"(34).

İbn-i Sînâ gözün sadece anatomisi ile ilgilenmemiş kendi zamanına kadar devam eden optiğin önemli problemlerini çözmeye çalışmıştır. İbn-i Sînâ'ya göre görme dıştan gelen etki ile gözde bir aynadakine benzer bir görüntünün oluşması yoluyla olmaktadır. Buna ilave olarak İbn-i Sînâ bu görüşünü özel matematiksel bir yaklaşımla görme konisi hususunda değinmiştir. Buna göre yakındaki nesnelerin daha büyük uzaktaki nesnelerin daha küçük olmasını geometrik nitelikli açıklamalarıyla belirtmiştir (35).

İslam dünyasında bilimsel bilgiye cephe alındıkça zaman içerisinde İslam uygarlığının aydınlanma çağından karanlıklar dönemine geçilmiş Osmanlı Devletinde bile 1841 yılında

resmen disseksiyon izni alınana kadar disseksiyon gizli yapılmıştır. Padişah II. Mahmud'un başlattığı modernleşmeyi oğlu Abdülmecid (1823-1861) devam ettirmiş, (1785-1839) devlet adamlarının yenileşme akımlarını desteklediği bu dönemde Avrupalı Dr. Charles Ambroise Bernard (1808-1844), Dr. Sigmunt Spitzer (1813-1895), Anatomist Joseph Hrytl'in (1811-1894) Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane öğrencilerine teorik tıpla beraber uygulamalı disseksiyon eğitimi de vermişlerdir (33). Aynı şekilde asırlar öncesinde İbn-i Sina'nın da çalışmalarında onun anatomi ve fizyoloji başta olmak üzere tıbbın teorik ve pratik her alanına hâkim olduğu görülmektedir.

Gregory Peter Licholai'nin çalışmasında (36) da ifade ettiği El Kanun Fit't- Tıbb'ın 5. bölümünün üçüncü kısmı, Organlar ve kranial sinirlerle ilgili bir bölüm içerir. Bu bölümden önce, sinirlerin birincil rolünü anlattığı "sinirlerle ilgili özel konuşma" gelir: Sinirlerin görevi, beyin ile vücudun duysal ve motor organları arasında bir bağlantıdır. İbn-i Sina'ya göre omurilik sinirleri de dâhil olmak üzere tüm sinirler beyinden kaynaklanır, çünkü omuriliğin kendisi beynin bir uzantısıdır. İbn-i Sina daha sonra kafatası sinirlerine foraminalarında (deliklerde) sağlanan özel "korumayı" anlatır ve bu sinirlerin kemiğin çevresinden ziyade en doğrudan yolda ilerlediğini doğrular, "çünkü en doğrudan yol aynı zamanda en kısa yoldur." İbn-i Sina, sinirlerin tanımına, doğrudan ve dolaylı olarak ikiye ayırdığı kısa bir işlev açıklamasıyla başlar. Doğrudan işlevler motor aktiviteyi ve duyu algısını içerir. Dolaylı işlevler kaslara ve tüm vücuda "güç vermektir". Kranial sinirler doğrudan beyinden kaynaklanır ve başa ve iç organlara "duyu ve hareket sağlar". Vagus sinirinin seyri bahsedilir. N. vagus'un mediastinal ve peritoneal, uzun seyri boyunca organları innerve ettiği anlatılır. A. carotis communis'de dahil olmak üzere kılıflarının olduğu belirtilir. Burada damar sinir paketini gözlemlendiği dikkat çekicidir. On iki kranial sinirin yedisinden bahseden İbn-i Sina N. Opticus için işlevinin şu olduğunu belirtir: Optik sinirler, koku alma soğanlarının yakınında ve ön beyin ventriküllerinin derinliğinde ortaya çıkan ilk kranial sinir çifti olarak sunulur. Optik sinirler, "haç benzeri" (çapraz) bir chiasma noktasında kesişen "kısa" sinir olarak tanımlanır. Her sinir hem çapraz hem de çaprazlanmamış liflerden oluşur. Bunun üç avantajı vardır. Birincisi tek taraflı yaralanma

durumunda "hayati kuvvet" karşı göze yönlendirilebilmektedir. İbn-i Sina, göz bebeği tepkisinin her iki gözü aynı anda etkilediğini belirterek bu fikri desteklemektedir. İkinci avantaj, iki görsel görüntünün kesişme noktasında üst üste binerek tek bir nesne olarak algılanmasıdır. Çift görme, şaşılık durumunda olduğu gibi yaşam gücünün gözlere eşit miktarda ulaşmamasından kaynaklanır. Üçüncüsü, sinirlerin birbirini "desteklediği" söylenir. Tanımlanan ikinci sinir, gözü hareket ettirdiği söylenen N. Oculomotorius'dur. Burada yine dikkatli bir tanımlama yapan İbn-i Sina diğer kafa çiftlerini de anlatmaktadır (36).

Arman Zargaran ve ark'nın(37) ifade ettiği gibi; İbn-i Sina'nın Willis poligonunu Thomas Willis'den (Cerebri Anatome) (1664) asırlarca önce tanımlaması da dikkatlerden kaçan bir diğer hususdur. İbn-i Sina Kanul el fil Tıbbın üçüncü cildinde bu çember hakkında bilgi vermektedir. Adeta Avrupa ile Orta Çağ'ın İslam dünyası bilgileri arasında bir boşluk var gibi gözükmektedir. Batılı bilim adamları ortaçağ İslam dünyası bilgisini ret edip yeniye kendileri Rönesans'la inşa etmiş gözükmektedir. Batıda tıbbın paradigması ve bilimin liderliği haline geldiği anlaşılan bu tutum ortaçağ bulgularının çoğunun bu dönemde unutulduğu her şeyi DS 16-17. yüzyıldan sonra batılı bilim adamları tarafından keşfedildiği gibi gösterilmektedir. İbrahim Hakkı Aydın (38) araştırmasında şunları belirtmektedir: "İbn-i Sînâ'nın bazı çalışmalarının günümüzde geçerliliğini koruduğunu tıp ve eczacılığa pek çok katkısı olduğunu yazmaktadır. İbn-i Sînâ Tıp ve Eczacılık alanlarındaki buluşlarından bazıları olan yüz felçleri, beyin inmeleri (strok) hiperemi krizinin ayırt edilmesi, epilepsi'ye getirdiği yenilikler önemlidir. Ayrıca onun isim verdiği vermiş ve nükleus tabirlerini nöro-anatomiye hediye etmiştir. Bugün sık kullanılan nükleus caudatus terimi bu terimlerden hareketle isimlendirilmiştir. Günümüzdeki önemli bir hastalık grubuna ulaştıran menenjitler beynin bizzat kendisinden kaynaklanan tümörlerden ve iltihaplanmasından ortaya çıkan menenjitler ile vücudun bir başka yerinde oluşan mikrobik hadisenin beyine yayılması sonucu meydana gelen menenjitleri tarif etmiş ve birbirinden farklı iki antite-patoloji olduklarını 1000 yıl önce keşfederek tanımlamıştır. Göz sinirleri, göz bebeği ve merkezi ile çevresel yüz felçleri hakkında da birçok bilgi vermektedir".

Gürsel Ortuğ (39)İbn-i Sina'nın kan alınacak damarlar çalışması hakkında şu bilgileri vermektedir: "Kan alınacak damarların izahı ile birlikte kan alınış şekilleri, bu işlem sırasında dikkat edilecek hususlar, kullanılacak ilaçlar, sterilizasyon, pansuman ve diğer bir takım bilgileri kapsamaktadır. Bu risalede kırkı aşkın damardan bahsedilmektedir. Bunların büyük bir kısmı toplardamar (ven) birkaç tanesi atardamar (arter)dir".

Anatominin yanı sıra o hastalıkların sebeplerini, belirtilerini, tedavilerini, korunma yollarını, mevsim, yaş ve insanların yatkınlıklarını; bugün ve gelecekte muhafaza edecek şekilde tarif etmiştir. Hastalıkları salgın kalıtsal ve psikolojik olarak da sınıflandırmıştır İbn-i Sînâ dikkatli gözlemleyen sonucunda döküntülü hastalıkları yiyeceklerden ileri gelen alerjik döküntülerini çıbanları bağışıklık sistemini ve parazitlerin etkilerini tespit etmesiyle de parazitolojinin kurucusu kabul etmek edilmektedir. hastalıkların hava su iklim ve yiyecekler gibi çevre faktörleri arasındaki bağı da kurabilmiş olması enfeksiyon hastalıklarına büyük önem verdiğini göstermektedir. Yine onun Hipokrat ve Galen geleneklerinin sentezini yapması yanı sıra çeşitli hastalıklarda tedavi için otları kullanması Grek kaynaklarında bulunmayan pek çok şeyi de kapsamaktadır. Bu açıdan bakıldığında bitkilerin faydaları alkol değerinde antiseptik keşfi beyin tümörleri ve mide ülseri de İbn-i Sînâ'nın kendi deneyim ve akıl yürütmesi sonucunda pek çok soruna çare bulmuştur (9).

İbn-i Sînâ diğer tabii bilimler çalışmasında yahut sanatsal faaliyetlerinde daima tıbbi bilgilerini göz önünde bulundurmış özellikle anatomi ve fizyoloji birikimini bu alanlarda göstermiştir. Örneğin matematik çalışmalarında Hüseyin topdemir'in (9) de ifade ettiği gibi Newton ve Leibniz'den önce matematik'te sonsuz küçükten yani sıfırdan büyük birden küçük sayıdan bahsetmiştir. Diğer taraftan matematik, mantık, müzik, akıl ve zihin çalışmalarını beyin anatomisi ve fizyolojisi bilgisi ile desteklemiştir Bugün bile araştırmacılara ufuk açıcı bilgiler paylaşmıştır.

Mohammad Jamali ve ark'nın (40) çalışmalarına göre; İbn-i Sînânın günümüzde nörobilimci olarak tanımlayabilmek mümkündür. İbn-i Sina derin bir filozof, fizik ve biyoloji (tıp) alanında öncüdür.. "Kanon" adlı ünlü tıp kitabının yanı sıra, felsefi kitaplarının (özellikle "eş-Şifa" ve "el-İşaret")

önemli bir kısmı doğa kanunları ve fizikle ilgilidir. Ayrıca onun çerçevesinde akıl, ruh, teoloji ve metafizikle ilgili konular olmasına rağmen, aklın bedeni kontrol ettiği ve etkilediği akıl ve beden (Madde) ilişkisi nedeniyle kitaplarının doğa bilimleri bölümünde bu konu ele alınmıştır. Pek çok kitabında, özellikle el-İşaret'in fizik kısmında, Şifa psikolojisi olarak adlandırılan el-Şifa'nın fizik bölümünde tanımlanan zihin-beyin etkileşimi bilinmektedir. İbn-i Sina, Şifa'nın Psikoloji bölümünde, aklın ve tanımının ön tanımını yaptıktan sonra, beynin farklı bölgelerini ve sinir sistemini anlatır. Daha sonra beynin fonksiyonlarını ve anatomisini açıkladıktan sonra, hayal gücü ve yanılısma gücü, hafıza gücü ve konumu, görsel ve işitsel sistem gücü gibi birçok ruh kuvvetini beyin fonksiyonuna tahsis eder. Felsefi olarak zihnin bazı özellik ve işlevlerinin madde ve beyin alanları aracılığıyla açıklanamayacağını savunur. Aslında zihnin işlevinde, maddi özelliklerle bağdaşmayan bazı özellikler vardır. Bu sorunların aklın (ruhun) bedensizliğinden kaynaklandığı kabul edilir. Ünlü yüzen adam argümanı farklı kaynaklarda açıklanmaktadır İbn Sînâ'nın (İşaret'in Fizik bölümünde, yüzen adam delilinin devamında) aklın cisimsizliği ve maddeye indirgenemezliği hakkında ileri sürdüğü fikir son derece ilginçtir. Maddi olmayan bir nesne olarak zihin ile maddi bir nesne olarak beyin arasındaki etkileşim sorununu çözmek için etkileşim mekanizması için bir model önermiştir. Sübjektif bir olgunun beyin dinamiklerini nasıl etkileyebileceğini, bunun tersi olarak da beyin fonksiyonunun zihni ve öznel deneyimleri nasıl etkileyebileceğini açıklamıştır. Zihin-beyin etkileşimine ilişkin başka modellerin varlığına rağmen, önce zihnin beyni nasıl etkilediğinin mekanizmasını tartışmakta, ardından bu mekanizma altında beyin fonksiyonunun zihni nasıl etkileyebileceğini göstermektedir. Zihin-beyin etkileşiminin her iki yönünü de çözenin çok zor olduğu görülmektedir. Örneğin bilincin modern kuantum modellerinde bu yönlerden yalnızca biri açıklanmaktadır.

Farklı kişilerin ve farklı beyinlerin farklı kişilik ve benliklere sahip olması nedeniyle, ortaya çıkan bu yeni düzeyin oluşmasında beynin etkili olması gerektiği ve öz farkındalığın nöron türlerine bağlı olması gerçeğe daha yakındır. Hücrelerin ya da sinirsel aktivite düzeninin ve bunların bağlantılarının anlık değişmesi, aklın beyin

maddesinden bağımsız olduğu gerçeğine daha yakındır. Aslında bu ortaya çıkan seviye beyindeki madde seviyesinden kaynaklanabilir ama nedensel bağımsızlığa sahiptir. Bu nedenle beyin, yalnızca zihnin yaratılmasında veya zihin ile beyin arasında bir ilişkinin yaratılmasında hazırlayıcı bir nedensellik düzeyi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, beyin maddesinin değişimi ve evrimi ile, önceki sinirsel kalıpların kaybedilmesi ve yeni kalıpların yaratılmasıyla var olduğu için, bu ortaya çıkan seviyenin beyin hasar görmesinden sonra da hayatta kalması mantıklı ve muhtemeldir. İnsan zihni, maddi veya fiziksel madde düzeyinde açıklanamayacak benzersiz özelliklere sahiptir. Ana özellikleri birlik ve bütünlük, yerellik, zamansızlık, altta yatan seviyeleri etkileme ve nöronal veya mikroskobik seviyelere indirgenemezliktir. Bu özellikler modern fizikte mevcut olmasına rağmen materyalist (pozitivizm) bir tavırla açıklanamamakta ve klasik fizikle tutarlılık göstermemektedir. Özetle, beyin maddesi yeterli karmaşıklığa ve yeterli yeteneğe sahip olduğunda, ilgili zihin, formunu değiştirerek onu etkileyebilir. El-Şifa'da pek çok ilginç örnek vardır; Bir hekim, bazı tıbbi aletleri ve sağlıklı bir insanın hayal gücünü kullanarak bir hastayı iyileştirebilmektedir. Sağlıklı bir insanın hayal gücüyle bir hasta bile kendini iyileştirebilmektedir (40). Başta fizik tedavi ve nörolojik vd. hastalıklarda sanal evren yahut artırılmış gerçeklik diyebileceğimiz Metaverse'nin uygulamaya girmesi İbn-i Sina'nın beyin ve zihin etkileşimlerinin bugünlere kadar uzanabildiğini göstermektedir.

İbn-i Sina'nın müzik terapisi çalışmaları ise ayrı bir öneme sahiptir. Müziğin terapi olarak kullanılması dünyanın çeşitli medeniyetlerinde asırlardır tartışılmış ve uygulanmıştır. Müzik terapisinin Erken-Türk uygarlıkları, Sümer, Etrüsk, Mısır, Çin, Yunanistan ve Roma gibi diğer uygarlıklarda uygulandığı bilinmektedir. Roziyah Sidik ve ark'nın (29) çalışmasında Hz. Davut'un, sağlığına kavuşuncaya kadar Kral Saul'a müzik terapisi uygular. Müzik terapiyi tedavide kullanan ilk eski Mısırlı hekim, M.Ö. 3500 yıllarında, Eski Mısır'ın Üçüncü Hanedanlığı döneminde yaşamış, yetkin bir hekim olan İmhotep'tir. İmhotep müzik terapisini bir tedavi yöntemi olarak uygulayan bir tıp kurumu kurmuştur. Eski Çin uygarlığının tarihi, Çinlilerin müzik terapisinin faydalarını 4000 yıl öncesinden beri zaten fark ettiklerini göstermektedir. Çin

İmparatoru (İmparator Chung), iyi bestelenmiş müziğin hoşgörü, şefkat, zevk ve cesaret duygularını uyandırabileceğine ve dolayısıyla müziğin insan duygularını etkileyebileceğine düşünmektedir. Tanınmış bir Çinli filozof olan Konfüçyüs de müziğin olayları görme yeteneğini iyileştirebileceğini, işitmeyi keskinleştirebileceğini ve kan dolaşımını iyileştirebileceğini belirtmiştir. Müzik sanatını uygarlığın sembolü olarak görmüştür.

Anak Agung Ayu ve ark'na (41) göre de; Müzik dinlemek mezolimbik yoldaki modülasyonu artırır ve Nucleus accumbens'i (NAc), ventral tegmental alanı (VTA), hipotalamus ve insula'yı etkiler. Kanıtlar müziğin nöroplastisiteyi artırabildiğini ve bilişsel işlevi uyarabildiğini desteklemektedir. Müzik dinleyerek bilişsel gelişim, orbitofrontal korteks ve dopaminerjik mezokortikolimbik devre arasındaki bağlar ilişkilendirilmiştir. Ayrıca ağır hastalarda müzikal müdahalenin anksiyete ve sıkıntı semptomlarını hafifletmede avantajları olduğu görülmüştür. Mekanik ventilasyona sahip hastalar, endotrakeal tüp yerleştirilmesi, yoğun bakım ortamı, sık aspirasyon ve korku gibi birçok faktörün tetiklediği yüksek kaygı ve stres düzeylerine yakındır. Müzik terapisiyle yapılan farmakolojik olmayan müdahalenin, hastaların kaygılarını yönetmelerine yardımcı olması ve hastaları stresli ortamlardan uzaklaştırarak ventilatörden ayrılma çabalarına yardımcı olması beklenmektedir. Müzik dinlemek beyinde hafıza, bilişsel işlev ve duygularla ilgili alanların aktivasyonunu göstermektedir. Bu nedenle müzik, özellikle kritik hastalığı olan yaşlılarda beyin fonksiyon bozukluğunu azaltarak ve hafızayla ilgili alanların aktivasyonunu artırarak bilişsel işlevin korunmasına yardımcı olabilmektedir.

İbn-i Sina'nın müzik gibi sanat dalları, felsefi konular ve ilmî çalışmalarındaki akıl çapı ona bağlı başarıları maalesef İslam dünyası tarafından takdir edilmemiştir. Ondan İki kuşak sonra İbn-i Sina'yı her konuda hedef alan Gazzali Büyük Selçuklu veziri İranlı Nizamülmülk'ün koruması altında yıllarca görev yapmış onun ölümünden sonra kendisini mistik hayata vermiş bir düşünürdür. İbn-i Sina'ya ve diğer filozoflara yaptığı insaf sınırlarını aşmış eleştirileri ve toplumda oluşturduğu tekfir edilme korkusu müslümanları felsefeden uzaklaştırmıştır. Tabi bu tavır sadece Gazzali ile sınırlı değildir. Felsefeyi eleştirel ve tehlikeli

düşünce gören bununla beraber iktidar-bilim ilişkisinde sorgulatmayan sadece itaat ve kadercilik kültürü insanlara egemen kılınmasıdır. Gazzâlî, özellikle Yunan filozoflarının düşüncelerinden hareket ederek İbn-i Sina'yı eleştirmenin ötesinde din dışılıkla itham etmiştir. Maalesef Gazzali Yunan felsefesi üzerinden siyasetin desteğini de alarak İslam Dünyasında kendine has bir birikimi olan İslam felsefecilerini eserleriyle tekfir noktasında göstermiştir.

Hâlbuki Ömer Faruk Erdoğan'ın (41) isabetli tespitiyle "İbn Sinâ, hem XI. yüzyıldaki İslam toplumunun ilgileriyle bağlantılı hem de sistem olarak ikna edici ve dört başı mamur bir felsefe ortaya koymuştur. Böylece İbn Sinâ'nın kendinden öncekilere nispetle felsefenin alanını dinî olguları da içerecek şekilde genişlettiği ve bu amacı, sürekli bir felsefi gayret ve yoğunlukla gerçekleştirdiği görülmektedir. Onun şerh edici ve açıklayıcı kitaplarında kullandığı dil, teknik bir dil olup ne Fârâbî'ninki gibi ağdalı ne de Yunancadan yapılan tercümelerde olduğu gibi kaba ve kurudur. Ayrıca o, eserleri daha cazip hale getiren farklı yazım üslûpları denemiştir ki bunlardan biri de edebî üslûptur. Modern bir tabirle, İbn Sinâ'nın kullandığı ifade tarzlarının, toplumdaki entelektüel söylemin ihtiyaçlarıyla tamamen uyum içinde olduğu söylenebilir"

Tekfir İslam dininde olamayacağı halde hür düşünceyi baskılamak için İslam tarihinde yüzyıllarca kullanılmıştır. "Tekfir mekanizması" ve "tekfir edilme korkusu" sorgulanmadıkça İslam coğrafyasında yeniden İbn-i Sina'ların yetişmesi felsefe, ilahiyat, sanat, bilim ve teknolojinin gelişmesi mümkün değildir. Çünkü tekfir edilen insanın toplumda canı dâhil hiçbir maddi ve manevi değer güvencesi kalmamaktadır. Murat Sarıtaş'tan (43) öğrendiğimize göre 1947 yılında Mısır'da Sudan asıllı Muhammed Ahmed Halefullah'ın (1916-1997) doktora sınavında tekfir edilmesi ve başına gelenler yıllarca Mısır'da konuşulmuştur. İslam uygarlık geleneği belki sert bir ifade görülsede önemli düşünür Gazzali ve takipçilerinin çizgisinde gerilemeyip de İbn-i Sina ve benzerlerinin çizgisinde gelişmiş olsa idi bugünkü İslâm alemi başta olmak üzere yeryüzü bambaşka konuma ulaşırdı. Çünkü Gazzali okulu müslümanlara; "terk-i dünyayı" İbn-i Sina okulu; "keşf-i dünyayı" göstermiştir. Mustafa Eren'in (44) ifadesiyle "Üzerinde yaşadığımız gezegen birçok uygarlığın oluş ve yok oluşuna sahne olmuştur. Tarihsel tecrübenin verileri

ışığında uygarlık tarihine bakıldığında, güçlü ve zayıf uygarlıkların niteliklerini görme imkânımız doğmaktadır. İnsan düşüncesinin, vicdanının, iradesinin, aklının ve duygularının tarihin akışı içerisinde sahnelenmesi olarak da tarif edebileceğimiz medeniyetin en başat özelliklerinden birisi onun felsefeyle kurduğu ilişkidir denilebilir. Güçlü felsefi geleneğe sahip olan uygarlıklar şu veya bu şekilde varlığını ikame ettirirken, felsefeleşme sürecini gerçekleştiremeyen medeniyetler tarih sahnesinden silinmeye yüz tutmuştur".

Özellikle fıkıh okulları zaman zaman insanları nesne haline getirirken İbn-i Sînâ okulu insanları özne haline getirmeye çalışmıştır. İbn-i Sînâ'nın çalışmalarında felsefe, sanat ve bilimin her dalı bulunmaktadır. Toplumları salt kelam ve fıkıhla şekillendireceğini sananlar asırlardır yanılmaktadır. İslam ümmetine bazı düşünürler musiki gibi beyin ve insan ruhunun derinliklerinin gıdasını bile haram göstermişlerdir (45). Hâlbuki sanatın her dalının edebiyat, musiki, resim, heykel vd. beyin-zihin çapının gelişmesindeki büyük katkıyı fark edememişlerdir. Ayrıca Nazım Payam'ın (46) ifadesi ile "hayatın sivriltiltiği daralttığı engellerin sanatla aşılacağı" da unutulmamalıdır.

Sonuç olarak İbn-i Sina asırlarca haksız bir ithama uğramasına rağmen felsefeden tıbbı, fen bilimlerinden sosyal bilimlere kadar tüm sahalarda çalışmalar yapması nedeniyle çağları aşan bir bilgin hüviyetine ulaşmıştır. Doğuda ve batıda bilimsel bilginin ve uygulamalarının temellerini atmıştır. Onun astroloji ve simya uğraşlarına karşı çıkması gerçek bilimsel etkinlikleri sahtesinden ayırdığını göstermektedir. Kur'an-Kerim başta olmak üzere ilahiyat sahasına hâkim bir bilgindir. Kendisinden önce İslam dünyasındaki diğer uygarlıklardan tercüme faaliyetleriyle yetinmemiş onu kendi dâhil olduğu Türk ve İslam uygarlığının birikimleri ile de zenginleştirmiştir. Özellikle de diğer İslam bilginlerinin eserleri gibi onun eserleri de batının Orta Çağ karanlığını aydınlatmış ilim insanlarını kilisenin bağnaz tutumundan kurtulmasını sağlamıştır. Türk ve İslam dünyası Kindi, Farabi, Biruni, İbn-i Sina vd. üstadlarından yeni bir felsefe geleneği oluşturmalarıdır. Aynı zamanda çağın ilmi disiplinlerini özgür bir düşünce ortamında insanlığın hizmetine sunma gayretini göstermelidir. İbn-i Sina'da bilim ve felsefe en başarılı bir şekilde kaynaşmış durumdadır. Onun felsefe ve bilimsel çalışmalarını biri birinden ayırmak imkansızdır. İbn-i Sina

felsefenin temel kuralı olan soru sorma ve sorgulama geleneğinin önemli bir temsilcisi olmuş bu özelliği de bilimsel çalışmalarında yöntem haline getirmiştir.

Günümüzde İbn-i Sînâ ayarında felsefecilerin ve bilim insanlarının yetişmesi için mutlaka tıp başta olmak üzere biyolojik bilimler, matematik, fizik, metafizik gibi disiplinlerden haberdar yani çok yönlü olması onları oldukça yetkin kılacaktır. İlim insanları İbn-i Sina örneğinde olduğu gibi bilimsel bilgi ve sistematik eleştirel düşünmeyi birlikte ele almalıdır. Daha da özele indirgenirse özellikle

matematik, fizik, biyolojik bilimlerle ilgilenenler ve nöro-bilimciler mutlaka felsefeyi bilmeli felsefeciler de birer matematikçi, fizikçi, biyolog ve nöro-bilimci olmalıdır. Soru sormayı bir yöntem olarak seçen felsefi gelenek insan beyninde sinir hücreleri (nöron) arasındaki bağlantıları artırmakta ilaveten destek hücrelerini (glia) de sinir hücrelerine dönüştürmektedir. Diğer taraftan akıl ve zihnin geliştirici dinamikleri olan edebiyat, müzik, heykel, resim, hat, ebru vb. sanatların bir veya birkaç dalı insanların ilgi alanına girmelidir.

KAYNAKLAR

1. Kerimov Ü, İbn Sînâ'nın hocaları (İbn Sînâ'nın Orta Asyalı hekim çağdaşlarıyla bilimsel bağları üzerine) Çeviren: Fegani Beyler, Makalenin Rusça aslı için bkz.: Убайдулла Исраилович Каримов, “Об учителях Ибн Сины (к характеристике научных связей Ибн Сины с современными ему медиками Средней Азии)”, *Общественные науки в Узбекистане* Özbekistan’da Sosyal Bilimler Dergisi, 1980, № 8-9, Fan Matbaası, Taşkent, 1980: 41-49.
2. Ayda A. Türklerin İlk Ataları, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1987.
3. Sumer N. Atatürk’ün Özlediği Bilgin Kazım Mirşan’ı Okurken, Ankara, Detay Yayıncılık, 2021.
4. Bernal M. Kara Atena, Eski Yunanistan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi 1785-1985, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003.
5. Sayılı A. Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi Ve Tıp, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını sayı: 47 Türk Tarih Kurumu basımevi 3 baskı, 1991.
6. Işık F. Uygurluk Anadolu'dan Doğdu, İstanbul, Akdeniz ülkeleri Akademisi Vakfı yayınları, 2022.
7. Karatani K. İzonemi ve Felsefenin Kökenleri, Çeviren: Ahmet Nüvit Bingöl, İstanbul, Metis Yayınları, 2019.
8. Bölükbaşı O. İbn-i Sînâ hayatı ve eserleri, tıbbın kitabını yazdı, Dil Ve Edebiyat, 2010: 18-29.
9. Topdemir H. İbn-i Sina ve Bilim, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
10. Kahya E, Erdemir A. Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
11. Demir A, Tombuloğlu T, Erdoğan E, Düzbakar Ö (Editör). Türk tarihine dair yazılar III. Keser M, Almanya’da İbn-i Sînâ etkisine bir bakış. Gece Akademi, 2018:695-704.
12. Yakıt İ. Türklüğü Tartışılan Meşhurlar, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 2022.
13. Çubukçu İA. İslam düşüncesi Hakkında Araştırmalar, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sayı:158, 1983.
14. Gutas D. İbn-i Sînânın Mirası, Tercüme: M. Cüneyt Kaya, İstanbul, Klasik Yayınları, 2020.
15. Star S.F. Kayıp Aydınlanma, çeviri: Yusuf Selman İnanç, İstanbul, Kronik Yayınları, 2019.
16. Gazali, Filozofların Tutarsızlığı, çeviren: Bekir Karlığa, Çağrı Yayınları, 1981.
17. Ülken HZ. İslam Düşüncesi, İstanbul, Ülken Yayınları, 1995.
18. Kaya MC(Editör). İslam Felsefesi Tarih ve Problemler, Ömer Mahir Alper Ö M. İbn-i Sina ve İbn-i Sina Okulu, İSAM Yayınları, Ankara, 2017: 251-287.
19. V. N. Ternosky VN. İbn-i Sina, Çeviren: Haydar Nouruzhan, Eskişehir, T. C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1986.
20. Ağırakça A. İslam Tıp Tarihi, İstanbul, Nobel Tıp Kitapevleri, 2004.
21. Keskinbora HK. İbn-i Sina'nın Küçük Tıp Kanunu, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2023.
22. Unat Y. Tarih Boyunca Türklerde Gökbilim, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.
23. KarlığaB. İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2004.
24. Nasr SH- Leaman O(Editörler). İslam Felsefesi Tarihi, İnati Ş, İbn-i Sînâ, İstanbul, Açılım Kitap, 1 Cilt, 2011.
25. İbn-i Sînâ, Kitâbu’ş-Şifa, Metafizik, çeviri: Demirli E- Türker Ö, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2013.
26. Alper ÖM. A Vicenna’s conception of the scope of metaphysics: did he really misunderstand Aristotle?, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı 16, yıl 2007: 85-103.
27. McGinnis J (Edited by). Avicenna, McGinnis J , Logic and Science, Oxford

- University Press, New York, 2010: 27-52.
28. Türkmen EF. Where in musicotherapy should music educators be? Research On Education And Psychology (REP) December 2018,2 (2): 126-135.
29. Agrawal A, Sutar R and Jallapally A (Edited by), Music in Health and Diseases, Sidik R, Kamaruzaman AF and Abdullah MJ, Music therapy in medicine of islamic civilisation, London, England, 2022: 6-19.
30. Naderi S, Acar F, Mertol T, Arda MN. Functional anatomy of the spine by Avicenna in his eleventh century treatise, Al-Qanun fi al-Tibb (The Canons of Medicine). Neurosurg 2003; 52(6): 1449-1454.
31. Kahya E. İbn-i Sînâ El-Kanun fi't-Tıbb Fi't-Tıbb, Birinci Kitap. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995.
32. Mazengenya P, Bhikha R. A critical appraisal of 11th century treatise by Ibn Sina (Avicenna) on the anatomy of the vascular system: Comparison with modern anatomic descriptions. Morphologie 2018;102(337): 61-8.
33. Kahya E. Bizde disseksiyon ne zaman ne nasıl başladı? Belleten Türk Tarih Kurumu, 1979, Cilt 43-sayı 172: 739-759.
34. Ünal N, Elçiöğlü Ö, Önder S, Özden H. El Kanun ve Marifetname'deki anatomi bölümü ile ilgili mukayeseli bir çalışma, Morfoloji Dergisi, 1997 5(1-2):39-43.
35. Topdemir HG. Işığın Öyküsü, Ankara, TÜBİTAK Yayınları, 2007.
36. Licholai GP. Galenic heritage in the neuroanatomy of Avicenna's Canon of Medicine, Yale University, Medical Library, 1995.
37. Zargarani A, Karimi A, Ahmadi SNS, Haghighi AB. Avicenna's description of Willis circle, the XXI World Congress of Neurology, Vienna, Austria, October, 2013, Volume: Journal of the Neurological Sciences; Volume 333, Supplement 1, 677, Abstracts / Journal of the Neurological Sciences e629 (2013) e629-e678.
38. Aydın İH. Filozof İbn-i Sînâ ve modern nörolojik bilimler, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yıl 1993, Sayı: 11, 30.06.1993: 468-473.
39. Cumbur M ve Doğan O (Editörler) Uluslararası İbn-i Sînâ Sempozyumu, (Bildiriler) Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, Gürsel Ortuğ, İbn-i Sînâ'nın kan alınacak damarlar risalesi üzerine bir bakış, 1984: 257-272.
40. Jamali M, Golshania M and Jamalic Y. Avicenna's ideas and arguments about mind and brain interaction and modern science, Avicenna Arguments, 2020: 1-17.
41. Agrawal A, Sutar R and Jallapally A (Edited by), Music in Health and Diseases, Agung A, Laksmidewi AP and Dewi VT. Classic and traditional music role in cognitive function and critically III patients, London, England, 2022: 20-30.
42. Erdoğan, Ö F. Gazali üç meselesinde İbn-i Sînâ'ya karşı ne kadar tutarlı? Diyanet İlmî Dergi, Cilt, 50, sayı 1, 2014: 87-110.
43. Sarıtaş M. Muhammed Ahmed Halefullah, TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara,(gözden geçirilmiş 3. basım, EK-2. cilt, 2019: 293-296.
44. Eren M. Medeniyet inşasında felsefenin yeri, Doğu-Batı Medeniyetlerinin İnşasında Tarih, Kültür, Sanat, Felsefe ve Din, Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları Yayın No: 13, 2019: 299-307.
45. Uludağ S. İslâm Açısından Müsiki ve Semâ, İstanbul, İrfân Yayınevi, 1976.
46. Payam N. Bizim mahfiller, Bizim Külliye, Kültür ve Sanat Dergisi, 97. Sayı, 2023: 4-6.

Etik Bilgiler

Etik Bilgiler Etik Kurul Onayı: Bu makale bir derleme yazısı olduğu için Etik Kurul Onayı alınmasına gerek yoktur.

Telif Hakkı Devir Formu: Yazar tarafından Telif Hakkı Devir Formu imzalanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Hakem değerlendirmesinden geçmiştir.

Yazar Katkı Oranları: Cerrahi ve Tıbbi Uygulamalar: HÖ. Konsept: HÖ. Tasarım: HÖ. Veri Toplama veya İşleme: HÖ. Analiz veya Yorum: HÖ. Literatür Taraması: HÖ. Yazma:HÖ **Çıkar Çatışması Bildirimi:** Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu derleme makalesi yazımı sırasında felsefi düşüncelerini şahsımla paylaşan Atilla AYVA, Erol CİHANGİR, Doç. Dr. Mustafa EREN, Prof. Dr. Abdülkadir İLGEN ve Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN'e teşekkür ederim.

Doktor Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı Dönemi Hizmetlerine Genel Bir Bakış

An Overview of Doctor Refik Saydam's Services During the Ministry of Health

¹Mustafa Yahya Metintaş, ²Selma Metintaş

¹Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye

²Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Eskişehir, Türkiye

Özet: Çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu önderlerinden olan Dr. İbrahim Refik Saydam'ın Sağlık Bakanı olarak Cumhuriyet'in modern sağlık sistemini kurmak ve dönemin salgın hastalıkları gibi yaygın sağlık sorunlarını çözmek için yaptığı çalışmaların günümüze ışık tutması amacıyla değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada tarih araştırmalarında kullanılan genel metod izlenmiştir. Bu kapsamda arşiv belgeleri, resmi yayınlar, Dr. Refik Saydam ve modern Türk sağlık sisteminin kuruluşuna dair kitap ve makaleler taranmış ve kaynak olarak kullanılmıştır. Çalışmada, Dr. Refik Saydam'ın yaşamına dair kısa biyografik bilgileri verilmiştir. Dr. Refik Saydam'ın, Merkez ve Taşra Türk Sağlık Sistemini kurmasındaki çalışmaları, bulaşıcı hastalıklarla ve sağlık sistemi içine Halk Sağlığı çalışmalarını entegre etmesi ile ilgili mücadeleleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Dr. Refik Saydam, Sağlık Hizmetleri, Türkiye Cumhuriyeti

Abstract: In this study, it is aimed to evaluate the work of Dr. İbrahim Refik Saydam, one of the founding leaders of the Republic of Turkey, as the Minister of Health to establish the modern health system of the Republic and to solve common health problems such as epidemics of the period in order to shed light on the present day. In the study the general method used in historical research was followed. In this context, archival documents, official publications, books and articles about Dr. Refik Saydam and the establishment of the modern Turkish health system were scanned and used as sources. In the study, brief biographical information about Dr. Refik Saydam's life is given. Dr. Refik Saydam's work in establishing the central and provincial Turkish Health System, his struggles with infectious diseases and integrating Public Health studies into the health system are emphasized.

Key Words: Dr. Refik Saydam, Health Services, Republic of Türkiye

Metintaş MY, Metintaş S. Doktor Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı Dönemi Hizmetlerine Genel Bir Bakış, *Türk Tıbbına Hizmet Veren Bilim İnsanları Özel Sayısı*, Aralık 2023;23-40 Doi: 10.20515/otd.1391341

ORCID ID of the authors: MYM. [0000-0003-4359-7663](https://orcid.org/0000-0003-4359-7663), SM. [0000-0002-5002-5041](https://orcid.org/0000-0002-5002-5041)

Received 15.11.2023

Accepted 11.12.2023

Online 11.12.2023

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Mustafa Yahya METINTAŞ

e-mail: mymetintas@gmail.com

1. Giriş

Ülkemizin yetiştirdiği önemli devlet adamlarından biri olan, Cumhuriyetimizin kurucularından, Türk sağlık sisteminin kurucu önderi, Dâhiliye Vekilliği ve Başvekillik yapmış olan Dr. İbrahim Refik Saydam, 1882 (Rumi 1298) yılında İstanbul'da doğmuştur (1). Nüfus Müdürlüğü kayıtlarında da doğum tarihi 1 Temmuz 1882 olarak kayıt edilmiştir (2). İbrahim Refik, Fatih Askeri Rüştiyesi, Çengelköy Askeri İdadisi ve Askeri Tıbbiye (Tıbbiye-i Mülkiye)'de askeri ve tıbbi eğitimini tamamlayarak ve 22 Ekim 1905'de yüzbaşı rütbesi ile askeri hekim olarak mezun olmuştur (3).

Hekim Yüzbaşı İbrahim Refik, Manastır'da ve İstanbul'da Maltepe Askeri Hastanesi'nde bir süre askeri hekim olarak görev yaptıktan sonra 4 Ağustos 1910'da bilgi ve görgüsünü arttırmak üzere Almanya'ya gönderilmiştir (4). Almanya'da önce Kaiser Wilhem Askeri Tıp Akademisi'nde ardından dünyanın en köklü ve önemli tıp merkezlerinden olan Berlin Charité Askeri Hastanesi'nde yüksek ihtisas çalışmaları ile eğitimini sürdürmüştür (5). 1 Mart 1911'de kıdemli yüzbaşılığa terfi eden Dr. İbrahim Refik, Birinci Balkan Savaşında "Şark Ordusu" bünyesinde Hadımköy'de konuşlanmış askeri sıhhiye tesisleri ve bağlı olduğu seyyar hastanede askeri hekim olarak savaş müddetince görev yapmıştır (3, 6). Birinci Dünya Savaşı için seferberliğin ilanı üzerine Dr. İbrahim Refik, 20 Temmuz 1914'de Karargâh-ı Umumiye Sahra Sıhhiye Genel Müfettişliği Yardımcılığına atanmış burada 1 Haziran 1915 tarihinde binbaşılığa terfi etmiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasına kadar Galiciya Cephesinde görev yapmıştır (3). Dr. İbrahim Refik, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından 28 Nisan 1919'da İzmit Askeri Kumaş Fabrikası hekimliğine atanmıştır. Bundan on bir gün sonra da bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından 9. Ordu Müfettişlik Karargâh Heyetine Sıhhiye Başkan Yardımcısı unvanı ile dâhil edilmiştir. Dr. Refik Bey, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlar arasında bulunmaktadır (5). Mustafa

Kemal Paşa ile ne zaman tanıştıkları ile ilgili kesin bir tarih bilinmemektedir. Ancak, Dr. Refik Bey tarihimizin bu önemli dönüm anında Mustafa Kemal Paşa'nın ekibine bir kez dâhil olmuş, bir daha da bu ekipten ölümüne kadar ayrılmadığı bilinmektedir (3, 5).

Dr. Refik Bey, Milli Mücadele'ye büyük bir inançla ve aktif olarak katılmıştır. Erzurum ve Sivas Kongreleri sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın yanındadır. Milletimizin geleceğinin belirlendiği en kritik anlarda ve en hayati dönemelerde en önemli kararların alındığı toplantılarda bulunmuştur. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasında pay sahibidir. 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'ne Beyazıt (Ağrı) mebusu olarak dâhil olmuştur (6).

Dr. Refik Bey (Saydam), 10 Mart 1921 – 20 Aralık 1921 tarihleri arasında Birinci TBMM bünyesindeki İcra Vekilleri Heyeti'nde Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekilliği yapmıştır. Dr. Refik Bey, Cumhuriyet'in ilanının ertesi günü, 30 Ekim 1923 tarihinde kurulan İsmet Paşa İcra Vekilleri Heyeti içinde yeniden Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili olmuştur. Bu ikinci vekillik görevi, Başvekil İsmet Paşa'nın görevinden 21 Kasım 1924 tarihinde istifası ile son bulmuştur (7).

Dr. Refik Bey, 21 Kasım 1924 tarihinde kurulan ve 4 Mart 1925 tarihine değin, kısa bir süre görev yapan Fethi Bey Hükümetinde görev almamıştır. Bu dönemde söz konusu vekillik görevini Dr. Mazhar German yürütmüştür. Dr. Refik Bey, 4 Mart 1925'te, İsmet Paşa'nın tekrar Başvekil olması ile oluşturduğu İcra Vekilleri Heyeti'nde üçüncü defa Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili olmuş ve bu tarihten itibaren Ekim 1937'ye kadar, kesintisiz 12 yıl 7 ay Vekil olarak görev yaptı.

Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam, Mayıs 1929'da davet üzerine Vekâlet Sağlık İşleri Genel Müdürü Dr. Asım Arar ile birlikte sağlık hizmetleri konusunda incelemelerde bulunmak üzere üç aylık bir araştırma kapsamında Amerika

Birleşik Devletleri'ni ziyaret etmiştir (5). Burada edindiği izlenimler doğrultusunda Türkiye'de inşa etmekte olduğu sağlık teşkilatını yeni ve daha modern bir sağlık anlayışı yönünde geliştirmeye ve çalışmalarını şekillendirmeye teşvik etmiştir. Dr. Refik Bey, ayrıca 11 Kasım 1938 - 25 Ocak 1939 tarihleri arasında Celal Bayar Hükümeti'nde İçişleri Bakanı olarak görev yapmıştır. Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümü üzerine TBMM tarafından cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, başvekillik görevini 25 Ocak 1939 tarihinde Dr. Refik Saydam'a vermiştir (8, 9). Başvekil olarak hükümetini 27 Ocak 1939 tarihinde kuran Dr. Refik Saydam İkinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu büyük bunalımlarla mücadele ile geçen yaklaşık üç yıllık başvekilliği görevini sürdürmüştür. Görevi başında (8 Temmuz 1942) geçirdiği kalp krizi sonucu kurtarılamayarak yaşama veda etmiştir.

Yaşamı boyunca Dr. Refik Bey, ciddi ve ilkeli bir duruşa sahip, iyi bir teknisyen ve aksiyon adamıdır. Bir politikacı tavrı takınmamış olması gözden kaçmamaktadır. Zeki ve gerçekçi ve çalışkandır, çalışkanlığı sebebiyle görevine tüm benliği ile sarılmıştır. Nezaket kişilik özelliklerinden biridir, nezaketini idareciliğine de yansıtmıştır. Bunlarla birlikte kendisinden personeli ya da hizmet sunuculardan bilimin ışığında, azimle yılmadan bir çalışma performansı bekler.

2. Doktor Refik Saydam'ın Modern Türk Sağlık Sistemini Kurması

Cumhuriyet kurulduğunda sağlık teşkilatı, merkezde 3 daire (Sağlık Dairesi, Sicil Dairesi, Muhasebe ve Evrak Kalemi), taşra da sağlık müdürlükleri, hükümet, belediye ve karantina tabiplikleri ile küçük sıhhiye memurluklarından ibaretti (10).

Dr. Refik Saydam, 4 Mart 1925 tarihinde İsmet Paşa'nın yeniden başvekil olarak görevlendirilmesi üzerine üçüncü kez atandığı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekilliği görevine başlar başlamaz, daha

önce hükümet değişiklikleri nedeniyle ele alamadığı sağlık hizmetlerini, büyük bir heyecan içinde, köklü ve planlı bir şekilde ele aldı. O günlerde kendi el yazısı ile Bakanlık çalışma programının ana hatlarını şöyle tespit etti: (11, 12)

1. Devletin sağlık teşkilatını kurmak,
2. Fazla sayıda hekim yetiştirmek,
3. Numune hastaneleri açmak,
4. Ebe ve sağlık memuru yetiştirmek,
5. Doğum ve çocuk bakımevleri açmak,
6. Verem sanatoryumu açmak,
7. Sıtma, frengi, trahom ve diğer sosyal hastalıklarla mücadele etmek,
8. Sağlık ve Sosyal yardım teşkilatını köylere kadar götürmek,
9. Sağlık ve sosyal yardımla ilgili kanunları çıkarmak,
10. Merkez Hıfzıssıhha Müessesesini ve Hıfzıssıhha Okulunu kurmak

Dr. Refik Bey Cumhuriyet'in kurucu ve inşa edici kadrosu mensubu olarak ülke ve milletin kaderini değiştirme çabası içinde olmuştur. Kendi deyişi ile; "yıllardır devam eden savaşların verdiği büyük zarara rağmen son büyük Kurtuluş Savaşı için varını yoğunu ortaya koyan bu millet için aynı fedakârlıkla çalışılmalıdır." Yine bizzat kendi ifadesi ile "cumhuriyeti ve inkılapları sağlıklı nesillere emanet etmek gerekmektedir" tarzındaki görüşlerini her zaman tekrarlamıştır (3-6).

2.1. Sağlık Hizmetleri ile İlgili Kanunlaştırma Hareketi

Osmanlı Devleti döneminde sağlık mevzuatıyla ilgili kapsamlı bir çalışma olmadığı için Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanı olarak görev yaptığı 1923 - 1937 yılları arasında "Sağlık Mevzuatı" çalışmaları önemli bir yer tutmaktadır. Cumhuriyet kurulduktan sonra var olan devlet sistemi ve anlayışı çağdaş ilkeler ışığında hızla dönüştürülür ve yeniden yapılandırılırken Sağlık Bakanlığı'nın görev alanı ve örgütü de bu gelişmelere

paralel olarak çağdaş gereksinimler ve ilkelerin ışığında yeniden belirlenmiş ve genişletilmiştir.

Sağlık hizmetlerine dair kanunlaştırma çalışmaları şu üç sahada gerçekleşmiştir: (10)

a) Sıtma, Frengi ve Trahom gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele, önleyici tedbirler alma,

b) Eczacılar/eczaneler ve tıbbi teçhizat organizasyonu,

c) Sınırlardaki ve Doğu illerindeki devlet sıhhiyeciliği kadrolarını genişletme.

Dr. Refik Bey'in 4 Mart 1924 tarihinde üçüncü kez, ama istikrarlı olarak görev yaptığı Sağlık Bakanlığı döneminde, 13 yıl içinde, 47 kanun ve 18 tüzük Bakanlık tarafından hazırlanmış ve TBMM tarafından onaylanarak yürürlüğe konmuştur. Çıkarılan kanunların 38 tanesi amaca hizmet eden temel kanunlar olup, dokuzu bunlara ek niteliğindedir (5). Ek niteliğindeki dokuz kanunu dışarıda tutarak, Dr. Refik Saydam döneminde modern Türk sağlık sisteminin kuruluşu için çıkarılan temel kanunlar şu şekilde sıralanabilir:

Kanunlar

1. 90 Sayılı ve 1921 Tarihli Frenginin Kaldırılması ve İlerlemesinin Yayılmasına Dair Kanun.
2. 369 Sayılı 1923 Tarihli Hekimlerin Zorunlu Hizmetleri Hakkında Kanun.
3. 500 Sayı ve 1924 Tarihli Rüşumu Sıhhiye Kanunu.
4. 531 Sayı ve 1924 Tarihli Sivil Hekimlerin Zorunlu Hizmetleri ve Hekim, Eczacı ve Diş Hekimlerin Stajları Hakkında Kanunlara Ek Kanun.
5. 690 Sayı ve 1925 Tarihli Hekimlik ve Sanayide Kullanılan Bazı Eczacı ve Maddelerin İthalatlarının Serbest Olduğuna Dair Kanun.
6. 767 Sayı ve 1926 Tarihli Türk Kodeksi Hakkında Kanun.
7. 796 Sayı ve 1926 Tarihli Sağlık İşleriyle İlgili Bütçeler İle Bütün Sağlık Personeliyle İlgili Kanun.
8. 826 Sayı ve 1926 Tarihli Hekimlerin Sıtma Enstitülerinde Staj Zorunlulukları Hakkında Kanun.
9. 831 Sayı ve 1926 Tarihli Sular Hakkında Kanun.
10. 839 Sayı ve 1926 Tarihli Sıtma Mücadele Kanunu.
11. 964 Sayı ve 1927 Tarihli Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun.
12. 984 Sayı ve 1927 Tarihli Zehirli ve Etkili Kimyevi Maddelerin Satış Yerleriyle İlgili Kanun.
13. 992 Sayı ve 1927 Tarihli Seriri ve Gıda Araştırma Yapılan Bakteriyoloji ve Kimya laboratuvarları Kanunu.
14. 1927 Tarihli Maden Suları Hakkında Kanun.
15. 1219 Sayı ve 1928 Tarihli Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun.
16. 1262 Sayı ve 1928 Tarihli İspençiyari ve Tıbbi Müstahzarlar Kanun.
17. 1593 Sayı ve 1930 Tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu.
18. 3959 Sayı ve 1930 Tarihli Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Hakkında Kanun.
19. 2000 Sayı ve 1932 Tarihli Tıp Öğrencilerinin Tabi Olacakları Yükümlülükler Hakkında Kanun.
20. 2312 Sayı ve 1933 Tarihli Uyuşturucular Hakkında Kanun.
21. 2219 Sayı ve 1933 Tarihli Özel Hastaneler Kanunu.
22. 2313 Sayı ve 1933 Tarihli Uyuşturucu Maddelerin Kontrolü Hakkında Kanun.
23. 2108 Sayı ve 1933 Tarihli Lahey ve Cenevre Afyon Sözleşmeleri ve Protokollerinin Tasdikine Dair Kanun.
24. 2399 Sayı ve 1934 Tarihli Zehirli Gazların Ülkeye Sokulmasının Yasaklanması Hakkında Kanun.
25. 2755 Sayı ve 1935 Tarihli Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinde Kullanılacak Yabancı Personel Hakkında Kanun.
26. 2767 Sayı ve 1935 Tarihli Sıtma ve Frengi İlaçları İçin Kanun.

27. İskân İşlerinin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına Devri Kanunu.
28. Türk Kadın Hekimlerin 10 Yıl Süreyle Zorunlu Hizmete Tabii Olmalarına Dair Kanun.
29. 3017 Sayı ve 1936 Tarihli Bakanlık Teşkilat ve Memurin Kanunu.
30. 3039 Sayı ve 1936 Tarihli Çeltik Ekim Kanunu.
31. 3153 Sayı ve 1937 Tarihli Radyoloji, Radyum ve Elektrikle Tedavi ve diğer Fizyoterapi Müesseseleri Kanunu.
32. 1937 Tarihli Ankara'da Tıp Fakültesi Kurulmasına Dair Kanun.
33. Gezici ve Küçük Sağlık Memurlarına Yem Bedeli Ödenmesi Hakkında Kanun.
34. Kimya Savaşından Korunmaya Mahsus Kanun.
35. Devlet Kinin Döner Sermayesi Hakkında Kanun.
36. Kinin Tedarik ve Satışı Hakkında Kanun.
37. Hava Trafikine Mahsus Uluslararası Sağlık Antlaşmasına Katılmamız Hakkında Kanun.
38. Yalova Kaplıcalarının İşletilmesine Dair Kanun.

Tüzükler

1. Tabip Odaları Tüzüğü.
2. Kinin Tedarikine Dair Kanununun Uygulanması Hakkında Tüzük.
3. Zührevi Hastalıklarla Savaş Tüzüğü.
4. Hekimlik ve İhtisas Belgeleri Hakkında Tüzük ve Eki.
5. Sular Hakkında Tüzük.
6. Gemilerde Yolculuk Güvenliği Hakkında Tüzük.
7. Özel Hastaneler Tüzüğü.
8. Evlenme Muayenesi Hakkında Tüzük.
9. Mezbaha Yapı Tüzüğü.
10. Teftiş Kurulu Tüzüğü.
11. Radyoloji, Radyum ve Elektrikle Tedavi Müesseseleri Hakkında Tüzük.

12. Hayriye Müessesesi Sağlık Tüzüğü.
13. Çiçek Aşısı Tüzüğü.
14. Ölü Defin Tüzüğü.
15. İl Sağlık İdaresi Tüzüğü.
16. Ereğli Kömür Havzası Maden Ocaklarında Çalışan İşçilerin Sıhhi İhtiyaçlarının Teminine Dair Tüzük.
17. Haşhaş Ekilmesine ve Afyon Sütü Toplanmasına Müsaade Edilecek Bölgelerin tespitine ve Kontrol Şekillerine Dair Tüzük.

Yukarıda konu edilen kanunlar arasından, Dr. Refik Saydam'ın özellikle bizzat hazırladığı ve üstünde durduğu dört tanesi modern bakanlık teşkilatının yapılandırılmasında ve hizmet anlayışının belirlenmesinde etkili olmuştur. Bunlar, 1219 sayılı "Tababet ve Şuuâbaâtı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun"1593 sayılı "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", 3017 sayılı "Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilat ve Memurin Kanunu" ve "3959 Sayı ve 1930 Tarihli Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Hakkında Kanun" dur (13, 14).

Hem genel anlamda sağlık alanındaki kanunlaştırma çalışmaları hem de önceki paragrafta bahsi geçen dört önemli kanun, Dr. Refik Saydam'ın 21 inci yüzyılın başı itibariyle sağlık alanında dünyanın en ileri ülkelerindeki gelişmeleri ve paradigma değişikliklerini yakından takip ettiğini bize göstermektedir.

2.2. Sağlık Teşkilatının Ülke Çapında Yaygınlaştırılması ve Personel Yetiştirilmesi

Dr. Refik Saydam'ın çalışmalarına ve uygulamalarına bakıldığında, sağlık teşkilatlanmasının ve hizmetlerinin sadece kentlerde değil, ülkenin en ücra köşelerine dahi ulaştırılmaya çalışıldığı görülür. Bu amacı gerçekleştirebilmek için önemli sayıda nitelikli sağlık personeli yetiştirilmesi ve eğitilmiş personelin ülke çapında dengeli dağıtılması O'nun çok önem verdiği bir

konu olmuştur. Saydam'a göre sağlık hizmeti en ücra köylerdeki Cumhuriyet vatandaşlarına ulaştırabilmesi modern bir devletin yapması gerekendir. Bunun başarılması vatandaş ile genç cumhuriyet rejimi arasında yeni köprülerin kurulmasını sağlayacaktır (13).

1923 yılında Türkiye'de, 69 hastabakıcı ve hemşire, 560 sağlık memuru, 554 hekim, 136 ebe, 4 eczacı, 86 hastane ve 6437 hasta yatağı bulunmaktaydı (15). Bu rakamların 1927 yılına kadar 1059 hekim (13.000 kişiye bir hekim), 139 hemşire, 347 diplomalı ebe ve 1036 sağlık memuruna ulaştığı bilinmektedir (16). Dört yıl içinde ulaşılan sonuç Dr. Refik Saydam'ın ne denli yoğun bir insan gücü yetiştirme programı uyguladığını göstermektedir. Nitekim 1927 yılında hükümetin bütçesi 42 milyon lira, sağlık harcaması 2,9 milyon (tüm bütçenin yüzde 6,9'u) lira olduğu düşünüldüğünde (17), 1920'li yılların Türkiye'sinde devletin sağlık işlerine kısıtlı bütçesinden bu denli ciddi bir miktarı ayırabilmesi cumhuriyeti kuran kadronun "Halkçılık" ilkesine verdiği önemin, ama aynı zamanda Dr. Refik Bey'in oldukça güçlü bir bakan olduğunun kanıtı olarak kabul edilebilir.

Dr. Refik Saydam, 1923 yılında kırsal bölgelerde çalışan hekim sayısını arttırmak amacı ile zorunlu hizmet yasanının çıkarılmasını sağlamıştır. 1924 yılında ise tıp öğrenimini özendirmek ve maddi olanakları yetersiz yetenekli gençlere fırsat yaratmak için "Yatılı Tıp Öğrenci Yurdu" açılmıştır (18).

Mesleki kariyerinde Sağlık Bakanlığı yanı sıra Milli Eğitim Bakan vekili görevinde de bulunan Dr. Refik Saydam mevcut birikimi ve edindiği tecrübeleri eğitim ve sağlık personeli yetiştirme hususlarında da tatbik etmiş, özellikle Alman kökenli bilim adamlarının getirilmesi ve bunların tıp eğitiminde görev almaları için çalışmalar yapmıştır (5). Bu çalışmalar kapsamında önemli bir gelişme İstanbul Tıp Fakültesi bünyesinde Hijyen Enstitüsü kurularak başına çok önemli bir bilim adamı olan Prof. Dr. Julius Hirsch'in getirilmesidir. Bu bilim insanının ülkemiz sosyal tıp hizmetlerine ve bu konudaki

eğitime katkısı çok önemli görülmektedir (5).

Hekim yetiştirilmesi dışında sağlık memuru yetiştirmek amacıyla biri İstanbul'da "Nehari" (yatılı olmayan gündüz mektebi), diğeri ise Çorum'da "Leyli" (yatılı, gece mektebi) olmak üzere iki "Sıhhat Memuru Mektebi" açılmıştır. Bu iki mektebin yetiştirdiği ve özellikle köylerde önemli yardımcı hizmetler gerçekleştiren sıhhat memurlarının sayısı, 1942'ye gelindiğinde 1.500'ü geçmiştir (19). Ebe yetiştirmek amacıyla 1924'de Tıp Fakültesine bağlı bir Ebe Okulu ve İstanbul Şişli Çocuk Hastanesi bünyesinde Ebe Öğrenci Yurdu, 1937'de Balıkesir, 1938'de Konya Köy Ebe Okulları açılmıştır (20). Bu okulları bitiren ebeler zorunlu hizmete tabi olarak kent belediyelerine dağıtılmıştır.

2.3. Hastaneler ve Diğer Sağlık Merkezlerinin Yaygınlaştırılması

Dr. Refik Saydam'ın ülkenin dört bir yanında modern sağlık kurumlarının bir an önce imkânlar dâhilinde açılması ve bunların halka hizmete başlaması gerektiği kanaatinde olduğunu biliyoruz. Bu bağlamda, önce TBMM ve hükümetlerini ikna ederek temel esaslarını belirleyerek ve düzenleyerek yayınlanmalarında rol oynadığı "1930 tarihli 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu" ve "1936 tarihli Sıhhiye Ve Muaveneti İctimaiye Vekâleti Teşkilat ve Memurin Kanunu" ile ülkede yeni ve modern sağlık kurumlarının faaliyete geçirilmesi çalışmalarını başlatmıştır. Bu kanunlar ile Dr. Saydam'ın sorumluluğundaki vekâlet ihtiyaç duyulan yerlerde hastaneler, sanatoryumlar, doğum ve çocuk bakımevleri, ruh ve sinir hastalıkları hastaneleri, kuduz tedavi müesseseleri gibi tedavi kurumları kurmakla görevli ve sorumlu hale getirilmiştir (13, 14).

Dr. Refik Saydam, ilgili kanunlar ile vekâlete bağlanan il özel idarelerince il merkezlerinde kurulmuş olan ve yönetilen "Gurebâ Hastanesi" veya "Memleket Hastanesi" olarak anılan

hastanelerin hizmet koşullarının iyileştirilmesi için düzenlemeler yapmıştır.

2.3.1. Numune Hastaneleri Çalışmaları

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlık kuruluşları eksik ve yetersizdir. Dr. Refik Saydam, hastane hizmetleri ve işletmeciliği konusunda ülke çapında bir model yaratmak ve bunların örnek teşkil etmesi amacıyla "Numune Hastaneleri" olarak adlandırılan örnek hastanelerin ve tedavi merkezlerinin kurulması yoluna gitmiştir (18). Yatak kapasitesi 150 - 500 arası olan ve hekimliğin tüm uzmanlık alanlarını içinde toplayan bu hastaneler, yatılı - ayakta - poliklinik mesaisi olarak tedavi eden tam teşekküllü, uzman kadrolu, modern donanımlı kurumlardı. Numune Hastaneleri 1924 yılında Ankara, Diyarbakır, Erzurum ve Sivas'ta 1936'da da İstanbul Haydarpaşa'da hizmete başlamıştır (19).

2.3.2. Etimesgut İctimai Hıfzıssıhha Numune Dispanseri

Genç Cumhuriyetin halk sağlığı çalışmalarını da kapsayan sağlık hizmeti anlayışının somutlaşacağı ilk kurum Ankara Etimesgut'ta açılacak "Etimesgut İctimai Hıfzıssıhha Numune Dispanseri" olmuştur. Dispanserin inşasına 1929 yılında başlanmış ve kurum 1930 yılında hizmete girmiştir. Bu örnek kuruluş diğer muayene ve tedavi evlerinden farklı olarak Etimesgut Bucak merkezi ve köylerine halk sağlığı (koruyucu - önleyici) ve tedavi edici sağlık hizmetlerini bir arada sunmak üzere planlanmıştır (19).

Dispanserde, salgın ve bulaşıcı hastalılarla mücadele edildiği kadar, çevre köylerde yaşayanlara bu hastalıklara dair aydınlatıcı ve koruyucu bilgiler verilmiştir. Dispanser yönetmeliğine göre dispanserde görevli hekimler, yapmak zorunda olduğu sağlık taramalarında öğretmenlere ve halka çevre koşulları, umumi hıfzıssıhha tüzük ve yönetmelikleri ile ilgili aydınlatıcı bilgi vermek zorundadır (20).

Kurulduğu bölgede anne ve çocuk sağlığı üzerine çalışmalar yapmak da Dispanserin en önemli görevlerinden biri olarak belirlenmiştir. Bölgedeki gebe kadınlar takip edilmiş ve doğumları Dispanserde yaptırılmıştır, problemleri durumlarda hasta Ankara Doğum Evi'ne gönderilmiştir. Fakir ailelerin bebekleri için ücretsiz mama temin edilmiştir. Çalışmaların bir düzen ve disiplin ortamında yürütülmesine büyük önem verilmiş; yatan, tedavi gören, doğum yapan hastalara uygulanan tedavi yöntemleri ve kullanılan ilaç ve malzeme için istatistik cetvelleri tutulmuştur. Dispanserde çalışanlar için konaklama ve lojman imkânları da sağlanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, 29 Kasım 1937'de sağlık merkezini ziyaret edip, faaliyetlerini inceleyerek, takdirlerini bildirmiştir (4).

2.4. Taşra Sağlık Hizmeti Örgütlenmesi

Türkiye Cumhuriyeti halkçılık ilkesi çerçevesinde kurulmuş bir devlet olup, halka hizmet etmeyi esas almıştır. Devlet hastaneleri, Numune Hastaneleri ve diğer mevcut hastaneler il merkezlerinde bulunmaktadır veya inşa edilmektedir. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan halkın büyük kısmı kırsal kesimde yaşamını sürdürmektedir. Bunların il merkezine ve oradaki sağlık merkezlerine ulaşarak sağlık hizmeti alması mümkün olsa da bu kırsal bölgelerde yaşayan halk için büyük sıkıntılara yol açmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin o dönemdeki imkânları dâhilinde sağlık hizmetini halka özellikle kırsal bölgelerde yaşayan büyük halk kitlelerine çok acil olarak götürmek ve kırsal bölgelerde yaşayan halka ulaştırmak gerekmektedir.

Dr. Refik Saydam'ın bu konuda bulduğu pratik bir çözüm yolu kırsal bölgelerde küçük çaplı ama temel sağlık hizmetlerinin verilebildiği, "Muayene ve Tedavi Evi" adı altında sağlık kurumları açmak olmuştur. Anadolu'nun coğrafi yapısı ve nüfusun dağılışı düşünüldüğünde bu yeterli görülmemiştir. Bu nedenle ülkenin en

üçra yerinde yaşayan insanlara sağlık hizmeti ulaştırabilmek için “seyyar tabiplik” denilen bir uygulama da bu dönemde geliştirilmiştir (19).

Dr. Refik Saydam’ın bu amaca bağlı olarak kırsal alanda uyguladığı yöntem, günümüzde “yatay örgütlenme” adı da verilen tedavi edici ve koruyucu genel sağlık hizmetlerinin birlikte sunulduğu bir sistemdir (4).

Dr. Refik Saydam’ın Sağlık Bakanı olarak, mülki sivil yönetime paralel olarak kırsal bölgelerde Osmanlı Devleti sağlık sisteminden devraldığı sağlık örgütüne baktığımızda, ilçelerde sağlık işlerinin uygulanmasında sorumlu en üst düzey mülki amirliğin Kaymakamlık makamı olduğunu görmekteyiz. Ayrıca, Kaymakam’ın sağlık danışmanı olan “Hükümet Tabibi” de sağlık işlerinden sorumlu durumdadır (21). Vekâlete bağlı sağlık örgütlenmesinin kilit noktasında Sağlık Bakanlığının kırsal bölgelerdeki temsilcisi durumunda olan hükümet tabipleri bulunmaktadır (4). Ancak ne yazık ki Osmanlı Devleti döneminde hiçbir zaman her ilçede bir “Hükümet Tabibi” görevlendirmek mümkün olmamıştır. Bu sistem ülkenin sağlık işlerini bir bakanlık düzeyinde hiçbir zaman ele almamış olan Osmanlı Devleti döneminde kurulmuştur ve şüphesiz yeterli değildir.

Hükümet tabibinin pek çok görevi bulunmaktadır. Bu görevler dört ana başlık çerçevesinde toplanabilir. Bunlar: (11)

1. Koruyucu hekimlik görevleri,
2. İyileştirici hekimlik görevleri,
3. Adli hekimlik görevleri,
4. Sağlık yöneticiliği, görevleridir.

Vekâletin 1923 yılında çıkmasına ön ayak olduğu “Hekimlerin Zorunlu Hizmetleri Hakkında Kanun” sayesinde kısa sürede bu atamalar gerçekleşmiştir. Ancak hükümet tabipliği yine de dönemin imkânları nedeniyle uzak köylerin hizmete ulaşmasında aksaklıklar ve yetersizlik söz konusu olmuştur. Bu nedenle yeni bir anlayış ile hekimin doğrudan doğruya uzak ve üçra yerlerdeki köylere ulaşmasını sağlayacak

bir düzenleme ve organizasyon uygun bir çözüm olabilirdi. Bahsi geçen uygulama çok geçmeden Dr. Refik Saydam’ın ve birlikte çalıştığı ekibin zihninde şekillenmiş ve “Seyyar Tabiplik” olarak adlandırılan bir çözüm ile sorunun üzerine gidilmiştir (20).

Seyyar tabiplik, finansmanı il özel idareleri tarafından sağlanmak üzere devlet tarafından tayin edilen hekimlerle uygulanmış bir çalışmaydı. Seyyar tabipler her ayın 20 günü köy ziyaretlerinde bulunurlardı. O dönemin ulaşım olanakları çerçevesinde bu görev çoğu zaman at sırtında olacağı için göreve atanacak olan hekimlerin sağlık raporu almaları gerekmektedir. Bu uygulamada görev alan hekimler uğradıkları köylerde ayakta tedavi ile halk sağlığı ve çevre sağlığı konularında hizmet yaparlardı; köylüye sağlık ve sağlığın korunması eğitimi verirlerdi. Köylüye yapılan muayeneler ve verilen ilaçlardan para alınmazdı. Her ayın sonunda yapılan çalışmaların sonuçları bakanlığa rapor halinde iletiliyordu. Dr. Refik Saydam, seyyar tabiplik aracılığı ile sağlık hizmetlerini en üçra köylere kadar ulaştırmayı amaçlamış ve büyük oranda da hedeflerine ulaşmayı başarmıştır (4).

Devlet, kapsamlı sağlık hizmetlerini ülkenin her köşesine götürmek niyetinde olduğu ve ancak bunu kısa süre içinde başarması imkânı olmadığı için, ara çözümler diyebileceğimiz uygulamalara gidilmiştir. Bu çözümlerden biri de hastanesi bulunmayan yerlerin ihtiyacını bir ölçüde karşılayabilmek amacıyla “Muayene ve Tedavi Evi” adı altında sağlık hizmeti merkezlerinin kurulması çalışmasıdır. Bu amaçla 1924 yılında Dr. Refik Saydam tarafından tüm ilçe merkezlerinde muayene ve tedavi evleri kurulması talimatı verilmiştir. Bu talimatın hızla yerine getirilmesi ile aynı yıl içinde 150 ilçe merkezinde muayene ve tedavi evi kurulması gerçekleşmiştir (20, 22).

Muayene ve tedavi evleri 5 – 10 yataklıdır. Beş yataklı olanda hükümet tabipleri 10 yataklı olanlarda ise hükümet tabibine ek olarak ayrı bir hekim görevlendirilmiştir. Muayene ve tedavi evlerinde hasta muayenesi ücretsizdir. Yoksul hastaların

ilaçları da parasız verilir. Bu evlerde yatırılan hastalar yalnız bir geceliğine olmak üzere muayene olduktan sonra aynı gün köyüne dönemeyecek olanlar, kalacak yeri olmayan fakir hastalar ve hastaneye sevk edilecek olanlardır (23). Vekâletçe kurulan muayene ve tedavi evlerinin sayısı 1936'da 180'i, 1942'de 200'ü bulmuştur (4).

3. Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele

Bulaşıcı hastalıklarla mücadele hem koruyucu hem de tedavi edici sağlık hizmetlerine dahildir. Ancak dönemin koşulları dikkate alındığında bulaşıcı hastalıklar öncelikli bir sağlık sorunu olarak sağlık sistemi yükünün önemli bir kısmını işgal etmektedir dolayısıyla ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Sıtma, Verem, Frengi, Trahom, Tifo, Dizanteri, Cüzzam başta olmak üzere 1920'li yılların başlarında pek çok bulaşıcı hastalık yaygın haldedir ve bunların sonucu olarak çocukluk dönemine ilişkin olanlar başta gelmek üzere ölüm hızları oldukça yüksektir (24).

Cumhuriyetin ilan edildiği dönemde Türkiye'de çok sayıda bulaşıcı hastalık yaygın salgınlara neden oluyordu. Uzun yıllar süren savaşlar, büyük göçler ve nüfus hareketleri salgınlara çeşitliliğinin ve yayılma hızlarının artmasına yol açmıştır (5).

Dr. Refik Bey (Saydam) idaresinde Sıhhat ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti, toplumda ağır bir yıkıma yol açan bulaşıcı hastalıklara karşı yeni kurulan devletin tüm imkânlarını seferber ederek ciddi ve başarılı bir mücadele sergilemiştir (25). Bulaşıcı hastalık görülen mahallerde tetkikat yapmak ve gerekli mücadeleyi sağlamak amacıyla 1928 yılının sonlarına doğru üç salgın hastalık uzmanı tabip ve sekiz seyyar mücadele sıhhiye memurundan oluşan "Seyyar Emrazı Sâriye Mücadele Teşkilatı" kurulmuştur (26). Salgın hastalıklara karşı teşkilatlı mücadele Dr. Refik Bey'in vekâleti döneminde devletin imkânları arttıkça geliştirilerek daha kapsamlı hale getirilmiştir. Bilimsel ilkeler çerçevesinde, planlı ve kapsamlı bir

mücadele ile salgın hastalıklara karşı ülke çapında büyük ve zorlayıcı bir mücadele verilmiştir. Bu konuda elde edilen başarı büyüktür. Genç Cumhuriyet'in salgın hastalıklara karşı başlattığı mücadele ve bu alanda gösterilen başarının gözlerden kaçmaması gereken bir durumdur.

Dr. Refik Saydam, öncelikle bu mücadele için gerekli örgütlenmeyi planlamış, mevzuatın hazırlanması üzerinde durmuş ve açılan yeni sağlık okullarında yetişen personel ağırlıklı ve sürekli olarak bu mücadeleye yönlendirilmiştir. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, salgın hastalıklara karşı yürütülecek mücadelenin yollarından kapsamlı bir şekilde bahsetmektedir.

Ülkemizin de yer aldığı Akdeniz çevresinde **sıtma hastalığı**, çok eski zamanlardan beri büyük bir afet olarak hüküm sürmüş, savaş, sosyal karışıklıklar, ekonomik çöküntüler gibi olumsuz faktörlerin hüküm sürdüğü dönemlerde alevlenerek toplumlara büyük zarar vermiştir (20). Sağlık müdürlüklerinden alınan raporlara göre 1917 ile 1925 yılları arasında, muayene edilenler arasında sıtmalı oranı, Denizli ve Antalya'da %86'yla, Malatya ve Trakya bölgelerinde %2 -30 arasında değişmektedir (20).

TBMM'nin kuruluşundan hemen sonra oluşturulan Birinci İcra Vekilleri Heyeti'nin programında ülkedeki sıtma salgınlarına ilişkin kaygılar dile getirilmiş ve çözümü için büyük çaba ve gereken bu önemli sorunun üzerine vakit kaybetmeden gidilmesi gerektiği belirtilmiştir (27). Mustafa Kemal Paşa, 01.11.1924 tarihli TBMM'ni açış konuşmasında, yukarıda kısaca yaygınlığına değindiğimiz sıtma konusunun önemini vurgulamak gereğini duymuştur: (28)

"Bu husus sıtmaya karşı, başlı başına bir mücadele devresine girilmesi Meclisi Ali'nin derpiş edeceği muamellattan addolunsa yeri vardır. Muhakkak ki, bizim için nüfusun vikaye ve tezyidini ve çalışmaların kuvvet ve zindeliğini temin eden tedabirin başında sıtma mücadelesi bulunmalıdır..."

Dr. Refik Saydam'ın başkanlığında 1924 yılında sıtma ile ilgili bir komisyon oluşturulmuştur (20). Yine sıtma hastalığına karşı yürütülecek mücadele kapsamında 2 Eylül 1925 tarihinde Dr. Refik Saydam öncülüğünde Ankara'da toplanan Birinci Milli Türk Tıp Kongresi'nin ana gündem maddesini de, sıtma hastalığına karşı mücadele oluşturmuştur (30). Sıtmaya karşı yürütülecek mücadelenin nasıl yapılacağı ilk defa 1926'da kabul edilen 839 sayılı "Sıtma ile Mücadele Kanunu" belirlenmiştir. Bu kanunla sıtma ile mücadele edecek örgüt kurulmuştur (31). Dr. Refik Saydam'ın bakanlığı döneminde sıtma mücadelesi, örneği az görülecek çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu dönemde 17 milyon insan sıtma taramalarına alındı, 5 milyonu tedavi edildi. Bu amaçla 7 ton parasız ilaç -Kinin- dağıtıldı. Yine aynı dönemde hastalığa karşı mücadele çalışmaları kapsamında 1.000 km uzunluğunda su drenaj kanalı açılmış ve 350 kilometrekare bataklık alan kurutulmuştur (32).

Çok eski yıllardan beri bilinen ve körlüğe neden olan **trahom hastalığı**, Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda ülkemizin en önemli sağlık sorunlarından biri olarak göze çarpmaktadır (33). Ülkede trahomlu sayısının ve buna bağlı olarak körlük oranlarının yüksekliği nedeniyle, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Refik Saydam, 1924 yılında Dr. Vefik Hüsnü Bey'i trahomun en yaygın olduğu güneydoğu bölgemize araştırma ve inceleme amacıyla göndermiştir (34). Dr. Vefik Hüsnü Bey'in konuya dair raporu 1927 yılında toplanan "İkinci Milli Tıp Kongresi" nde ele alınmıştır. Aynı kongrede sunulan Prof. Dr. Niyazi Bey'in kendi çalışması olan "Trahom Hastalığı ve Tedavisi" isimli rapor da değerlendirilmiştir. Salgına dair raporlarda, özellikle Güneydoğu Anadolu'da, trahomun halkın sağlığında büyük tahribat yarattığı belirtilmiştir (35). Bölgede yaşayan halkın hemen hemen yarısının bu hastalığa yakalandığı belirtilmiş, kongre kürsüsünde konuşma yapan bazı uzmanlar bölgedeki şehir ve

kasabaların adeta körler memleketi haline geldiğini belirtmişlerdir (36).

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bir "Trahomla Mücadele" kampanyasının başlatılmasına karar verilmiştir (34). Adıyaman ve Malatya'da 1925 yılında birer "Trahom Hastanesi" açılmıştır (33). Mücadele kapsamında Urfa, Maraş ve Siverek'te kalıcı; Gaziantep, Siverek ve Besni'de gezici Trahom Hastaneleri kurulmuştur (34). Eldeki verilere göre, 1920 yılında tedavi edilen trahomlu olgu sayısı 2.950 iken bu sayı 1940'da 120.700'e ulaşmış, yoğun tedavi çabalarıyla da yeni vaka oranı muayene edilenler arasında %70'den %20,2'ye düşürülmüştür (20).

Sosyal ve zührevi hastalıkların en önemlilerinden olan **frengi (sifiliz)**, Avrupa ülkeleri ile olan ilişkilerimizin sıklaştığı 19. yüzyılın ilk yarısında, önce İstanbul'da teşhis edilmeye başlanmış, ardından Rus limanları ile ilişkili olan Karadeniz kıyılarında da görülmeye başlanan frengi, yavaş yavaş yurt içine yayılmıştır (19). Frengiye karşı ilk gerçek mücadeleye Milli Mücadele sürerken 1921 yılında TBMM'nin çıkardığı 90 sayılı kanunla başlanmıştır (37). Bir "Frengi Talimatnamesi" 1925 yılında çıkarılmıştır. Aynı yıl içerisinde kurulan özel frengi tarama ekipleri ve mücadele kurulları ile hastalığın yoğun bulunduğu bölgelerde hastalıkla mücadele faaliyetlerine girişilmiştir. Frengi hastalığı ile mücadele kapsamında 1927 yılında Ankara ve İzmir'de "Deri ve Tenasül Hastalıkları Tedavi Evi" ismi altında birer dispanser açılmıştır (19). Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda, zührevi hastalıkların sağlık kuruluşlarında parasız tedavi edilmesi, Bakanlıkça kurulan Frengi Savaş Ekiplerinin yapacağı tarama muayenelerine halkın gelmesi ve her frengili şahsın kendisini ve çocuklarını tedavi ettirmesi zorunluluğu ilkelerini kapsamaktadır (20). Frengi Savaş Kurullarınca (Tokat, Giresun, Samsun, Karadeniz Ereğlisi, Uşak ve Çorum'da) 1926 yılından 1947 yılı sonuna kadar yaklaşık 2 milyon 250 bin kişi muayene edilmiş ve bunların 86 bini (%3,8) frengili bulunmuştur (20). Dr. Refik Saydam'ın,

17 Ekim 1938 tarihinde düzenlenen Yedinci Milli Türk Tıp Kurultay'ında yaptığı şu konuşma çok dikkat çekicidir (19):

"... Bütün milletler ve hükümetler nesillerinin tekâmül ve tesviyesi uğrunda maddi ve manevi büyük gayretler sarf etmekte ve çok çalışmaktadırlar. Bütün bu mesainin gayesi, yüksek kalitede nüfus yetiştirmek ve bu nüfusu bedeni ve ruhi bakımdan en mütakâmil bir dereceye ulaştırmaktır. Cumhuriyet Hükümetleri de milletimizin hıfzıssıhhasına büyük ehemmiyet vermekte ve sağlıklı nesiller yetiştirmeyi temel görevlerden saymaktadır..."

Ülkemizde **çiçek hastalığı** ile geleneksel korunma yöntemleri 18. yüzyıldan beri biliniyordu. İlk modern çiçek aşısı üretim merkezi (Telkihane) ise İstanbul'da 1892 yılında kurulmuştur (20). Kurtuluş savaşı sırasında çiçek aşısı ihtiyacı hem İstanbul'daki Telkihhaneden hem de satın alınmak suretiyle İtalya'dan karşılanmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra çiçek hastalığına karşı aşı üretimi Ankara Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü bünyesinde ve Sivas'ta kurulan bir aşı üretim istasyonunda yapılmıştır (19). Çiçek aşısı ile aşılama zorunluluğu da 1930 yılında gelmiş, her doğan çocuk ile okul ve kuruluşlara giren her birey çiçek aşısı ile aşılama yükümlü kılınmıştır (38). İran, Irak ve Suriye'den gelen mülteciler arasında 1929 ve 1930 yıllarında görülen çiçek vakaları yurdumuzun bazı bölgelerinde salgınlara sebep olmuştur. Salgınların hızla yayılması üzerine çiçek hastalığına karşı büyük bir mücadele başlatılmıştır. Sınır kapılarının denetim altına alınması bunun yanında yürütülen yoğun aşılama ve tedavi çalışmaları neticesinde çiçek hastalığı 1934 yılı itibariyle tamamen kontrol altına alınmıştır (26).

Cumhuriyet döneminde, **kolera** salgınları, Sağlık Bakanlığı'nın çıkarmış olduğu kanun ve yönetmeliklere harfiyen uyulması, sınır ve sahillerimizin kolera bakterilerinin bulunabileceği yerlerden gelen taşıt ve yolcuların sıkı denetimi ve

kontrolü sayesinde büyük ölçüde önlenmiştir. Bunun yanında 1927 yılında Irak'ta büyük bir kolera salgını başlamış, Irak limanlarından gelen gemilerin ve sınırlardan geçen yolcuların sıkı kontrole tabi tutulması, yapılmakta olan sebze – meyve ithalinin derhal durdurulması sayesinde bu salgının yurdumuza yayılması başarıyla önlenmiştir (20). Komşu ülkelerde 1931 yılında bir salgının daha başlaması üzerine sınır kapıları kapatılmış ve Nusaybin civarında bir sağlık istasyonu açılarak gerekli tedbirler alınmış, bölgedeki illerin sınıra yakın köylerinde yaşayanlara kolera aşısı uygulaması yapılmıştır (33). Uzak Doğu'da 1939 yılında bir kolera salgını çıkması üzerine, Çin'e Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü laboratuvarlarında üretilen 1 milyon doz kolera aşısı gönderilmiştir (20).

Kurtuluş Savaşı sırasında, Anadolu'da **kuduz** hastalığına karşı aşılama ve tedavi çalışmalarında güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu sıkıntılı duruma çözüm üretmek için Dr. Refik Saydam'ın talimatıyla Kurtuluş Savaşı sırasında önceden bu müessesede çalışmış olan Dr. Eşref Bey Ankara'dan İstanbul'a gönderilmiştir. Dr. Eşref Bey, İstanbul'daki Tedavihane sorumlusu Dr. Hayım Naum Bey'den gizlice tedarik ettiği virüslü bir tavşanı, tavşandan tavşana pasajlar yaparak ve İngiliz polisinin takibinden kaçırarak Ankara'ya getirmiş ve kuduzla ilgili bir müessesenin Ankara'da ilk kez kurulmasını sağlamıştır (12).

Cumhuriyetin ilanından sonra Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam, kuduz salgınlarının yarattığı tehde karşı İstanbul'daki kuduz ile ilgili müesseseyi yeniden düzenleme çalışmalarını başlatmış ve çağın gereklerine uygun bir hale getirmiştir. Yine Dr. Refik Saydam'ın bizzat çabaları ile 1925'te Sivas ve Erzurum, 1926'da Diyarbakır, 1927'de Konya ve 1930'da da İzmir'de birer Kuduz Tedavi Dispanseri açılmış ve 1933 yılından itibaren de Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi'nde kuduz virüsüne karşı aşılama etkinliğini artırma çalışmaları yoğunlaştırılmıştır (5). "Umumi

Hıfzıssıhha Kanunu” kuduzu bildirimini zorunlu hastalıklardan saymıştır. Kanunun 75. ve 96. maddeleriyle kuduz olan veya olduğundan şüphe edilen hayvanlar tarafından ısırılmış olanların zaman kaybetmeden en yakın kuduz tedavi müessesesine götürülmeleri zorunlu kılınmış, bunlardan fakir olanların yol masraflarının köy, belediye ve özel idare bütçelerinden ödenmesi ve bunların devlete ait taşıt araçlarından parasız olarak faydalanması sağlamıştır (38). Yine 1930 yılında kuduz olan veya olduğundan şüphelenilen hayvanlar tarafından ısırılanların zaman kaybetmeden aşılanabilmeleri için yurdun 26 ayrı bölgesinde “Kuduz Aşısı İstasyonları” açılmıştır (20).

Verem hastalığı ile mücadeleye büyük önem veren Dr. Refik Saydam bu hastalıkla mücadele etmek amacıyla geniş kapsamlı bir program hazırlatmıştır (20). Bu programa göre ülkenin uygun yerlerinde Verem Savaş Sanatoryumları açılacaktı. Ancak bu sanatoryumların çok masraflı olması ve büyük bir maddi güç gerektirmesi nedeniyle Heybeliada Sanatoryumu dışında hiç biri hayata geçirilememiştir. Heybeliada Sanatoryumu 50 yataklıdır ve Bakanlığın gayretleri ile 1924 yılında faaliyete başlamıştır (39). İstanbul’da 1927 yılında “Verem Mücadelesi Cemiyeti” kurulmuştur. Bu cemiyet Prof. Dr. Tevfik Sağlam ve Dr. Tevfik İsmail Gökçe tarafından başarıyla yönetilmiştir (40). Ankara ve Bursa’da 1930 yılında birer Verem Savaş Dispanseri açılmış, 1942’ye gelindiğinde verem tedavi hizmeti 250 yatak kapasitesine yükseltilmiştir (19).

4. Halk Sağlığı (Koruyucu - Önleyici Tıp) Çalışmalarının Türk Sağlık Sistemine Entegre Edilmesi

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu günlerde ülke sınırları içerisinde yaşayan Türk milleti dünyadaki gelişmiş herhangi bir toplumun yaşam ve sağlık standartlarına sahip olmaktan çok uzak bir durumda olup, ivedilikle çözülmesi gereken sağlık problemleri ve koruyucu sağlık hizmetleri açısından yetkilileri

zorlu bir dönem beklemekteydi. Toplumun genel sağlık durumu ile ilgili meseleler büyük bir problem olarak sorumlu yöneticilerin karşındaydı ve aciliyet arz etmekteydi (41).

Dr. Refik Bey’in çeşitli vesileler nedeniyle yaptığı konuşmalarda dikkat çeken husus, Dr. Refik Saydam’ın özellikle günümüzde büyük bir önem kazanan koruyucu tıp ve halk sağlığı bilim dallarına ve bunlar sayesinde elde edilen bilgi birikiminin Türk hekimlerine kazandırılmasına ve bunların sahada uygulanmasına vermiş olduğu önemdir.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti ve onun halkının sağlık sorunlarını ve çözümlerini tartışmak üzere, Birinci Milli Tıp Kongresi, 1 - 3 Eylül 1925 tarihleri arasında TBMM’de toplanmış ve çalışmalarını gerçekleştirmiştir (22). Dr. Refik Bey, Birinci Milli Tıp Kongresinde yaptığı konuşmada; öncelikle tıp alanının her şubesinden meslektaşlarını karşısında görmekten duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ardından tıp camiası olarak ülke ve Millete karşı yapmaları gereken çalışmaların aciliyetinden ve öneminden bahsetmiştir. Burada Dr. Refik Bey özellikle hekimlerin mesleklerini icra ederken sağlık alanında milletin layık olduğu düzeye getirme hedefine ulaşmalarını kolaylaştıracak üç temel prensibe göre hareket etmelerini istemiştir (42).

Sağlık Bakanı Dr. Refik Bey’in Türk hekimlerinden ilk isteği, hem özel yaşamlarında hem meslek yaşamlarında medeni bir insan olmanın bütün gerekliliklerini yerine getirmeleri ve bu hali günlük hayatın tüm alanlarında istisnasız uygulayarak çevrelerindeki herkese örnek olmalarıdır.

Dr. Refik Bey’in Türk hekimlerinden ikinci isteği, ülkenin neresinde görev yaparlarsa yapsınlar gerek tedavi amacıyla gerekse sosyal ilişkiler çerçevesinde temas ettikleri halk kitlelerine “Sağlığın nasıl korunacağına dair en modern ve ileri düzeydeki bilgilerin ve alınacak tedbirlerin büyük bir azim ve inançla anlatılması”dır. Dr. Refik Bey, Türk hekiminin bu konuda göstereceği çabanın, milletin sağlık konusunda

yükselmesi amacına ulaşmayı kolaylaştıracak çok önemli bir hizmet olacağına inancı tam olmuştur (42).

Dr. Refik Bey'in Türk hekimlerinden üçüncü isteği, mesleklerini kırsal kesimde icra etmeyi tercih etmeleridir. Bu görevlerini icra ederken özellikle köylü ile doğrudan temasa geçip onları medeni yaşamın kuralları hakkında bilgilendirmelerini ve bunlara bağlı olarak sağlığın korunması - hastalıkların önlenmesi ile ilgili en ileri gelişmeler, teknikler ile aydınlatmalarınıdır (42).

Dr. Refik Bey, Türkiye Cumhuriyeti Hıfzıssıhha Müessesesi bünyesinde açılması planlanan Merkez Hıfzıssıhha Okulu'nun 1936 yılında açılışı sırasında da bir konuşma yapmıştır (43, 44). Bu konuşmada söylediklerine baktığımızda, Türk hekimlerinden beklentisinin, "hastalıkların önlenmesi konusunda çalışmalar yapmak ve bunu sağlamak için gerekli tedbirleri almak, eğer hastalık vukua geldiyse hastalığı tedavi etmektir dediğini görmekteyiz. Ancak bunun yanında Dr. Refik Bey sözlerinin devamında, "bir hekimin vazifesinin, yalnız mevcut hastaların tedavisi açısından değil, hastalıkların başlamadan bertaraf edilmesi açısından adeta bir savaşçı gibi düşünülmesi gerektiğini" de belirtmiştir. Dr. Refik Bey'e göre hekimler, sağlık konularında görev yaptıkları bölgelerde ailelerin adeta bir ferdi durumunda olmalıdır. Hekim hastaların tedavi edilmesinde oynadığı rolden ziyade sağlığın muhafazası konusunda çaba sarf etmeli, koruyucu tıp ve sağlığın korunması hususlarında çalışmalıdır. Türk hekimi mesleğine bu gözle bakar ve bu anlayışla görev yapar ise işte ancak o zaman Türk devletinin, Türkiye Cumhuriyeti halkının hayatı ve sağlığı ile ilgili kanun ve düzenlemelerinin gereğini yerine getirmiş olur. Umumi Hıfzıssıhha Kanununun 1-4 inci Maddeleri ve 3017 sayılı, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilat ve Memurin Kanunu'nun 1inci Maddesi Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı' nın doğrudan doğruya bütün ülkede yapacağı sağlık hizmetlerini, görev ve yetkilerini göstermektedir (33).

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 1-4 inci maddeleri aşağıdadır (13):

Madde 1 - Memleketin sağlık şartlarını düzeltmek ve milletin sağlığına zarar veren bütün hastalıklar ve diğer zararlı etkenlerle mücadele etmek ve gelecek neslin sağlıklı olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbi ve sosyal yardımdan faydalandırmak genel devlet hizmetlerindedir.

Madde 2 - Genel sağlık ve sosyal yardım hizmetlerine ait devlet görevleri Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından yerine getirilir ve özel idarelerle belediyelere ve diğer mahalli idarelere bırakılan hizmetlerin yapılması denetlenir. Milli Savunma örgütüne ait sağlık işleri ayrı olmak üzere bütün sağlık ve sosyal yardım işlerinin sorumlusu ve denetleyicisi bu bakanlıktır.

Madde 3 - Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti bütçeleriyle muayyen hadler dâhilinde olarak aşağıda yazılı hizmetleri doğrudan doğruya ifa eder:

1. Doğumu arttırmak ve çocuk ölümlerine engel olmak,
2. Annelerin doğumdan evvel ve sonra sağlıklarını korumak,
3. Memlekete bulaşıcı ve salgın hastalıkların girmesine engel olmak,
4. Yurt içinde her çeşit bulaşıcı ve salgın hastalıklarla veya çok sayıda ölümlere neden olan diğer zararlı etkenlerle savaşmak,
5. Hekimlik ve hekimlikle ilgili mesleklerin uygulanışını gözetmek,
6. Gıdalarla ilaçları ve bütün zehirli etkili ve uyuşturucu maddelerle yalnız hayvanlar için kullanılan aşılar ve serumlar hariç olmak üzere, her çeşit aşı ve serumları denetlemek,
7. Çocukluk ve gençlik sağlığına ilişkin işlerle, çocuk sağlık ve bünyesinin korunması ve gelişimine ait kuruluşları denetlemek,
8. Okul sağlığı hizmetlerini yürütmek,
9. Çalışma ve meslek sağlığı ile ilgili hizmetleri yürütmek,

10. Maden suları ve diğer şifalı suların sağlık yönünden denetimlerini yapmak,
11. Hıfzıssıhha müesseseleri ve bakteriyoloji laboratuvarları ile genel olarak hayati muayene ve tahlillere ait müesseselerin açılış ve idareleri ile ilgili hizmetleri yürütmek,
12. Mesleki eğitim kuruluşları açmak, idare etmek ve dengi kuruluşları denetlemek,
13. Akıl hastaları ile diğer ruh hastalıklarına ait tedavileri, sakatlığı olanları kabul edecek yurt ve müesseseler kurmak ve idare etmek,
14. Göçmenlerin, cezaevlerinin ve ulaştırma hizmetlerinin sağlıkla ilgili hizmetlerini yürütmek,
15. Sağlıkla ilgili, yayın, propaganda hizmetleri ile tıbbi istatistiklerin düzenlenmesi işlerini yürütmek.

Madde 4 – Şehir kasaba ve köylerdeki sağlık ve sosyal yardım hizmetleri belediyeler, özel idareler ve diğer mahalli idarelerce yürütülür. Bakanlık özellikle bu idarelere rehber olmak üzere bazı mahallerde numune kuruluşlar açar.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilat ve Memurin Kanunu'nun (1936 tarihli) 1inci maddesi şöyledir: (14)

“Madde 1 – Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, İcra Vekilleri Heyetine dâhil bir vekilin emir ve idaresi altında olup devlet hizmetleri arasında, memleketin sıhhi şartlarını ve milletin ferdi ve ictimai, sıhhatine zarar veren amillerle mücadele ve gelecek nesillerin sıhhatli olarak yetişmesini temin ve halkı sıhhi ve ictimai muavenete ulaştırmak ve iskân işlerini görmek için, kanunlarla kendisine verilen vazifeleri yapmakla mükelleftir.

Vekilin, bu vazifeleri yapmak için kendi bütçesi ile Hudut ve Sahiller Umum Müdürlüğü ve İskân Umum Müdürlüğü bütçeleri içinde ve hususi idarelerle belediye ve Evkaf Umum Müdürlüğü bütçelerinin tayin edilen hadleri dâhilinde olmak üzere lüzum görülecek yerlerde tıbbi, sıhhi, ictimai teşkiller ve müesseseler yapar ve bunlara lazım olan tababet ve şubabatı mensuplarını, eczacı ve kimyagerleri ve diğer memurları tayin eder

ve lüzum görülürse ecnebi tabip, hemşire, kimyager ve teknisyenler kullanır.”

Görüldüğü üzere “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”nun Sağlık Bakanlığına verdiği 15 görevden yalnız biri (madde 13) tedavi hizmetleri ile ilgilidir. Diğer 14 madde koruyucu hekimlik hizmetleri ile ilgilidir. Yine sağlık teşkilatlanmamızın temellerini teşkil eden “Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilat ve Memurin Kanunu”nun birinci maddesi doğrudan koruyucu ve önleyici hekimlik hizmetleri ve halk sağlığı uygulamaları ile ilgilidir. Bu tutum yasanın çıktığı dönem dikkate alındığında kapsamlı ve büyük bir ileri görüşlülüğü ifade eder (11).

4.1. Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü

Cumhuriyetin ilk yıllarında, bazı hastalıklara karşı, aşı ve serum üretimi yapan çok az sayıda kurum dışında ülkemizde toplum sağlığını bütün yönleriyle kapsayacak bir müessese olmaması müjrim bir eksikliklerdir. Hâlbuki Batı ülkelerinde, aynı yıllarda bu tür müesseseler “Hijyen Enstitüsü” ismi altında kurulmuştu ya da kurulmakta idi (5). Özellikle o yıllarda Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’de yerleşik “Rockefeller Vakfı” bütün dünyada hıfzıssıhha okullarının kurulmasını desteklemiştir. Londra’daki School of Tropical Hygien’in kurulması, Zagreb’te Hijyen Okulu kurulması bütünüyle bu vakıf tarafından sağlanmıştır (33).

Dr. Refik Saydam, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde geniş bir ufka sahip olması ve evrensel gözlem yeteneği sayesinde, uluslararası gelişmeleri dikkatle takip etmekte, ülke gereksinimleri değerlendirmekte ve ülkesi için adaptasyon çalışmaları yapmakta idi. Ona göre Avrupa’da kurulmuş olan Hijyen Enstitüleri, değişen sağlık politikalarının bir gereği idi, bu gereksinim Türkiye için de önemliydi ve kurulmalıydı. Hijyen Enstitüleri benzeri kurumlar hem halk sağlığı için gerekli aşı, serum ve hatta bazı ilaçları üretmek, hem hastalıklar için gerekli laboratuvar tetkikleri yapmak, hem de sağlık ekiplerinin eğitim çalışmalarını yapmakla

görevliyidiler. Bakan Dr. Refik Saydam, hızla benzer bir kurumun Türkiye için de kazanılması çabasına girerek Rockefeller Vakfı'ndan destek istemiş ve ilgili vakıftan toplam 280.000 ABD Doları tutarında maddi desteği Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Okulu için elde etmeyi başarmıştır (17). Dr. Refik Saydam, 26 Şubat 1927'de yaptığı bir konuşmada konu edilen bu kurumla ilgili o tarihte varılan gelişmeyi şöyle açıklamaktadır: (5)

“Ankara’da büyük bir Hıfzıssıhha Müessesesi açılacak. İnşaatına başlayacağız, böylece bütün bu teşkilatı vücuda getirdikten sonra tek mil memlekette mevcut hekimleri sırayla Hıfzıssıhha Müessesesinde sosyal eğitime tabi tutarak halka hayat ve sağlığı hakkında, bilhassa insanların hastalanmaması için lazım gelen eğitimi kendilerine vermeye çalışacağız.” demiştir.

Dr. Refik Saydam'ın bakanlık döneminin en önemli eserlerinden biri olan ve kuşkusuz Cumhuriyet'in de en önemli eserlerinden biri sayılması gereken **“Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü”**, 17 Mayıs 1928 tarihinde, 1267 sayılı Kanunla, İstanbul ve Sivas'taki Bakteriyojihaneler ile Ankara'daki Kimyahanenin birleşmesiyle Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne bağlı olarak kurulmuştur (45). Enstitü, daha sonra kurulacak olan aynı adlı okulla birlikte **“Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi”** olarak da anılmıştır (43).

Merkez Hıfzıssıhha müessese binalarının inşaatı, 1928 yılında başlamış ve 1933 yılında tamamlanmıştır. Kuruluş plan ve proje işlemlerini, Dr. Refik Saydam'ın Amerika Birleşik Devletleri'nden bularak getirttiği konunun uzmanı Mimar Robert Orley yapmıştır. e Kimyahane ve Bakteriyojihanenin inşaatı 1928 yılı içinde, Serum Bölümü, Hıfzıssıhha Okulu ve Lojman ünitelerinin inşaatı ise 1928 – 1932 yıllarında tamamlanmıştır (46).

Ülkemizde koruyucu sağlık hizmetleri anlayışının yerleşmesinde çok büyük katkısı olacak olan Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü, kuruluş yıllarında Kimya, Bakteriyojoloji, İmmünobiyoloji ve

Farmakodinami şubeleri olmak üzere 4 şube ile bunlara bağlı olarak çalışan 14 uzman ve 40 yardımcı personelden oluşmaktaydı (5). Personelinin uzman düzeyindeki önemli bir kısmı yabancı uyruklu idi, özel hükümet izni ile takdir edilen maaş karşılığı çalışıyorlardı. Enstitü müdürlüğünü Dr. Edvard Scheller yürütmekte idi (47).

Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün çalışmaları sonucu üretilen maddeler, ülke ihtiyacını karşıladığı gibi yurt dışına da ihraç edilmiştir. Örneğin, o yıllarda bile Yunanistan, Suriye, Irak gibi ülkelere tetanos ve difteri serumları, 1940 yılında Çin'deki Kolera salgınına da Kolera aşısı gönderilmiştir. Gönderilen bu ürünlerin diğer ülkelerdeki benzerlerinden daha kaliteli olduğu belgelenmiştir (5).

Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsünün görev ve sorumlulukları hizmet gelişimine paralel olarak, 1942 yılında kabul edilen 3959 sayılı **“Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Teşkiline Dair Kanun”** ile yeniden belirlenmiştir. Bu Kanuna göre Enstitünün yeniden düzenlenen görev ve sorumlulukları şunlardır: (46)

1. Halk sağlığını ilgilendiren her türlü mikrobiyolojik (virüs ve bakteri vs. tanı ve tedavi metotları ile aşuların geliştirilmesi) , serolojik (enfeksiyon ve antikor çalışmaları), parazitolojik, hematolojik (kan tahlili), toksikolojik (zehirli maddeler, hayvan zehirlerine karşı serum üretimi), fiziksel ve kimyasal muayene, analiz ve incelemeleri yapmak,
2. Yerli yabancı tüm ilaç ve müstahzarların her türlü muayene, analiz, inceleme ve kalite kontrollerini yapmak,
3. Gıda maddeleri ve suların laboratuvar kontrollerini yapmak, bunların normlarını saptamak,
4. Sağlık Bakanlığınca türleri ve nitelikleri saptanarak aşı ve serumlar ile biyolojik ve kimyasal preparatları üretmek,
5. Kontrol, deney, araştırma ve üretim için uygun nitelikte deney ve üretim hayvanları yetiştirmek,
6. Kendi çalışma konularında uzman ve teknik personel yetiştirmek,

7. Hizmet kapsamındaki konularla ilgili yerli ve yabancı kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmak, bilgi iletişimde bulunmak, yayın yapmak, toplantılar düzenlemek,
8. Gerekli görülen yerlerde enstitünün şubelerini açmak.

Dr. Refik Saydam'ın adeta rüyası ve en büyük eseri olan Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün ismi, Dr. Refik Saydam'ın ölümünden sonra 14.8.1942 tarih ve 4288 Sayılı Kanun'la "Türkiye Cumhuriyeti Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü" olarak değiştirilmiştir.

Sonuçlar

Dr. Refik Bey, yaklaşık 13 yıl 7 ay boyunca sağlık bakanlığı görevi sırasında büyük sıkıntılar içindeki milletin sağlık sorunlarına çare bulmaya çalışmıştır, önce vekâlet teşkilatlanmasını ülke çapında yaymaya çalışırken aynı zamanda hekim, sağlık memuru, hemşire ve diğer sağlık görevlilerinin yetiştirilmesi için tedbirler alma yoluna gitmiştir. Sağlık hizmetini ülkenin kırsal kesimlerindeki en ücra köy ve kasabalara kadar ulaştırmak için çabalamıştır.

Dr. Refik Saydam'ın bakanlığı süresince sağlık alanı ile ilgili 51 kanun ve 18 tüzük çıkarılmıştır. Bu dönemde kamu sektöründe çalışacak sağlık personelinin atama, terfi ve cezalandırma işleri bir elde toplanmakta, sağlık şurası kurulmasıyla da yönetim ve eşgüdüm için Sağlık Vekâleti fiili olarak ülkede sağlık hizmetlerini yürüten tek kurum haline getirilmiştir. Yine ilk kez bu dönemde özgün bir maaş politikası oluşturulmuş ve işlenmiştir. Bütün bu gelişmeler, hiç kuşkusuz, Dr. Refik Saydam'ın bilgi, görgü ve ufku ile olmaktadır. Bütün bu sürecin aynı zamanda iyi bir teşkilatçılık yeteneği gerektirdiği de açıktır.

Dr. Refik Saydam'ın sağlık politikası ve tüm sağlık hizmeti teşkilatlanması, esas olarak sağlık hizmetlerinin bütün ülkeye yayılabilmesi amacı çerçevesinde şekillenmiştir. Dr. Refik Saydam'ın bu amaca bağlı olarak uyguladığı yöntem,

günümüzde halen geçerli olan ve "yatay örgütlenme" adı da verilen koruyucu ve tedavi edici genel sağlık hizmetlerinin birlikte sunulduğu sistemdir. Dr. Refik Saydam, "toplum sağlığı" kavramını çok iyi algılamış ve gereklerini bütün yönleri ile uygulamaya koymuştur. Bu amaçla bir yandan bulaşıcı hastalıklarla yoğun ve başarılı bir mücadele götürülürken, bir yandan bu mücadele "sıtma savaşı", "verem savaşı", "trahom savaşı" adları ile kurumsallaştırılarak yapılmıştır. Bu kurumsallaşmanın en üst ve modern yapıları olan ve tüm toplum sağlığı hizmetlerini kapsayacak olan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Hıfzıssıhha Okulu doğrudan Dr. Refik Saydam tarafından oluşturulan baş eserlerdir.

Dr. Refik Saydam, Sağlık Bakanı ve zaman zaman Milli Eğitim Bakanı vekili olarak, özellikle Hitler Almanya'sından kaçan bilim adamlarının ülkemiz üniversitelerinde istihdam edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Dr. Refik Saydam'ın gayretleri ile Türkiye'ye sağlık ve hekimlik - hekimlik eğitimi konusunda uzman pek çok bilim adamı getirilmiştir. Bu kişiler yeni kurulan üniversite, fakülte ve Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü bünyesinde istihdam edilmişlerdir. Bu bilim insanlarının ülkemizde bilimsel gelişmeye katkıları da kuşkusuz büyük olmuştur.

Dr. Refik Bey, vekillik görevinde ilerleyen yıllarda uygar ülkelerde uygulanan sağlık sistemlerinin bir benzeri olmaktan öte; özellikle, koruyucu ve önleyici sağlık uygulamaları, modern bir hıfzıssıhha kanunu hazırlanıp uygulanması ve modern hıfzıssıhha kurumunun oluşturulması vb. çalışmalarla, genel halk sağlığının korunması konusunda çağının oldukça ötesinde eserler vermiştir. Sağlık teşkilatının ve hizmetleri neredeyse hiç yoktan inşa ve organize edilmiştir. Dr. Refik Saydam döneminde kurulan bu sağlık teşkilatının temel yapısı ve mevzuatı günümüzde halen kısmen kullanılmaktadır.

KAYNAKLAR

1. TBMM'ye 2. Seçim Döneminde Üye Seçilenlere Ait Durum Belgesi (45/III), "Hüviyet", TBMM Arşivi, 1923, Ankara.
2. İbrahim Refik Saydam, Nüfus Kayıt Örneği, T.C. Nüfus ve Kayıt İşleri Genel Müdürlüğü Arşivi. Ankara.
3. İbrahim Refik Saydam, Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekâleti (Milli Savunma Bakanlığı) Zat İşlemleri Dairesi Emeklilik Şubesi 293 Numara 28, Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Arşivi, Ankara.
4. Aydın E. Türkiye'de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi. Ankara: Naturel Yayınları, 2002.
5. Dr. Refik Saydam 1881 - 1942, Ölümünün 40. Yılı Anısına. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara: TBMM Basımevi, 1982
6. Özdemir H. Salgın Hastalıklardan Ölüm (1914 – 1918). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
7. Dağlı N, Aktürk B. Hükümetler ve Programları 1920 – 1960. Ankara: TBMM Basımevi, 1998.
8. TBMM Zabıt Ceridesi. Devre 5, Cilt 29, Ankara: TBMM Matbaası, 1940.
9. Ulus Gazetesi. 26.1.1939.
10. Frik F. Cumhuriyet Devri Sağlık Hareketleri (1923 – 1963). İstanbul: Yazarın Kendi Yayını, 1964.
11. Eren N, Tanrıtanır N. Cumhuriyet ve Sağlık. Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayını, 1998.
12. Soyer A. Türkiye'nin İktisadi ve Sosyal Tarihi Bağlamında Başlangıcından 1960'a Kadar Sağlık Hizmetleri ve Sağlık Bakanlığı. Toplum ve Hekim 2001; 16 (6).
13. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Ankara: T.C. Başvekâlet Müdevvenat Müdürlüğü Neşriyat Şubesi Yayını, 1930.
14. Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun. Ankara: T.C. 3. Mıntika Etıbbâ Odası Neşriyatı, 1930.
15. Özdilek Ş. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Tarihçesi. Dirim 1950; 61(7).
16. Başer A. - Şahin H. Atatürk'ten Günümüze Tıp Eğitimi. Tıp Eğitimi Dünyası Dergisi 2017; 16(48).
17. Fişek N. H. Sağlık Hizmetlerinde Refik Saydam. Toplum ve Hekim 1987; 6(45).
18. Bertan M, Güler Ç. Halk Sağlığı Temel Bilgiler. Ankara: Güneş Kitapevi, 1997.
19. Özden N. Dr. Refik Saydam'ın Türk Sağlık Politikalarına Etkisi (1923-1937). 2005; Ankara: 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı.
20. Yayın Kurulu. Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl. Ankara: Sağlık ve Sosyal Bakanlığı Yayınları, 1973.
21. Şakar A.Y. Türkiye'de Sağlık Hizmetleri ve Sağlık Harcamaları. İstanbul: Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası Yayını, 1999.
22. Salep M. Salgın Hastalıklarla Mücadele Sürecinde Birinci Milli Tıp Kongresi'nin Toplanması. Tarih Okulu Dergisi 2022; 60(10).
23. Saltık A. Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetlerinin Tarihçesi. Bilim ve Ütopya 1988; 44.
24. Aydemir ŞS. Tek Adam Cilt 2. 8. Baskı, İstanbul: Remzi Yayınevi, 1981.
25. Turan S. Atatürk'te Konular Ansiklopedisi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.
26. Tekir S. Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923 – 1930). Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 2019; 65.
27. TBMM Zabıt Ceridesi. Devre 1, Cilt 1, Ankara: TBMM Basımevi, 1940.
28. TBMM Zabıt Ceridesi. Devre 2, Cilt 10, Ankara: TBMM Basımevi, 1975.
29. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
30. Özeydin Z. Büyük Önder Atatürk'ün Himayelerinde Yapılan Birinci Milli Tıp Kongresi. Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1998; 7.
31. Aydın, E. Türkiye'de Sıtma Mücadelesi. III. Türk Tıp Tarihi Kongresi (20-23 Eylül 1993), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
32. Yayın Kurulu. Türk Tıbbının Kahramanları. İstanbul: Organon İlaç A.Ş. Esin Ofset, 2002.
33. Tunca Y. Sağlık Çalışmalarında 40 Yıl (1922-1962). Ankara: Ongun Kardeşler Matbaası, 1964.
34. Hot İ. Ülkemizde Trahom ile Mücadele. Türkiye Klinikleri Tıp Etiği – Hukuku – Tarihi Dergisi 2003; 11(1).
35. Özer S. Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945). Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi 2014; 54.
36. Yayın Kurulu. İçtimai Hıfzıssıhha-Trahom Mücadelesi. Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası 1927; 7(76).
37. TBMM Zabıt Ceridesi. Devre 1, Cilt 8, Ankara: TBMM Basımevi, 1945.
38. TBMM Zabıt Ceridesi. Devre 3, Cilt 18, Ankara: TBMM Basımevi, 1945.
39. Bengisarp S.P. Türkiye'de Sanatoryum ve Göğüs Hastalıkları Hastanelerinin Tarihine Bir Bakış. IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi (18-20 Eylül 1996) Ankara: TTK Basımevi, 2003.
40. Hatemi H. - Altınraş A. Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları. İstanbul: Biofarma, CSA Global Publishing, 2005.
41. Acun, F. Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları: Osmanlıdan Cumhuriyet'e Değişme ve Süreklilik. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 2007; 15.
42. Dr. Refik Saydam'ın Ankara'da 1 Eylül 1925'te toplanan Birinci Tıp Kongresi'nde Kongre Reisi Sıfatıyla Söylediği Nutuk. Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi 1982; 19(1).
43. Dedeoğlu N. Hıfzıssıhha Okulu: Tarihçesi, Önemi. Toplum ve Hekim 2001; 16(6).
44. Ulus Gazetesi. 3.11.1936.
45. T.B.M.M. Kavanin Mecmuası. Devre VI, İçtima 2, Cilt 22. 1 Teşrinisani 1941
46. Turan A. Hıfzıssıhha Albümü. Ankara: Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Yayını, 2004.
47. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü, 4-12,1933, 030.18.01.02.41.85.17.

Etik Bilgiler

Etik Bilgiler Etik Kurul Onayı: Bu makale bir derleme yazısı olduğu için Etik Kurul Onayı alınmasına gerek yoktur.
Telif Hakkı Devir Formu: Yazar tarafından Telif Hakkı Devir Formu imzalanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Hakem değerlendirmesinden geçmiştir.

Yazar Katkı Oranları: Cerrahi ve Tıbbi Uygulamalar: AA. Konsept: AA. Tasarım: AA. Veri Toplama veya İşleme: AA. Analiz veya Yorum: AA. Literatür Taraması: AA. Yazma: AA

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu derlemeyi yazarken, çok büyük oranda Sayın Dr. Gülay Satar'ın doktora tezinden yararlandım. Bu değerli bilim insanının daha iyi tanınmasını sağlayacak bu değerli tezi hazırladığı için ve benim yararlanmama olanak sağladığı için kendisine yürekten teşekkür ederim.

Hulusi BEHÇET (1889-1948) Hulusi BEHÇET (1889-1948)

Cengiz Korkmaz

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi, Romatoloji Bilim Dalı, Eskişehir, Türkiye

Özet: Hulusi Behçet 1889 yılında İstanbul'da doğmuştur. İyi bir eğitim almış, bunu gözlemci, sentezci, titiz bilim insanı kimliği ile birleştirmiştir. Behçet hastalığı ile ilgili belirtileri farklı bir klinik durum olarak değerlendirmiş ve bu konudaki görüşlerini ısrarla savunmuş ve 1947 yılında Behçet hastalığına kendi adının verilmesini sağlamıştır. Bunun yanında Şark çıbanı, mikozlar, incir dermatiti gibi konulardaki çalışmaları onun ne kadar verimli bir bilim insanı olduğunu göstermektedir. 1948 yılında genç sayılabilecek bir yaşta kaybettiğimiz değerli bilim insanımıza şükranlarımızı sunuyoruz. Bu derlemede, Hulusi Behçet'in yaşam öyküsü ve bilimsel çalışmalarından kısaca söz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hulusi Behçet, Yaşam Öyküsü, Bilim İnsanı

Abstract: Hulusi Behçet was born 1889 in Istanbul. He blended his strong education with his identity as an observer, synthesist, and rigorous scientist. He evaluated the symptoms related to Behçet's disease as a different clinical condition and persistently defended his views on this issue, and in 1947, Behçet's disease was named with his name. He also studied cutaneous leishmaniasis, mycoses, and fig dermatitis, demonstrating his scientific productivity. We thank our valuable scientist, who died early in 1948. In this review, Hulusi Behçet's life story and scientific activities will be briefly mentioned.

Keywords: Hulusi Behçet, Life History, The Scientist

Korkmaz C, Hulusi BEHÇET (1889-1948), *Türk Tıbbına Hizmet Veren Bilim İnsanları Özel Sayısı, Aralık 2023;41-44*

Doi: 10.20515/otd.1391598

ORCID ID of the author: CK. [0000-0003-2679-0699](https://orcid.org/0000-0003-2679-0699)

Received 22.11.2023

Accepted 27.11.2023

Online published 11.12.2023

1. Hulusi BEHÇET'in Yaşam Öyküsü

Hulusi Behçet, 20 Şubat 1889'da İstanbul Üsküdar'da doğmuş, küçük bir çocukken annesini kaybetmiş, büyükannesi tarafından yetiştirilmiştir. Annesini erken kaybetmenin yarattığı hüznün Hulusi Behçet'de içe kapanık bir duygu durumuna yol açtığı söylenir (1-3). Babası Ahmet Behçet bir eğitim müfettişidir. Hem idareci hem de eğitimci özelliği nedeniyle Suriye'de görev yapmaktadır. Bu sırada Hulusi Behçet de

çoklu yabancı dil eğitimi veren Beyrut Fransız yatılı okuluna kayıt ettirilir. Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında içinde bulunulan olumsuz koşullardan kurtulmanın bir yolu olarak eğitim önemsenmiş, yeni bir insan tipi yetiştirmenin önemli olduğu anlaşılmıştır. Bu amacın tekil örneklerinden biri olarak Hulusi Behçet bu okulda Fransızca, Latince ve Almancayı öğrenmiştir (1895-1897). Bu

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Cengiz KORKMAZ

e-mail: doktorcengiz@gmail.com

eğitim daha sonraki yıllarda uluslararası kongrelerde araştırmalarını rahatlıkla sunmasını sağlayacak yabancı dil bilme avantajını vermiş ve bilimsel araştırmalarını hem sözel hem de yazılı olarak savunmasını kolaylaştırmıştır. Eğitimini İstanbul'da Beşiktaş Rüştiyesi'nde (1898-1901) devam ettiren Hulusi Behçet, tıp eğitimine 1901 yılında Kuleli 'deki askeri tıbbiyenin lise kısmından başlamış, 1910 yılında yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Gülhane tıbbikate okulu, deri ve zührevi hastalıklar kliniğinde, 1910'dan 1911'e kadar stajyer, 1911'den 1914'e kadar asistan olarak çalışmıştır (1,4-5).

Hulusi Behçet, burada dönemin en iyi mikrobiyologları ve patoloğları ile çalışmıştır. Frengi, deri layşmanyası gibi hastalıkların çoklu organ etkileşimleri, bir klinisyen olarak, ona, hastalara ve hastalıklara geniş bir bakış açısıyla değerlendirme becerisi kazandırmıştır. Hulusi Behçet, kendilerinden çok şey öğrendiği ve esinlendiği bu hocalarından yazılarında övgüyle söz eder. Hulusi Behçet bir klinisyen olmasına karşın temel bilimlere de ilgi duymuş, mikrobiyoloji, patoloji konularında kendini yetiştirmiştir. Menahem Hodara gibi önemli patoloğlarla birlikte çalışmış ve birlikte yaptıkları bilimsel araştırmaları yayınlamışlardır. Hulusi Behçet 1914 Temmuz ayında Kırklareli Asker Hastanesi'ne başhekim yardımcısı olarak atanmıştır. Ayrıca Edirne Asker Hastanesi'nde de mikrobiyoloji, deri ve frengi alanlarında uzman hekim olarak çalışmıştır. Aynı dönemde bölgenin merkez komutanlığını da yapmıştır. Bu dönemde, çok fazla sayıda layşmanya hastaları görmüş, buradan elde ettiği klinik deneyimler ileride yapacağı bilimsel araştırmaların temelini oluşturmuştur (1). Bunlardan en önemlisi bu gözlemleri sırasında, hastalarda çivi belirtisini fark edip, hastalığın önemli klinik özelliklerinden birisi olduğunu literatürde kabul ettirmesi ve hastalarda diatermi tedavisini uygulamasıdır. Bu tedavi bağlamında Hulusi Behçet'in bir başka özelliğini daha öğreniyoruz. Diatermi uyguladığı bir kadın hastaya tedavi uygulamadan önce yöntem hakkında bilgi verdiğini, onayını aldıktan sonra tedaviyi uyguladığını ilgili yayınından öğreniyoruz. Hastayı merkeze alan, hastanın yazılı onayının alınarak gerekli uygulamaların şimdi bile yapılmasının göz ardı edildiği günümüzde Hulusi Behçet'in 1920'li yıllarda bunun uygulaması tıp etiği açısından ne kadar ileri görüşlü olduğunu ortaya

koymaktadır (1). Hulusi Behçet, 1917 yılında bilgi birikimini ve deneyimini arttırmak amacıyla Budapeşte'de Prof Sellei'nin kliniğine girmiş, daha sonra Berlin'e Prof Arndt'in yanında çalışmaya başlamıştır (1). Hulusi Behçet, Berlin Charité'de Blumenthal'in ve Schereschewsky'nin gönüllü asistanlığını yapmıştır. Asistanlığını yaptığı hocalardan Schereschewsky sifilizin etkeni treponemaları deneysel şartlarda üreten (1909), tavşanlarda yaptığı bir çalışmayla sifilizin cinsel yolla bulaştığını gösteren ve sifilitik materyallerde ilk kez aglütinasyon testlerini başlatan bilim adamıdır (6-8).

1921 yılında Türkiye'ye dönmüş ve Çağaloğlunda muayenehanesinde hasta görmeye başlamıştır. 1923 yılında Refika hanımla evlenmiş, Güler adında bir kızları olmuştur. 1924'de Gureba Hastanesi'ne dermatoloji ve veneroloji kliniği şefi olarak atanmıştır. Burada, Türkiye'de bir çok dermatopatoloğun yetişmesinde emeği olan Menahem Hodara ile çalışmıştır. Hulusi Behçet 1933 yılındaki üniversite reformunda profesörlüğe atanmış, Ordinaryüs unvanını ise 1939 yılında almıştır. Deri ve Zührevi Hastalıklar kürsüsü başkanlığını ölümüne kadar sürdürmüştür. 8 Mart 1948 tarihinde geçirdiği ani bir kalp krizi sonucu 59 yaşında hayatını kaybetmiştir (1).

2. Behçet Hastalığının Tanılanması Ve Adlandırılma Süreci

Hulusi Behçet, uzun süre takip ettiği üç hastada ağız içi ve cinsel bölgede yaralar yanında gözde bazı iltihabi durumların olduğunu gözlemiş ve bunun ayrı bir hastalık olabileceğini düşünmüştür. Bu olguları ve o zamana kadar dile getirilmemiş farklı bir hastalık olduğu düşüncesini 1937'de Dermatologische Wochenschrift dergisinde yayınlamıştır (9). Bu olgular, aynı yıl Paris'de yapılan dermatoloji kongresinde sunulmuştur. Öte yandan benzer olgular Türkiye'den başka hekimler tarafından da gözlemlenmişti. Hastalığın farklı bir hastalık olduğu düşüncesi Amerikalı bilim çevreleri tarafından kabul edilirken Avrupalı hekimler tarafından itirazlar gelmiştir. Bu itirazlar hastalığın pemfigus, ulkus vulva akutum, eritema eksudativum multiforme benzeri bir hastalık olduğu yönünde olurken ayrı bir antite olamayacağı ileri sürülmüştür. Ancak bu durum bir süre devam etse de başka ülkelerden rapor edilen diğer olgu örnekleriyle bu direnç ortadan kalkmıştır.

Behçet hastalığı 1947 yılına kadar resmi olarak Behçet hastalığı olarak kabul edilmeden önce bile "Behçet triası" "Behçet tri semptomu" "Morbus Behçet" adlarıyla anılmaktaydı. Sonunda 1947 yılında İsviçre'nin Cenevre kentinde yapılan Uluslararası Dermatoloji Kongresinde Zürih Tıp Fakültesinden Prof Mischner'in önerisiyle hastalığa Morbus Behçet adı verilmesi kararlaştırılmıştır (1-3).

3. Behçet Hastalığı Adını Değiştirme Çabaları

Behçet hastalığı adını değiştirme çabaları bin dokuz yüz altmışların ortalarından itibaren yoğunlaşmıştır. 1970'ten sonraki yayınlarda Adamantiades-Behçet ismi göze çarpmaya başlamıştır. 2005'de Avrupa Dermatoloji ve Veneroloji Akademisinin üçüncü toplantısında bu ikili isim kullanılmıştır (10). İlk zamanlarda Türk bilim insanları bu ad değiştirme gayretlerini önemsememişlerdir. Ancak zamanla hem Prof. Dr. Cem Evereklioğlu'nun hem de diğer Türk hekimlerinin hastalığın tarihsel geçmişini ortaya koyan yazıları önemli belgeler olmuştur (11). Adamantiades değerli ve akademik açıdan donanımlı bir yunanlı göz hekimidir. Ancak hiçbir zaman Behçet hastalığı belirtilerini ayrı bir hastalık antitesi olarak görmemiş ve böyle bir iddiada bulunmamıştır. Hatta 1949 yılında yaptığı bir yayında "Sur le syndrome complexe de uvéite récidivante ou soi-distant syndrome complexe de Behcet (Karmaşık Behçet kompleksi diye de anılan nükseden üveit kompleksi hakkında)" başlıklı çalışma göstermektedir (Adamantiades B, Lorando N (1949) ki, Adamantiades bile bu konuda bir iddia da bulunmamıştır (11). Öte yandan bu çabalar dışında hastalık adının ipek yolu (Silk Road Disease) hastalığı olarak değiştirilmesi konusunda da çabalar olduğunu söylemek gerekir. Ancak bu çabalara rağmen Behçet Hastalığı uluslararası hastalık ve sağlıkla ilgili durumların sınıflandırıldığı ICD-10 listesinin 2007 sürümünde "Behçet's Disease (Behçet Hastalığı)" olarak geçmektedir (1).

4. Hulusi BEHÇET'in Behçet Hastalığı Dışında Tıp Bilimine Yaptığı Katkıları

Hulusi Behçet, şark çıbanı olarak da bilinen hastalığı çivi belirtisini gözlemleyen ve hastalığın önemli bir işareti olduğunu belirtip, literatüre geçmesini ve klasik

kitaplarda yerini almasını sağlamıştır (1). Frengi ile yakından ilgilenmiş, serolojisi ve sosyal yönleri konusunda birçok uluslararası makale yayınlamıştır. İncir dermatiti konusunda araştırmalar yapmış, layşmania tedavisinde diadermi sağaltımını kullanmıştır. Hulusi Behçet avuç içlerinde dishidrosise benzeyen, ekzema benzeri değişiklikler yapan, yüzeysel yerleşen aktinomisetlerin varlığını kültür yaparak kanıtlamış, bu mikolojik çalışmalar, Paris Cryptogami Enstitüsü ve Peşte Dermatoloji cryptogami laboratuvarları tarafından onaylanmıştır (12).

5. Ödülleri

Hulusi Behçet, hem yabancı bilim adamları ile çok önemli kişisel dostluklar geliştirmiş hem de çeşitli bilimsel topluluklara üyeliklere layık görülmüştür. Aynı zamanda saygın dergilerin değerlendirme kurullarında yer almıştır. 31 Mart 1931 tarihli "Société Française de Prophylaxie Sanitaire et Morale" başlıklı, başkan Prof. Dr. Henri Gougerot imzalı mektupta, Dr. Hulusi Behçet'in "Fransa Sağlığı ve Ahlakı Koruma Cemiyeti"nin büyük kongresinde cemiyetin onursal üyesi seçildiği bildirilmiştir. Hulusi Behçet 1933 yılında da Atina Üniversitesi Deri ve Frengi Komitesi fahri üyeliğine seçilmiştir (135). Hulusi Behçet 1935'de Budapeşte kongresinde mikozlar konusundaki çalışmaları nedeniyle ödüllendirilmiştir (1).

6. Hulusi BEHÇET'den Öğrendiklerimiz

Cumhuriyetimizin ilk üniversite reformu 1933 yılında gerçekleştirilmiştir. Yurt dışından getirilen bilim insanları Türk üniversite reformunda önemli rol oynamışlardır. Ancak Atatürk "Herhangi bir yabancı âlim bizi bu uçurumdan kurtaramayacaktır. Düşüğümüz bu uçurumdan bizi kurtaracak, yine bu uçurumdan çıkıp yükselmesini bilenler olacaktır" "Birinci elden araştırma yapanları profesör görmek istiyorum", "ilim tercüme ile olmaz tetkik ile olur" diyen Atatürk'ün işaret ettiği bilim insanlarımızdan birisi de Hulusi Behçet'ti. Hulusi Behçet gözlemci, dikkatli, sabırlı ve sentezci yönü ağır basan bir bilim insanıydı. Öğrenci ve asistanları tarafından takdir edilen iyi bir hoca ve araştırmacıydı (1). Türkçe ve yabancı dilde olmak üzere iki yüze yakın yayını ve iki ders kitabı

bulunmaktadır. Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi” adlı dergi Hulusi Behçet’in kişisel gayretleri ile 1934-1947 yılları arasında Türkiye’de dermatoloji alanının tek yayın organı olarak görevini sürdürmüştür. Hulusi Behçet’in ölümü üzerine yayından kalkmıştır. Bunlar verimli ve üretici bilim insanı olması yanında bilgisini paylaşıcı özelliğini de ortaya koymakta ve bize rol model olmaktadır. Zayıf, zarif, güler yüzlü, kullandığı kelimeleri seçerek konuşan titiz bir kişidir (1). Daima nezaket çerçevesinde kalan son derece nazik ve aynı zamanda son derece keskin bir belleğe sahip bir insandır. Dürüst ve etik değerlere bağlı bir insandır. Örneğin kliniğe yatmak amacıyla muayenehanesine gelenleri kabul etmez, kovar, böylesi amaçları sonradan ortaya çıkan hastalardan ücret almaz, reçete vermez ve başka hekime hastaneye gitmelerini ister; gitmemekte ısrar edenleri kovarmış. Klinikte takip etmek istediği veya eğitim amacıyla öğrencilere göstermek istediği hastalardan,

kliniğe yatmalarını bizzat rica eder; ancak yattıktan sonra özel muamele yapmaz, hastanın da böyle bir şey talep etmesine meydan vermezmiş. Dermatoloji ve veneroloji alanı dışında hasta bakmamış.

7. Sonuç

Hulusi Behçet, özgüveni yüksek, titiz, iyi bir gözlemci olan, her zaman gurur duyacağımız bir bilim insanıdır. Bu kişilik özelliklerini aldığı iyi eğitimle harmanlamış, değerli bilim insanlarıyla oluşturduğu akademik işbirliğini yaptığı çalışmalarla taçlandırmıştır. Hepimize örnek olacak olan farklı düşünme alışkanlığıyla tıp tarihimize altın harflerle yazdığımız önemli bir değerimizdir. Hulusi Behçet, genç akademisyenlerin, hem bilimsel gözlemci titizliğiyle, etik değerlere bağlılığıyla, çalışkanlığı ve bildiklerini paylaşma özellikleri ile örnek alacakları bir kişiliktir. Cumhuriyetimizin 100. Yılında kendisini saygı ve hürmetle anıyoruz.

KAYNAKLAR

1. Satar G. Hulusi Behçet ve Behçet hastalığının tıp literatürüne giriş süreci. Doktora tezi, Çukurova üniversitesi, 2009; 8-15 (Tez No: TF2007D3)
2. Saylan T. Life Story of Dr Hulusi Behçet. Yonsei Medical Journal 1997; 38(6): 327-332. Erişim: (<http://www.hulusibehcet.net/behcet.htm>).
3. Tüzün Y. Hulusi Behçet MD February 20, 1889 to March 8, 1948. Clinics in Dermatology 2006; (24): 548-550.
4. Satar G, Kadioğlu S. Bilim Adamı Kimliği ile Genel Olarak Kişilik İlişkisi Çerçevesinde Ord Prof Dr Hulusi Behçet. Kahya E ve ark. IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006: 408- 411.
5. Satar G, Kilimcioğlu E, Kadioğlu S. Hulus Behçet’ten Bir Açılış Dersi. Demirhan Erdemir A ve ark. I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi. Bildiri Kitabı. Konya:
6. Noguchi H. A Method for the Pure Cultivation of Pathogenic Treponema Pallidum (Spirochaeta Pallida). Erişim: (<http://www.jem.org>).
7. Kolmer JA. Concerning Agglutinins for Treponema Pallidum. Erişim: (<http://www.jem.org>).
8. Noguchi H, Akatsu S. Immunological Studies on Pure Cultures of Various Spirochetes. Erişim: (<http://www.jem.org>).
9. Behçet H. Über rezidivierende, Aphtöse, durch Ein Virus verursachte Geschwüre am Mund, am Auge und an den Genitalien. Derm Wschr 1937; 105(36): 1152-1157.
10. http://www.google.com.tr/search?hl=tr&ei=B FwySr76JMO__Qb67cS7Bw&sa=X&oi=spell

&resnum=0&ct=result&cd=1&q=Prof.+Dr.me d.+Christos+C.Zouboulis&spell=1].

11. Evereklioglu C. Regarding the Naming Dilemma of Behçet Disease in the 21st Century (Letter to the editor). Oral Disease 2007; 13: 117-121.
12. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi Hulusi Behçet Dosyası.

Etik Bilgiler

Etik Bilgiler Etik Kurul Onayı: Bu makale bir derleme yazısı olduğu için Etik Kurul Onayı alınmasına gerek yoktur.

Telif Hakkı Devir Formu: Yazar tarafından Telif Hakkı Devir Formu imzalanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Hakem değerlendirmesinden geçmiştir.

Yazar Katkı Oranları: Konsept: CK. Tasarım: CK. Veri Toplama veya İşleme: CK. Analiz veya Yorum: CK. Literatür Taraması: CK. Yazma: CK.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu derlemeyi yazarken, çok büyük oranda Sayın Dr. Gülay Satar’ın doktora tezinden yararlandım. Bu değerli bilim insanının daha iyi tanınmasını sağlayacak bu değerli tezi hazırladığı için ve benim yararlanmama olanak sağladığı için kendisine yürekten teşekkür ederim.

Dr. Safiye Ali: Çalışkan, Azimli, Dirayetli ve Müteessir Dr. Safiye Ali; Diligent, Determined, Resolute and Compassionate

Gülay Sain Güven

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Ana Bilim Dalı Genel Dahiliye Bilim Dalı, Ankara, Türkiye

Özet: Türkiye'nin ilk Türk kadın doktoru olan Safiye Ali, 1894 yılında, İstanbul'da doğmuştur. Babası, Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid'in yaverlerinden Ali Kırat Paşa'dır. Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşları gölgesinde geçen eğitim hayatı şüphesiz doktor olma isteğini etkilemiştir. Amerikan Koleji'nden mezun olduktan sonra, Türkiye'de tıp eğitimi alması mümkün olmadığı için Almanya'ya giden Safiye Ali tüm zorluklara rağmen, okul tatillerini bile gönüllü olarak polikliniklerde çalışarak tıp eğitimini başarıyla bitirmiştir. Uzmanlık eğitimi de Almanya'da kadın ve çocuk hastalıkları alanında yapar. Tıp Fakültesinden arkadaşı Dr. Ferninand Krekeler (Ferdî Ali) ile evlenip İstanbul'a dönen Safiye Ali'nin diploması onaylanır ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın doktoru olma unvanını alır. Uluslararası kongrelerde Türkiye'yi temsil etmiş, Hilal-i Ahmer ve Himaye-i Etfal Cemiyetlerinde ve Süt Damlası kurumunda çocuk ve kadın sağlığına çok önemli hizmetler vermiştir. Türk Kadınlar Birliği'nde aktif rol almıştır. Ancak bu kurumlarda çıkan anlaşmazlıklar, kendisi ve arkadaşlarının uğradığı haksızlıklar gönül kırıklığı yaratınca istifa ederek Almanya'da dönmüştür. II. Dünya Savaşı boyunca, bombalar altında ve kanserle mücadele ederken doktorluk yapmaya devam etmiştir. Safiye Ali'nin azmi, çalışkanlığı, dik duruşu, kadın- çocuk sağlığına ve koruyucu hekimliğe verdiği önem, yıllar geçtikçe daha iyi anlaşılmaktadır. Bu yazım; bundan tam 100 yıl önce, tüm zorluklara rağmen hayallerinin peşine düşen, hedeflerinden vazgeçmeyen ve ilim için uzak ülkelere tek başına gitmekten çekinmeyen, doğrularından şaşmayan, meslektaş olmaktan büyük onur duyduğum, maalesefkıymeti yeterince anlayışamamış çok değerli Safiye Ali'ye bir saygı duruşudur.

Anahtar Kelimeler: Safiye Ali, Kadın Doktor, Anne Çocuk Sağlığı

Abstract: Safiye Ali, the first Turkish female doctor in Turkey, was born in Istanbul in 1894. Her father, Ali Kırat Pasha, served as an aide to Sultan Abdülaziz and Abdülhamid. Her education, which unfolded under the shadows of the Tripolitanian, Balkan, and World War I, undoubtedly influenced her desire to become a doctor. After graduating from the American College, Safiye Ali went to Germany since medical education was not possible in Turkey at that time. Despite numerous challenges, she successfully completed her medical education, even voluntarily working in clinics during school breaks. She specialized in women's and children's diseases in Germany. Safiye Ali married her medical school friend, Dr. Ferdinand Krekeler (Ferdî Ali), returned to Istanbul, and became the first female doctor of the Republic of Turkey after her diploma was recognized. She represented Turkey at international congresses and made significant contributions to child and women's health in the Hilal-i Ahmer and Himaye-i Etfal Societies and the Süt Damlası institution. She actively participated in the Turkish Women's Union. However, disagreements in these organizations and the injustices she and her colleagues faced led her to resign and return to Germany. Throughout World War II, under bombings and while battling cancer, she continued her medical practice. Safiye Ali's determination, diligence, steadfastness, and her emphasis on women's and children's health and preventive medicine are increasingly appreciated over the years. This writing is a tribute to Safiye Ali, who, a century ago, despite all challenges, pursued her dreams, never wavered from her goals, fearlessly traveled alone to distant countries for knowledge, and remained steadfast in her principles-a colleague whom I am deeply honored to share the profession with, yet regrettably, her true value may not have been fully understood.

Keywords: Safiye Ali, Female Doctor, Maternal and child health

Güven GS. Dr. Safiye Ali: Çalışkan, Azimli, Dirayetli ve Müteessir, *Türk Tıbbına Hizmet Veren Bilim İnsanları Özel Sayısı*, Aralık 2023;45-51 Doi: 10.20515/otd.1395616

ORCID ID of the author: GSG [0000-0001-8176-9767](https://orcid.org/0000-0001-8176-9767)

Received 24.11.2023

Accepted 11.12.2023

Online published 11.12.2023

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Gülay Sain GÜVEN

e-mail: gsainquven@gmail.com

Safiye ALI, Türkiye'nin İlk Kadın Doktoru,
Nuran Yıldırım, Tarih Vakfı Yayınları, 2011

1. Dr. Safiye Ali: Çalışkan, Azimli, Dirayetli ve Müteessir

Benim Dr. Safiye Ali ile *tanışmam*, yıllar önce “Kadın Doktor Olmak” isimli bir panel düzenlemeye karar vermemle oldu. 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından COVID-19 pandemisi ilan edilince, 1918 yılında yaşanan İspanyol Gribi pandemisini düşündüm ve “Başka Bir Pandemide İlk Türk Kadın Tıbbiyeliler” isimli bir konuşma hazırladım. Bu konuşmanın hazırlık aşamasında, Safiye Ali'nin hayatına daha çok vakıf oldum. Savaşların, pandeminin zorlu şartlarında kararlı, özverili ve maalesef bir o kadar da üzgün bir Safiye Ali canlandı gözlerimde. Vikipedi'deki Safiye Ali başlığında bulduğum fotoğrafı, benim gözümde canlandırdığım Safiye Ali imajına hiç uymuyordu. Konuşmam için kaynak ararken, Prof. Dr. Nuran Yıldırım'ın “Türkiye'nin İlk Kadın Doktoru Safiye Ali” isimli olağanüstü bir emek ve çabayla yazdığı kitaba ulaştım (1). Zihnimde canlanan Safiye Ali, kitabın kapağında müteessir gözlerle bana bakıyordu. Vikipedi'deki fotoğraf Safiye Ali'nin fotoğrafı değildi, ben de düzeltilmesi için yazışmalarda bulundum ve değiştirildi. Zamanının çok ötesinde olduğunu düşündüğüm, çalışkan, kararlı, gururlu ve maalesef kıymeti yeterince anlaşılmamış, meslektaş olmaktan onur duyduğum Safiye Ali'nin aziz hatırası için en azından bunu yapabilmekten dolayı mutluyum.

Safiye Ali'nin beni en çok etkileyen yönü ise kadın ve çocuk sağlığında koruyucu hekimliğe verdiği önemdir. Günümüzde koruyucu hekimlik her geçen gün daha iyi anlaşılırken, yaklaşık 100 yıl önce koruyucu hizmetlere

ağırlık vermesi ne kadar vizyon sahibi olduğunu göstermesi açısından çok değerlidir. Safiye Ali'nin ailesini, eğitimini, görev aldığı cemiyetleri, katıldığı kongreleri, alt başlıklar altında anlatmaya çalıştım.

I. Ailesi, Ortaokul ve Lise Eğitimi

İstanbul'da 2 Şubat 1894 yılında doğan Safiye Ali'nin babası Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid'in yaverlerinden Ali Kırat Paşa'dır. Trablusgarp'ta doğan Ali Kırat Paşa, Sultan Abdülaziz zamanında 1863-64 senelerinde Libya'da Silahşor sınıfına alınmış, 1868 yılında ile Yaveran-ı Hazret-i Şehriyarilik makamı ile İstanbul'a gelmiştir. Yaver olarak farklı bölgelerde görevler üstlenmiş, 1881 yılında Miralay olmuştur. Tahminen bu yıllarda Şeyhülharem Hacı Emin Paşa'nın kızı Emine Hasene Hanım ile evlenmiştir. Üsküdar'da bir konakta yaşayan çiftin dört kızı olmuştur, Safiye Ali üçüncü çocuktur. 1892 yılında Paşalığa terfi eden Ali Kırat, 22 Ocak 1903'te vefat etmiş, cenaze masrafları II. Abdülhamid tarafından karşılanarak, Üsküdar Hüdayi Cami'nin haziresine defnedilmiştir (2).

Safiye Ali, Trablusgarp Savaşı sırasında ortaokula gitmiş, lise eğitimini ise, önce Üsküdar'da bulunan sonra Arnavutköy'e taşınan Amerikan Koleji'nde almıştır.

1912-1913 Balkan Savaşı yıllarıdır. Hemen sonrasında 1914'te de I. Dünya Savaşı başlamıştır. Savaşların gölgesinde geçen eğitim hayatı, cepheden gelen yaralılara tanıklık etmesi şüphesiz, doktor olma kararını

etkilemiştir. Ayrıca doktorluğa yönelmesinde, Amerikan Koleji Müdürü Mary Mills Patrick'in büyük bir dahli ve tesiri olduğunu ifade eden Safiye Ali, "Hayatta bizzat fail olmak hevesi hasil oldu" demiştir. Ben de pek çok kadın doktor meslektaşım da benzer bir hissiyat ile doktor olmaya karar verdik. Safiye Ali ile ortak paydada buluşmak ne büyük mutluluk. Mary Mills Patrick, Safiye Ali'nin kadınların ilerlemesi konusunda çok gayretli olduğunu ifade etmiştir (3).

Amerikan Koleji'nden 1916 yılında, I. Dünya Savaşı'nın ortasında mezun olmuştur.

II. Tıp Fakültesi ve Tıpta Uzmanlık Eğitimi

Doktor olmaya karar veren Safiye Ali, o dönemde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye kadın öğrenci kabul etmediği için, Avrupa'da eğitim görmeye karar vermiştir. Maarif Nezareti bursuyla Almanya Würzburg Julius-Maximilians Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne gitmiştir.

Tıp Fakültesi eğitimi boyunca, Talebe-i Osmaniye Heyeti Teftişyesi Ali Haydar Bey ile karşılıklı mektuplarla haberleşirler.

25 Ocak 1918 tarihli mektubundan, sömestr tatilinde, Prof. Dr. Müller ile gönüllü olarak poliklinikte çalıştığını, öğleden sonraları da yine kendi arzusu ile felsefe ve tarih derslerine girdiğini öğreniyoruz.

1 Temmuz 1918 tarihli, yabancı ülkelerdeki öğrencilerin değerlendirilmesi için doldurulması gereken formdaki ("Memalik-i Ecnebiyedeki Talebe-i Osmaniye Heyeti Teftişyesi Sual Varakası) "Hayat-ı tahsilinize ait başka mütalaa ve arzunuz var mı?" sorusuna verdiği cevap şu şekildedir: "Evet, hem doktor olmak hem de tahsilimi daha da ilerleterek profesör olmak emelindeyim. Ve mümkün olursa iki şubeden doktora imtihanı vermeyi arzu ediyorum." (1).

10 Temmuz 1918 tarihli mektubunda Türk kadınlığını ala etmek için olan hevesinin, devletin gösterdiği lütufla daha da arttığını ifade etmektedir.

Doktor namzedi olmak için fizik, kimya, anatomi, botanik, zooloji, fizyoloji, mikroskopi derslerini içeren "Physicum" sınavına girilmesi gerekmektedir. Bavyera Milli Eğitim Müdürlüğü, lise diploması Alman okulundan olmadığı için bu sınava girmesini, ancak Safiye Ali'nin profesörlerinin ve okul yönetiminin desteği ile kabul etmiştir. Ali Haydar Bey'e yazdığı 10 Temmuz 1918 tarihli mektupta, "Bu imtihana dahil olacaklar pek çok. İçlerinde

Türk olarak yalnız bir tek benim. Onun için birinci olmayı çok arzu ediyorum" diye yazmıştır. 22 Temmuz 1918'de yapılan sınavda birinci olur, doktor namzedi unvanını alır (4).

Safiye Ali, azim ve kararlılık ile çalışmaya devam etmiştir. "Bebeklerde İç Pakimemenjit Kanaması" başlıklı teziyle 1921 yılı mayıs ayında diplomasını alır. İstanbul'a gelir, diploması Türkiye'de de kabul edilir. Altı hafta gibi kısa bir süre sonra, Würzburg Julius-Maximilians Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde kadın ve çocuk hastalıkları ihtisası yapmak üzere tekrar Almanya'ya döner. Uzmanlık eğitimini de başarı ile sürdürür (5).

III. Evliliği ve İstanbul'a Dönüşü

Tıp Fakültesinden arkadaşı Ferdinand Krekeler, büyük bir aşkla Safiye Ali'yi sevmiştir. I. Dünya Savaşında ağır yaralanmış, sağ bacağının dizden amputasyonu yapılması gerekmiştir.

Göz Hastalıkları alanında ihtisas yapar. Üniversitede baş asistanken, kariyere devam etmek yerine, Müslüman olur Ferdi Ali ismini alır ve evlenirler.

Safiye Ali ve eşi, Mayıs 1923'te İstanbul'a dönerler. Diploması, değerlendirilir ve Haziran 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın doktoru olarak Tababet İcazetnamesini alır.

IV. Muayenehane Açması, Erkek Doktorlarla Aynı Ücreti Talebi ve "Safiye Ali Bey" Olarak Kaydı

Safiye Ali ve eşi, İstanbul'da Nuruosmaniye Caddesi'nde muayenehane açtıklarını gazete ilanı ile duyurmuşlardır (6). Safiye Ali muayenehanede kadın ve çocuk hastaları muayene etmektedir. Zengin kadın hastaların itimatlılık gösterdiklerini ama fakir sınıf kadın hastalarla arasında doktorluktan ileri bir dert ortaklığı geliştiğini ifade etmiştir. Tek hassas olduğu nokta, kadın olduğu için daha düşük ücret verilme isteğidir. "Bu telakki sahiplerine, eğer vakit ve halleri müsait değilse parasız bakabileceğimi, fakat müsait olduğu takdirde kendi seviyemdeki her meslektaşımınla müsavi ücret istediğimi söyledim" diye ifade etmiştir (7). Günümüz dünyasında bile eşit işe eşit ücret tartışılırken, 1927 Türkiye'sinde gencecik bir kadın doktorun bu konuda ısrarcı olması takdire şayandır.

1928 tarihli Büyük Ticaret Salnamesinde adı "Safiye Ali Bey" olarak geçmiştir (8). Bu şekilde

hitap edilmesi, ben dahil pek çok kadın doktorun başına gelmiştir. Hastalar yıllarca, daha ziyade erkek doktorlarla karşılaştığı için kadın doktorlara da "bey" diye hitap edebilmektedir.

V. İstanbul Amerikan Kız Koleji Tıp Bölümü Öğretim Üyeliği

Amerikan Kız Koleji Tıp Bölümü, Mary Mills Patrick okul müdürüyken, Eylül 1920'de açılmıştır. Safiye Ali İstanbul'a dönünce, eski müdürünün davetiyle, bu bölümde kadın hastalıkları ve doğum dersi vermiştir. Böylelikle, Türkiye'de kız öğrenciler için açılan bir tıp okulunda ders veren ilk kadın öğretim üyesi olmuştur. Eylül 1922'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi kız öğrenci kabulüne başlamış, Amerikan Kız Koleji Tıp Bölümü ise Haziran 1924'te kapatılmıştır (9).

VI. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Merkezi'nde Çalışması

Safiye Ali, Dr. Besim Ömer Paşa ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Merkezi'nde çalışmalara katılmıştır. Dr. Besim Ömer Paşa (Akalin), 1 Temmuz 1862'de Narda'da doğmuş, tıp eğitimini Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de askeri öğrenci olarak tamamlamıştır. 1899 yılında Doğum Kliniği şefi olmuş, gönüllü hastabakıcılık kursları açmıştır. 1910'da Tıp Fakültesi Dekanı, 1919 yılında Darülfünun'a rektör olmuştur (10). 1922'de Tıbbiye-i Şahane'ye ilk kez kız öğrencileri kaydettirerek, Türkiye'nin ilk kadın doktorlarının yetişmesine öncülük eden Dr. Besim Ömer Paşa'nın önerisiyle, 1 Ağustos 1923'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi bünyesinde küçük çocuklar için muayenehane açılmıştır (11). Safiye Ali, haftada bir gün gönüllü olarak bu muayenehanede çalışmıştır. Muayenehanede bir yaşını doldurmuş çocuklar muayene edilmiş, beslenme desteğine ihtiyaç duyan çocuklar için sağlık cüzdanı oluşturulmuş hem annelerine önerilerde bulunulmuş hem de kayıtları tutulmuştur. Takipleri için de hastabakıcılar evlerine gönderilip, çocukların durumu takip edilmiştir. Merkezde sağlık hizmetlerinin yanı sıra kutu sütü, pirinç unu gibi yiyecek, kıyafet, temizlik maddeleri yardımı da yapılmıştır. Maalesef bu merkez 25.01.1925'te kapatılmıştır.

VII. Süt Damlasındaki Çalışmaları ve İstifası

Süt Damlası, ilk kez 1892 yılında, Paris'te, çeşitli nedenlerle anne sütünden mahrum kalan bebeklere steril süt sağlayabilmek için kurulmuştur. Safiye Ali, İstanbul'da 1921 yılında faaliyete geçen Süt Damlası'nda, 1925 yılında haftada iki gün gönüllü olarak çalışmaya başlamıştır. Süt Damlası'nın kuruluş amacı annelere çocuklarının sağlıklarını nasıl koruyacaklarını öğretmektir. 1926 yılında kurumun müdürlüğü görevini üstlenen Safiye Ali'nin özverili çalışmaları ile Süt Damlası Kurumu, Avrupa'daki ülkelerdekine benzer bir seviyeye ulaşmıştır. Safiye Ali, "Bir annenin yüreği ile sütünün yerini hiçbir şey tutamaz, anne sütü bütün sütlerden üstündür" diyerek anneleri emzirmeye teşvik etmiştir. Safiye Ali, Süt Damlası'ndaki tecrübelerini, İngilizce, Fransızca, Almanca kitaplardan derlediği bilgilerle harmanlayıp "Küçük Çocuklar Muayenehanesi ve Süt Damlası" ismiyle bir kitap yayınlamış ve kitabı, yazmasına teşvik eden Besim Ömer Paşa'ya ithaf etmiştir (12). Muhtaç olanlara maddi yardımların da yapıldığı bu müessese halk arasında büyük bir rağbet görmüştür.

Safiye Ali, hem farklı cemiyetlerde gönüllü olarak çalışmaktaydı, hem muayenehanesi hastalarla dolup taşmaktaydı. Ayrıca, kadın hakları konusundaki çalışmalara katılmakta ve bu konudaki görüşleri gazetelerde yer almaktaydı. Bu kadar göz önünde olması ve başarıları, konuşmaları, kendisiyle aynı görüşte olmayan kişileri rahatsız etmiştir. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin 13 Şubat 1927 günü yapılan, yıllık kongresi ilk gün toplantısına Dr. Besim Ömer Paşa ile katılmışlar ve toplantıda aleyhlerinde bir hareket oluşmuştur (1). Bunun üzerine Dr. Besim Ömer Paşa, istifa etmiştir. Uzun yıllar cemiyete hizmet eden, Türkiye'de anne çocuk sağlığının kurucusu kabul edilen Besim Ömer Paşa'nın istifası Safiye Ali'yi çok üzmüştür. Hemen arkasından, Süt Damlası'nda suistimal olduğuna dair ihbar olmuş, yapılan tahkikatta ihbar asılsız çıkmıştır. Ancak bu itham, Safiye Ali'nin Süt Damlası Müdürlüğü'nden istifa etme kararını almasına neden olmuştur. Cumhuriyet Gazetesi bu istifayı "Müessif Bir İstifa" başlığı ile haber yapmış, "Süt Damlası demek Safiye Ali Hanım demektir" ifadesini kullanmıştır (13). Safiye Ali'nin istifasını duyan anneler çok üzülmüş, Himaye-i Etfal Cemiyeti Merkezi'ne giderek, istifanın geri alınması için tezarühatlarda bulunmuş, kucaklarında çocuklarıyla, kendilerini

birakmamalarını istemişlerdir. Safiye Ali, anneleri sakinleştirmiş, istifasını geri almasının söz konusu olamayacağını ama kendilerine ve çocuklarına her zaman yardıma hazır olacağını söylemiştir.

VIII. Anneler Birliği ve Türk Kadınlar Birliği İdare Heyeti Üyelik Dönemleri

Anneler Birliği, 13 Ocak 1925'te Himaye-i Etfal Cemiyetine bağlı olarak kurulmuştur. Anneler Birliği İdare Heyeti, Süt Damlası doktoru, Himaye-i Etfal Cemiyeti kadın üyelerinden iki kişi ve dışarıdan seçilen 4 kadın üyeden oluşmaktaydı. Safiye Ali, Süt Damlası adına Anneler Birliği idare heyetindeydi. Muhtaç ve fakir gebeler, evlerinde ziyaret ediliyor, kayıtları tutuluyor, sepet-beşik takımı desteği sağlanıyor ve en önemlisi annelere çocuk bakımı öğretiliyordu (1).

Esas amaçları kadınların siyasal haklarının kazanılması için çalışmak olan kadınlar da Nezihe Muhiddin'in öncülüğünde Türk Kadın Birliği adı altında örgütlenmişlerdi. Safiye Ali, Halide Edip Adivar, gibi önemli isimlerle birlikte idare heyeti üyeliğine seçilmiştir. Kadınlar Birliği, kadın ve çocuklar için koruyucu politikalar geliştirilmesi, kadınların doktorluk, avukatlık gibi mesleklere girebilmesi için mücadele etmiştir.

1927 genel seçimlerinde, kadın haklarını savunmak için meclise girmeye karar veren Kadın Birliğinin mebus adaylarından biri de Safiye Ali olmuştur. Bu konuda verdiği demeçte şöyle demiştir: "Çocuklara yardım nokta-i nazarından Meclis'te sesimizi işittirmeyi şayan-ı arzu addederim." Ancak Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda olan mebusların Türk ve erkek olması şartı, kadınların seçime girmesine olanak vermiyordu. Kanunda değişiklik yapılmasını talep etmek için Mustafa Kemal Atatürk ile iki kez görüşülmüştür. İkinci görüşme heyetinde Safiye Ali de yer almıştır. Gösterilen bu çaba, The New York Times gazetesinde de haber olmuştur (14).

Maalesef, Safiye Ali'nin Süt Damlası'ndan istifası ile Anneler Birliği Heyeti üyeliği de son bulmuştur.

Türk Kadınlar Birliği içindeki muhalefet, 1927 yılı Eylül ayında, hesaplarda yolsuzluk yapıldığı iddialarını gündeme getirmiş, Vilayet de resmi teftiş kararı almıştır. Safiye Ali, teftişten iki gün sonra istifa etmiştir. Kadın Birliği, geçici olarak faaliyetten menedilmiş, sonra olağanüstü kongre yapılmıştır. Safiye Ali, yeniden idare heyetine seçilmiş ve ertesi

yıl Almanya'ya gidene kadar Kadınlar Birliği Sıhhiye Komisyonu Başkanlığı'nı yürütmüştür.

IX. Katıldığı Uluslararası Kongreler

Cumhuriyetimiz daha yeni kurulmuşken, Safiye Ali'nin, arka arkaya üç uluslararası kongreye katılması, orada sunumlar yapması ve döner dönmez de oradaki konuşma ve izlenimlerini yazıya döküp yayınlaması çok takdire şayandır. 100 yıl önce, gencecik bir kadın doktorun bunları başarması ancak inanılmaz bir öngörü, akıl ve çalışma azmi ile izah edilebilir.

1. Beynelmillel Kadın Doktorlar Cemiyeti Londra Kongresi

Kongre 14-24 Temmuz 1924 tarihleri arasında Londra'da yapılmıştır. Safiye Ali, uluslararası bir kongrede Türkiye'yi temsil eden ilk kadın delegeydi. Neredeyse 100 yıl önce, Cumhuriyetin ilanından sadece 9 ay sonra, böyle bir kongreye katılıp İngilizce olarak sunum yapan, gelen soruları başarılı bir şekilde cevaplayan Safiye Ali, bir sonraki kongreye de davet edilerek takdirle uğurlanmıştır.

2. Etfale Muavenet Beynelmillel İttihadı (Uluslararası Çocukları Koruma Birliği) Viyana-Budapeşte Kongresi

6-8 Ekim 1924 tarihinde Viyana'da, 8-11 Ekim 1924 tarihinde Budapeşte'de yapılan kongreye gitmek üzere, Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından, Dr. Besim Ömer Paşa ve Dr. Safiye Ali seçilmiştir. Safiye Ali, döndükten sonra, kongrede yaptığı konuşmayı, 15 Kasım 1924 tarihli bir yazıyla Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Merkez Riyaseti'ne göndermiş, kongredeki konuşmasını ve bu yazıyı, "Viyana'da ve Budapeşte'de İctima Eden Etfale Muavenet Beynelmillel İttihadı Kongresi'nde Beyanatım" adıyla yayınlamıştır (15). Safiye Ali konuşmasında, iktisadi buhran nedeniyle her yerde ama özellikle büyük şehirlerde beslenme yetersizliğinden etkilenen çocuk sayısının tasavvurun ötesinde olduğunu dile getirmiştir.

3. Beynelmillel Kadın Doktorlar Cemiyeti Bolonya Kongresi

Safiye Ali, 1928 yılı Nisan ayında, Bolonya Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin tarihi anatomi salonunda yapılan kongreye katılan 120 doktordan biri olmuştur. Dönünce kaleme aldığı makalede, kongrede, büyük bir iftiharla Türkiye'nin, hususiyile Türk kadınlığının tarihte örneği görülmemiş inkılabından, çocuklar için var gücüyle uğraşan Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam'ın faaliyetlerinden, çocukları sağlam yetiştirmek, çocuk ölümlerinin önüne geçmek için yapılan fedakarlıklardan ve doğu kadınının hayatında bir abide-i Hürriyet olan Gazi Mustafa Kemal'den bahsettiğini yazmıştır (16).

X. Almanya'ya Dönüşü, Dortmund'da Doktorluk ve Vefatı

Bazı kaynaklara göre Safiye Ali 1928 yılında, sol göğsünde bir kitle fark edip, tedavi amacıyla eşiyile birlikte Dortmund'a gitmiş, oraya yerleşmeye karar vermişlerdir. Ancak Safiye Ali'nin, eşi ölümünden sonra ailesine gönderdiği mektupta, Safiye Ali'nin hastalığının 1938 yılında ortaya çıktığını yazmaktadır. Bu bilgiyi dikkate alırsak Safiye Ali'nin 1929 yılında Almanya'ya dönmesinde, üzücü ki Süt Damlası, Anneler ve Türk Kadın Birliği gibi gönüllü çalıştığı kurumlarda yaşadığı hayal kırıklıklarının etkisi olmuş olabilir.

Safiye Ali önce 1938, sonra 1940 ilkbaharında, sol memedeki kitle nedeniyle ameliyat edilmiş, ikinci ameliyat sonrası kanser tanısı kesinleşmiştir. Sol kolundaki ağrı ve şişliğe rağmen II. Dünya Savaşı boyunca, doktorluk yapmaya devam etmiştir. Şehir defalarca bombalanmış, muayenahaneleri kül olmuş ama bıkip usanmadan tüm kentin sağlığı ile ilgilenmeye devam etmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı bitiminde, 1947 yılında, Safiye Ali ve eşi İstanbul'a gelirler, Kadıköy'de ev kiralayıp, evin bir bölümünü de muayenahaneye çevirmişlerdir. Maalesef 11 ay sonra Safiye Ali'nin hastalığı nüks edince, Dortmund, Almanya'ya dönmüşlerdir.

1951 yılı sonbaharında sol kolu tekrar şişmiş, ağrıları artmıştır. 1952 yılı Nisan ayında pnömoni geçirmiş, sonrasında da önce kardiyak sorunlar, sonra da kanserin

akciğerdeki tutulumu nedeniyle nefes darlığı ortalığa çıkmıştır.

5 Temmuz 1952 günü, tıp eğitimini aldığı hastanede hayata gözlerini yuman Safiye Ali'nin son sözleri "Kadınlar size emanet" olmuştur. Safiye Ali için Tıp Fakültesi bahçesinde yapılan törene şehrin doktorları ve büyük bir halk kitlesi katılmıştır. Meslektaşısı Prof. Dr. Lehman, Safiye Ali'nin savaş yıllarında yaptığı olağanüstü hizmetleri anlatıp sözlerini şu şekilde bitirmiştir "Safiye Ali'nin yüreği pırlanta gibiydi. O yüksek ruhlu, insancıl bir varlıktı. Bizim kalbimizde, hayranlık duyduğumuz, büyük bir yardımsever melek olarak yaşayacaktır" (17). Safiye Ali'nin kayıp mezarı Şubat 2021'de bulunmuştur.

"Safiye Ali" Ne Demek?

I. Dünya Savaşı'nın ortasında, savaş koşulları hüküm sürerken, doktor olma hayal ve kararlılığı ile yabancı bir ülkeye gitmekten çekinmeyen Safiye Ali, güçlü ve kararlı kişiliği ile onu tanıyan herkesi etkilemiştir. Osmanlı'da Paşa kızlığından, Cumhuriyet kadınlığına ve ilk Türk kadın doktorluğuna uzanan zorlu bir yolculuk O'nun ki.

İstanbul'da bir sağlık ocağında adı yaşayan Safiye Ali'nin ismi 17 Ağustos 2023 günü de Dortmund'da bir sokağa verilmiştir.

Safiye Ali demek Trablusgarp, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşında devam eden bir ortaokul, lise ve tıp fakültesi eğitim hayatı demektir, kendi ülkesinde tıp eğitimi alamayacak olunca gözünü karartıp savaş şartlarında yabancı bir ülkeye gitmeyi göze almak demektir, "Süt Damlası"nın çocuk sağlığında başı çeken bir kurum yapmak demektir, kendi çocuk sahibi olmayan ama binlerce çocuğa gönüllü olarak, özveriyle şefkatle annelik yapmak demektir, ve bu işten annelerin göreve devam etmesi yönündeki yoğun talepleriyle "kırgın" ayrılmak demektir, yeni kurulan cumhuriyeti, uluslararası kongrelerde Almanca ve İngilizce yaptığı konuşmalarla en başarılı şekilde temsil etmek demektir, II. Dünya Savaşı'nda bombalar altında, yabancı bir ülkede doktorluğa devam etmek demektir.

Ruhun şad olsun akıllı, çalışkan, gözünü budaktan esirgemeyen, şefkatli, azimli ve "üzgün" meslektaşım Safiye Ali.

KAYNAKLAR

1. Yıldırım N, Türkiye'nin İlk Kadın doktoru Safiye Ali, Tarih Vakfı Yayınları 2011, İstanbul.
2. Çolak O.M: Libya'dan Üsküdar'a Bir Padişah Yaveri: Ali Kırat Paşa ve Ailesi. Üsküdar Sempozyumu 3-5 Kasım 2006, Bildiriler II, Ed. Sayfa: 577-590.
3. Patrick M.M. Son Sultanların İstanbulu'nda Siyaset, Modernleşme, Yabancı Okullar, Çev. Ayşe Aksu. İstanbul Dergah Yayınları, 2009, sayfa: 328.
4. Hayatta Muvaffak Olmuş Türk Kadınlar:3. İlk Kadın Doktorumuz Safiye Ali Hanım, Resimli Ay, Cilt:4, Sayı:47-11, Sayfa: 12-13
5. Toros T, Dr. Safiye Ali, Skylife, 1993, sayı: 123, sayfa:52-56,
6. Milliyet Gazetesi 21 Haziran 1927, sayfa: 6.
7. Yıldırım N, Dünyada ve Türkiye'de İlk Kadın Hekimler ve Kadınların Hekim Olma Mücadelesi, Toplumsal Tarihi 2006, Sayı: 147, sayfa: 50-57.
8. Malul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi, İstanbul: Malul Gaziler Neşriyat Kolektif Şirketi, 1928 sayfa 996.
9. Atıcı, E., Ezer S., "Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine Başlama Süreci ve İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesinden Mezun Olan İlk Kadın Hekimler", Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 2009, 35/2, sayfa: 107-111.
10. Ülman Y.L., Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Bir Aydının Portesi Dr. Besim Ömer Akalın. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 2005, Ed.:Nil Sarı, sayfa:1-26.
11. Akgün S, Uluğtekin M. Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a. Ankara 2000, sayfa: 141-182.
12. Ali S. Küçük Çocuklar Muayenehanesi ve Süt Damlası. 1925 Ahmet İhsan Matbaası.
13. "Müessif Bir İstifa". Cumhuriyet 20 Şubat 2027, sayfa:1.
14. The York Times. Turkish Women Seek Vote: Union Names Delegates to Ask Kemal Pasha for Ballor. 20 Haziran 1927. Sayfa: 7.
15. Konya D. Türkiye'nin İlk Türk Kadın Doktoru: Safiye Ali ve Çalışmaları. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmalar Dergisi, Kadın Çalışmaları Özel Sayısı, 2018, Cilt:19, Sayı:42, sayfa: 35-54.
16. Safiye Ali. İtalya'da Bolonya Şehrinde İçtima Eden Beynelmillel Kadın Hekimler Kongresi Münasebetiyle: Seyahat İntibalarım.Servet-i Fünun 21 Haziran 1928, Sayı: 1662-188.sayfa: 91
17. Toros T. İlk Kadın Doktorumuz Safiye Ali Hanım. Yıllar Boyu Tarih. İstanbul 1978, Sayı:8, sayfa: 30-31.

Etik Bilgiler

Etik Bilgiler Etik Kurul Onayı: Bu makale bir derleme yazısı olduğu için Etik Kurul Onayı alınmasına gerek yoktur.

Telif Hakkı Devir Formu: Yazar tarafından Telif Hakkı Devir Formu imzalanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Hakem değerlendirmesinden geçmiştir.

Yazar Katkı Oranları: Konsept: GSG. Tasarım: GSG. Veri Toplama veya İşleme: GSG. Analiz veya Yorum: GSG. Literatür Taraması: GSG Yazma: GSG.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir

Destek ve Teşekkür Beyanı:

Büyük Bir Bilim İnsanı; Hocam Prof.Dr. Nusret H. Fişek (1914-1990) **A Great Scientist; My Professor Nusret H. Fişek (1914-1990)**

Ayşe Akın

Başkent Üniversitesi Halk Sağlığı AD; BÜ, Kadın Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Araştırma ve Uygulama Merkezi (BÜKÇAM)-Ankara, Türkiye

Özet: Bu derleme, Cumhuriyetimizin 100.Yılında, "Türk Tıbbına Hizmet Veren Bilim İnsanları" kapsamında Cumhuriyetimizin yetiştirdiği öncü, lider, gerçek bir bilim insanı olan Türkiye'ye sayısız çağdaş, demokrat, Atatürk'ün izinden giden bilim insanı yetiştirmiş, küresel ve ulusal düzeyde sayısız başarıya, hizmete imza atmış, ilkelerinden ödün vermeyen bilimi etik ve deontolojik değerleri rehber edinmiş tüm hekimlere bizzat kendisi rehber olmuş olmaya da devam eden örnek bir "HOCA' yı" yani Nusret Fişek'i bir nebze de tanımayanlara tanıtmak için kaleme alındı. Nusret Fişek, Türkiye'de Temel Sağlık Hizmetlerinde dünyaya yol gösteren ilkelere dayalı 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Kanunu ve Kadın-Anne ve Çocuk sağlığında devrim yaratan 557 sayılı ve 2827 sayılı Nüfus Planlaması Kanunları'nın mimarıdır. Bugün ülkemizde son on yıla dek bu yasaların uygulandığı sürede sağlık göstergelerindeki belirgin iyileşmeler bu yasaların en somut sonuçlarıdır. Umman gibi çok yönlü, çok üretken, tıp eğitimi ve sağlık politikalarında çığır açan bir büyük bilim insanını bir derlemenin sınırlı sayfalarına hem de kendisini 23 yıl tanımış birlikte çalışmış bir öğrencisi olarak sığdırmak zor olsa da yine de bu derlemede başarılmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Nusret Fişek, Halk Sağlığı, Kadın Sağlığı, Bilim İnsanları, Türkiye

Abstract: This review article was written in order to introduce Prof. Dr. Nusret H. Fişek, a pioneer, a real scientist raised by our Republic within the scope of "Scientists Serving Turkish Medicine" On the occasion of the 100th anniversary of our Republic; to those who do not know Nusret Fişek, an exemplary "HOCA" who has raised countless modern, democratic, young generations, following in the footsteps of Atatürk. He achieved countless successes at global and national levels, personally been a guide to all physicians who have adopted the ethical and deontological values of science without compromising their principles. Nusret Fişek is the architect of the "Law No. 224 on Socialisation of Health Services", which laid the foundation of the principles of Primary Health Care Services in Turkey 17 years before Alma Ata, which laid the foundation of the principles of Primary Health Care Services at the global level. He was also architect of the Population Planning Laws No. 557 and No. 2827, which revolutionised the health of women, mothers and children. Today, the significant improvements in health indicators of Turkey until the last ten years are the most concrete results of these laws. Although it is difficult to fit a great scientist such as oceans, who is versatile, very productive, a pioneer in medical education and health policies, into the limited pages of a review as a student who has known him for 23 years and worked with him, this review has nevertheless been tried to be achieved.

Keywords: Nusret Fişek, Public Health, Women Health, Scientists, Turkey

Akın A, Büyük Bir Bilim İnsanı; Hocam Prof.Dr. Nusret H. Fişek (1914-1990), *Türk Tıbbına Hizmet Veren Bilim İnsanları Özel Sayısı*, Aralık 2023;52-75 Doi: 10.20515/otd.1382023

ORCID ID of the author: AA. 0000-0003-2379-3325

Received 27.10.2023

Accepted 21.11.2023

Online published 11.12.2023

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Ayşe AKIN

e-mail: ayseakin@gmail.com

1.Giriş

Bu tür yazılarda usul olmasa da belirtmek isterim ki 2023, büyük emeklerle var edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yılı... Bu yıl ülkeye sevgi ve saygısı olan her birey ve her kuruluşun 100 yıl için özel bir eser yaratma gayreti içinde olduğunu mutlulukla ve takdirle izliyor, hem Cumhuriyetimizle hem de cumhuriyetin değerinin farkında olanlarla gurur duyuyoruz; Eskişehir Osmangazi Üniversitemizi de bu bağlamda hazırlığını yaptıkları "Türk Tıbbına Hizmet Veren Bilim İnsanları" çalışmalarını için kutluyorum ve teşekkür ediyorum.

Yazımın başlığını "Hocam Nusret Fişek" olarak belirledim, çünkü Sn. Fişek benim Hacettepe Üniversitesi Halk Sağlığı Bölümüne asistan olarak girdiğim yıldan (1966 yılı sonu) kendisini kaybettiğimiz 1990 yılına dek bire bir bölüm başkanım, tez ve her konuda danışmanım, Halk Sağlığı formasyonumda "rol modelimdi". Yalnız bu konuda bencillik etmeden belirtiyim ki Sn. Fişek sadece benim değil kaç bin ya da kaç milyon hekimin Hocası, danışmanı, rol modeli oldu ve kendisinin yetiştirdiği ya da yetiştirdiklerinin yetiştirdiği hekimler ve diğer sağlık personeli bu ülkenin tüm insanların sağlığına hem de Nusret Fişek İlkeleri" ile hizmet ettiler ve etmeye devam ediyorlar.

1.1-Prof. Dr. Nusret H. Fişek'in (kısa) Özgeçmişi:

Eğer tanıtılacak kişi çok büyük, yaşamını Türkiye için insanlık için dolu dolu geçirmiş bir önder ise onu anlatmak, tanıtmak kolay değildir... Ancak benim tanıtmadaki kolaylığım, sizlere "kısaca" tanıtacağım bu büyük bilim insanını benim toplam 23 yıl tanımış, tam olarak 18 yıl bire bir çalışmış olmam.

Prof. Dr. Nusret Hocamız, inandığını gerçekleştiren inanmadığının karşısında hiç ama hiç eğilmeden duran, doğruyu savunan karşıdaki kim olursa olsun taviz vermeyen son derece "demokrat" bir kişi idi. Kişilik yapısındaki bu özellikleri bize de öğretti, ya da biz ondan öğrendik...

Nusret Hoca, bitmez tükenmez enerjisi ile bilinçli olarak yaptığı çalışmalarla, Türkiye'deki pek çok "ilki" gerçekleştirdi; Dünya Tıbbına, Sağlığına katkıları oldu. Nusret Hocanın gerçekleştirdiklerini bu

yazının kısıtlı sayfa sayısında yansıtmak olası değil, ancak bazı örnekler verecek olursam belki onun insanlığa, bilime, özellikle "halk Sağlığı" alanında yaptıklarının ulusal ve uluslararası boyutunu özelliklerini ve Türkiye'ye olan katkılarını tanımayanlara sınırlı da olsa anlatmış olurum.

Prof. Dr. Nusret H. Fişek, 21 Kasım 1914 yılında Sivas'ta doğdu. Annesi Mukaddes Hanım, babası Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen komutanlarından Tümgeneral Hayrullah Fişek, kardeşi Prof. Dr. A. Hicri Fişek'tir 1940 yılında "başarılarında büyük payı bulunduğunu her zaman andığı" Perihan Hanım'la evlenmiş ve iki oğulları olmuştur; biri siyaset bilimci ve gazeteci olan Prof. Dr. Kurthan Fişek, diğeri benim de Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesinde öğrencim olan Prof. Dr. Gürhan Fişek'tir.

Nusret Fişek, 1932 yılında, Kabataş Erkek Lisesi'nin fen bölümünden mezun oldu. 1938 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni birincilikle bitirdi. Öğrenciliğinin son 5 yılı, genç Cumhuriyet'in önemli bir ürünü olan 1933 Üniversite Reformu aydınlanması dönemi olmuştur **İzleyen yıllardaki eğitimleri ve görevleri kronolojik olarak: (1-5)**

- ✓ 1941 yılında - İstanbul Üniversitesi'nde Bakteriyojoloji İhtisası'nı tamamladı; 1941'de bakteriyojoloji uzmanı olan Fişek, 1943'te Çiçek Aşısı Servisi uzmanlığına atandı. Bu yıllarda biyolojik standartların ve yerli aşı üretiminin geliştirilmesi ekibine başkanlık etti.
- ✓ 1945 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Bulaşıcı Hastalıklar Şubesi uzmanlığı görevini üstlendi. 1946'da Biyokimya Uzmanı oldu,
- ✓ 1946'da ABD'ye giderek John Hopkins Halk Sağlığı Okulu'nda sağlık yönetimi ve ilişkili disiplinler üzerine çalışmalar yaptı.
- ✓ 1949-1952 WHO/HRP Hizmet Araştırmaları Steering Komitesi Üyeliği, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) İcra Komitesi Üyeliği ve International Editorial Advisory

- Committee of the Population Information Program of the George Washington University Medical Center Üyeliği, Dünya Nüfus Araştırmasının değerlendirilmesi görevlerinde bulundu.
- ✓ 1952 yılında ise ABD. Harvard Üniversitesi'nden Tıp Bilimlerinde Doktora derecesi aldı. Kendisi; tıp bilimleri felsefe doktoru olan ilk Türk'tür. Yurda döndükten sonra Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Biyokimya Enstitüsü'nde asistanlığa başladı.
  - ✓ 1955'te Biyokimya doçenti unvanını aldı ve DSÖ tarafından Biyolojik Standardizasyonda bilirkişi olarak görevlendirildi.
  - ✓ 1958'de Ankara Hıfzıssıhha Okulu'na Müdür olarak atandı.
  - ✓ 1958-1960 yıllarında, Türkiye'de hızlı nüfus artışını sorununu ilk fark edenlerden ve bu konuda ilk harekete geçenlerden birisi oldu. Hızlı nüfus artışıyla sağlık, sosyal ve ekonomik sorunların bağlantısını kuran bir dizi araştırmaya önderlik etti ve araştırmaları pronatalist politikaların değiştirilmesine kaynaklık etti.
  - ✓ Dr. Nusret Fişek; 27 Mayıs 1960 Devrimi'nin ardından 15 Temmuz 1960 tarihinde Sağlık Bakanlığı Müsteşarlığı'na atanmış olup kısa bir süre de Sağlık Bakanlığı'na vekalet etmiştir.
  - ✓ Sağlık Bakanlığı Müsteşarlığı döneminde 224 sayılı "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun" ile 1965 yılında 557 sayılı "Birinci Nüfus Planlaması Kanunu"nun çıkarılmasını sağladı
  - ✓ 1965 yılına dek çeşitli bakanlar ile çalıştıktan sonra, Faruk Sükan'ın Sağlık Bakanlığı döneminde müsteşarlıktan alınmış; Danıştay kararı ile görevine geri dönmüştür. Yeniden müsteşarlık görevinden alınmasının ardından yeniden Danıştay kararıyla müsteşarlığa dönmüş; ancak iş üretme olanaklarının tükendiğini görekerek kendi isteğiyle bu görevini bırakmıştır.
  - ✓ 1966 yılında Halk Sağlığı Profesörü oldu. Tetanos toksoidi konusunda yaptığı özgün çalışma ile uluslararası başarı kazandı. Biyokimya dalında ise laboratuvarlar kurdu ve geliştirdi
  - ✓ 1966 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde (HÜ) göreve başlayan Sn. Fişek Üniversite'de Rektör Yardımcılığı, beş yıl "HÜ. Nüfus Etütleri Enstitüsü" Müdürlüğü ve daha sonra 15 yıl HÜ. *Toplum Hekimliği Enstitüsü*" Müdürlüğü görevlerini yürüttü
  - ✓ 1966-1971 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi "Mezuniyet Sonrası Eğitim Fakültesi" Dekanlığı görevini yürüttü
  - ✓ 1966-1983 yılları arasında diğer tüm yaptıklarının yanında Hacettepe Üniversitesi adı önceleri Toplum Hekimliği Bölümü olan, YÖK'ün kurulmasından sonra Halk Sağlığı Anabilim Dalı olan bölümde Bölüm Başkanı olarak çalışmalarını yürüttü ve 1983 yılında emekliye ayrıldı.
  - ✓ 1983-1990: Prof. Dr. Nusret H. Fişek, "en onurlu görevi" olarak nitelendirdiği, Türk Tabipleri Birliği Başkanı olarak görev yaptı.

1.2- Ödülleri

Bu başlık altında söz edilecek "ödülleri" kendisinin hizmet olarak hangi alanlarda çok başarılı olduğuna da işaret etmektedir.

Nusret Hoca'nın ödülleri iki kategoride gruplandırılabilir;

Birinci Grup:

Kendisinin de en fazla önemseyip yıllarca emek verdiği, onu rol model alıp ilkelerini içselleştiren ve kuşaktan kuşağa öğretilerini aktaran öğrencileri yani öğrencileri-bizler ve öğrencilerinin yetiştirdiği Türkiye'nin "**topluma hizmet veren sağlık insan gücü**"; her düzeyde yöneticisinden en uça

çalışan sağlık personeline dek sağlık neferleri yani herkes.

İkinci Grup;

Ulusal ve uluslararası aldığı ödüller-Üyelikler- Toplumsal Etkinlikler:

Prof. Dr. Fişek toplumsal yaşamında onurlu ve önemli toplumdaki, sağlıktan ve insanlardan yana birçok etkinliklerde bulunmuştur. Sn. Fişek'in **toplumsal etkinlikleri ve ödülleri** arasında en önemli olanlar:

- ✓ Nüfusbilim alanındaki çalışmaları nedeniyle Michigan Üniversitesi 150. yıl ödülüne ve
- ✓ Sağlığın sosyalleştirilmesi alanındaki çalışmaları nedeniyle ise İngiliz Kraliyet Akademisi üyeliğine (FRCP) layık görüldü (1974).
- ✓ Pek çok Sivil Toplum Kuruluşunun kurucuları arasında yer aldı ve üyesi oldu. Örneğin, Nükleer Savaşın Önlenmesi İçin Hekimler Derneği (NÜSHED) Kurucu ve Onur üyeliği; Türkiye Aile Sağlığı ve Planlaması Vakfı Onur üyeliği; Nükleer Tehlikeye Karşı Barış ve Çevre İçin Hekimler Derneği üyeliği; Atatürkçü Düşünce Derneği Kurucu üyeliği; Türkiye İnsan hakları Vakfı Kurucu üyeliği; İnsan Hakları Derneği Kurucu üyeliği; Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti üyeliği; Ankara Mikrobiyoloji Derneği üyeliği; Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırma Vakfı (TÜSES) Kurucu üyeliği; Ankara Jinekoloji Cemiyeti Şeref üyeliği; Türkiye Aile Sağlığı ve Planlaması Vakfı Onur üyeliği; Cüzzam Savaş ve Araştırma Derneği Şeref Diploması; Hacettepe Üniversitesi Akademik Hizmet Belgesi; Türk Tabipleri Birliği Hizmet ve Onur Belgesi; Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği Şeref Rozeti sahibidir.

Prof. Dr. Nusret Fişek, yurt dışında önemli pek çok kuruluşun saygın bir üyesi olup bu kuruluşlar bağlamında çeşitli etkinliklerde de bulunmuştur- orijinal isimleri ile bazı örnekler:

- ✓ Honorary Member of The American Medical Association (13.6.1947); - Member of The National Geographic Society (1.1.1948); - Active Member of The New York Academy of Sciences (26.5.1960); Fellow of The Royal College of Physicians (FRCP) (1974); Member of The Harvard Chapter of The Society of the Sigma XI; Honorary Fellow of The Incorporated Liverpool School of Tropical Medicine; Honorary Fellow of The American Public Health Association; Honorary Fellow of The Faculty of Community Medicine of The Royal College of Physicians; Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ/WHO) Yürütme Komitesi Üyeliği (1964-1967); Dünya Bankası ve DSÖ Danışmanlığı; Avrupa Biyolojik Standardizasyon Birliği Ekspertler Komitesi Üyeliği; International Editorial Advisory Committee of The Population Information Program of The George Washington University Medical Center (Department of Medical and Public Affairs) (December 1977); Family Planning in Columbia (IBRD, 1969); The Evaluation of Education and Training Programme of WHO for WHO/UNICEF Joint Committee (1970); Health Aspect of Labour Migration in Europe (WHO/EURO 1971); The Future Organization of Medical Practice in Europe (Council of Europe, 1972); The Population Programme of The Government of Tunisia (IBRD, 1973); Research Projects On Auxillaries and Field and Community Workers in Family Planning (IBRD, 1974); The Training and Use of Supervisors in Pakistan (WHO/HRP, 1976); The Evaluation of World Fertility Survey (UNFPA/USAID, 1980)
- ✓ *Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkındaki Kanun ile Türk-Nüfus Planlaması Kanunu'nun hazırlanması, sağlık hizmetlerinin daha sonra DSÖ tarafından da benimsenen çağdaş ilkelere göre düzenlenmesindeki önemli hizmetleri, tıp eğitiminin topluma dönük eğitim biçimine dönüştürülmesindeki hizmetleri,*

Mikrobiyoloji, Halk Sağlığı ve Nüfus Sorunları alanlarındaki derin bilgisiyle sayısız uzman yetiştirmesi ve çok sayıda bilimsel eser vermesi nedeniyle "Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) 1993 HİZMET ÖDÜLÜ" verilmiştir. Bilime hizmetleri nedeniyle vefatından 3 yıl sonra bile 1993 yılında TÜBİTAK Hizmet Ödülü'ne layık görülmüştür.

Not: 1991 yılından beri TTB Halk Sağlığı'nın çeşitli dallarında "Prof.Dr. Nusret Fişek adına teşvik edici ödüller vermektedir".

II. Türkiye ve Dünya için Nusret Fişek'in yaptıkları/Katkıları ve Kazandırdıkları (8-13)

- ✓ Prof. Dr. N. Fişek, Türkiye'de "Halk Sağlığı Disiplininin" kurucusu ve "dil, din, mezhep, soy, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç ayrımı gözetmeksizin herkese nitelikli sağlık hizmeti" anlayışının yansıması olan 1961 yılında kabul edilen 224 sayılı "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun'un mimarıdır. 224 sayılı kanun; Cumhuriyet'in ilk yıllarında başlayan ve 1940'lı yılların sonuna kadar ülkemizin sağlık sistemine damgasını vuran Dr. Refik Saydam'ın ulusal sağlık politikalarından sonra sağlık alanına yapılan en büyük kapsamlı ve halkçı müdahaledir. Kabul edilen yasa, koruyucu hekimlik, ekip anlayışı, sağlık yönetimi, kademeli hizmet toplum katılımı, sağlığın psikososyal belirleyicilerini ön plana çıkarmıştır. Bu sağlık sistemi, sağlık hizmetinin ülkenin en ücra köşelerine kadar yaygınlaştırılmasını; köylere ebe, ilçelere doktor, yardımcı sağlık personeli, gerekli araç ve gereç ulaştırılmasını amaçlıyordu. Dr. Fişek'in 1961 yılında 224 sayılı "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun"a yerleştirdiği ve bu yasayla yaşama geçen temel ilkelerin pek çoğu, DSÖ'nün tam 17 yıl sonra 1978 yılında Alma-Ata'da 134 ülkenin katılımıyla yapılan

uluslararası "Temel Sağlık Hizmetleri-TSH" toplantısı sonunda yayınlanan ve 2018 yılında Astana toplantısında DSÖ tarafından tekrar vurgulanan TSH ilkeleri örnek alınmış ve bildirgelere yansımıştır. Bu da Sn. Fişek'in hem öncülüğünü, önderliğini, ileri görüşlülüğünün hem de global düzeydeki katkısının bir kanıtıdır. İfade etmek gerekir ki, 1961 Anayasası'nın getirdiği sosyal devlet anlayışı ve yarattığı ortam, Türkiye'de bu çalışmaların gerçekleşmesinde destekleyici olmuştur (14, 15).

- ✓ Türkiye'de 1963 yılında uygulamaya geçirilen bu yeni sistem, Sağlık Ocakları ile birlikte basamaklı, katılımcı ve nitelikli sağlık hizmetlerini halka yaymıştır. Bizzat makalenin yazarı, önce pratisyen hekim olarak dört yıl Sağlık Ocağı hekimi olarak daha sonra uzman hekim ve başhekim olarak 15 yıl sözü edilen sağlık sisteminde çalışmış ve o sistemin sadece teorik bağlamda değil, gerçek anlamda uygulandığında "sistemin uygunluğundan" kaynaklı toplum sağlığında ne kadar başarılı iyileşmeler sağlandığını deneyimlemiş ve kanıtlamış bir hekim olarak bu konuyu kanıta dayalı özellikle vurgulamak isterim. Yine belirtilmesi gerekir ki sağlık hizmetlerinin sosyalleştirildiği sistem yani 224 sayılı yasanın getirdikleri "neo-liberal politikalara" zıt, ancak sosyal devlet anlayışıyla toplum için sağlık politikası ve sistem olarak doğru bir yaklaşımdı. Nitekim Türkiye'nin o dönemdeki sağlık göstergelerinde meydana gelen iyileşmeler bu düşüncenin doğruluğunun kanıtlarıdır (Bkz. Türkiye Sağlık ve Nüfus Araştırması (HÜ-TNSA'lar) 1963-2018) (16, 17).
- ✓ Türkiye'de 1955-1960 yılları arasında doğum kontrolünün yasak olmasının olumsuz sonucu olarak yüksek riskli, istenmeyen gebeliklerin artması ve buna bağlı kadınların yasa dışı tehlikeli, sağlıksız usullerle düşüğe

başvurmaları ve anne ölümlerindeki dramatik artış Nusret Fişek'in araştırma ve yazıları ile dikkat çektiği hususlardı. Diğer yandan hızlı nüfus artışının olası sonuçlarını ekonomik yönden ele alan bilim insanlarının da yazıları, Türkiye'de nüfus politikasının değiştirilmesine yol açan çalışmaların başlangıcı olmuştur. Şöyle ki, her beş yılda bir yapılan nüfus sayımları, nüfus artışının anormal bir eğilim gösterdiğinin ilk işaretini 1950 yılında vermiş ve nüfus artış hızı binde 22'ye çıkmıştı. 1955 sayımı sonucu ise, durumun tehlikeli bir hal aldığı kanıtlanıyordu. Ancak ülke yönetiminden sorumlu olanlar bu durumu değerlendirememiş ve zamanında gereğini yapamamışlardır. Nusret Fişek'in bu konuya yönelmesindeki en önemli neden, aşırı doğurganlığın ve çağdışı yöntemlerle gebeliğe son vermek isteyen kadınların sağlığının ciddi bir biçimde bozulması ve bu nedenlere bağlı anne ölümlerinin dramatik düzeyde artması idi (18).

- ✓ N. Fişek Hızlı nüfus artışıyla sağlık, sosyal ve ekonomik sorunların bağlantısını kurarak bir dizi araştırmaya önderlik etmiştir. 1958-1960 yıllarında antinatalist politikaların dile getirilmesinin dahi yasaklanmış olduğu bir dönemde yapılan bu çalışmaların bulguları, ülkemizde daha önce egemen olan pronatalist politikaların değiştirilmesine kaynaklık etmiştir. Bu dönemde ayrıca, Nüfus Planlaması konusunda toplumu bilgilendirmek üzere kapsamlı bir kampanya başlatarak, gazetelere onlarca yazı yazmış ve konuyla ilgili çeşitli sektör yöneticilerinin desteğini de alarak gebeliği önleyici yöntemlerle ilgili halk eğitimi çalışmalarının hem kadınlara hem de erkeklere yönelik olarak yapılmasını sağlamıştır.
- ✓ 1960 yılında, 27 Mayıs Devrimi'ni izleyen aylarda Millî Birlik Komitesi, Devlet Planlama Teşkilatını (DPT) kurmuştu. Sağlık Sosyal Yardım

Bakanlığı (SSYB) da ana ve çocuk sağlığı bakımından büyük bir önemi olan doğum kontrolü sorununun çözümünü ciddiyetle ele almış ve 1960 yılında yapılan üst düzey ilk toplantıda, aile planlaması (AP) konusunun Beş Yıllık Kalkınma Planı'na alınması kararı verilmiştir. N.Fişek, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın "sağlık sektörü" kısmını hazırlamıştır. 1961 Anayasası'nın getirdiği sosyal devlet anlayışı ve yarattığı ortam, bu çalışmaların ortaya çıkması ve yürütülmesine imkan vermiş olsa da yeni politikanın ve uygulamasının ana hatlarını belirten yasanın Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından kabulü kolay olmamış, bu konudaki uğraş, beş yıl sürmüştür. Resmi Gazete'de 10 Nisan 1965 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe giren 557 sayılı Nüfus Planlaması Kanunu, kadın sağlığı bağlamında devrim niteliğinde bir yasa olup yasanın mimarı, savunacı ve gerçekleştirenini yine Sn. Fişek ve bir grup savunucu grup olmuştur. Şöyle ki, daha önce de değinildiği gibi, Türkiye'de hızlı nüfus artış sorununu ilk fark edenlerden birisi olan Fişek'in önderlik ettiği bir dizi araştırma; hızlı nüfus artışıyla sağlık, sosyal ve ekonomik sorunların bağlantısını kurarak ülkede nüfus artırıcı politikaların değiştirilmesine bilimsel araştırmalarla ve sektörler ve disiplinler arası iş birliklerini güçlendirerek kaynaklık etmiştir. Ayrıca N. Fişek, konu ile ilgili planlayıcılardan uygulayıcılara kadar birçok insanı bizzat eğitmiştir (19).

- ✓ Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin kurulmasında ve gelişmesinde büyük katkıları olan Prof. Dr. Nusret H. Fişek, tıp eğitiminin niteliği üzerinde önemle durmuştur. Nitelikli teorik bilgiyi gerekli görmekle birlikte, uygulamalı eğitim olmaksızın yetersiz kalacağını düşünmüş, ayrıca tüm sağlık personelinin, hizmet verilecek bölgeye ve sağlık hizmetinin niteliğine göre ayrı bir

uyum eğitimi programından geçirilmesi gerektiğini de öngörmüştür. Hekimlerin, yaşam boyu eğitim programlarıyla bilgilerini tazelemeleri, teknolojiye ve bilimsel gelişmelere uyum sağlamaları ve halkın sağlık sorunlarından haberdar olup çözüm üretmeleri gerektiğini düşünmüştür. Sağlık konularındaki planlamaların halkın hekim kullanma alışkanlığına, ülkenin istihdam gücüne ve ihtiyacına göre planlanması gerektiğine inanarak hekimlerin, yeterli altyapısı, öğretim üyesi, araç ve gereci bulunmayan fakültelerde eğitim görmesinin yanlış olduğuna yazı ve konuşmaları ile defalarca dikkat çekmiştir.

- ✓ 1965 yılında Hacettepe Üniversitesi'ne geçtikten sonra Dr. Fişek'in gerçekleştirdiği önemli bir uygulama da "Üniversitelere bağlı" Sağlık Eğitim ve Araştırma Bölgelerinin-SEAB" kurulmasıdır. 1965 yılında Etimesgut Sağlık Eğitim ve Araştırma Bölgesi'nin, 1975 yılında ise Çubuk Sağlık Eğitim ve Araştırma Bölgesi'nin kurulmasını sağlamıştır. Bu bölgelerin kuruluşunun temel iki amacı vardı. 1. Amaç: Ülkeye yetiştirilen hekim ve diğer sağlık personelinin sadece hastanelerin dört duvarı arasında değil, toplumun içinde çok yönlü halkla bütünleşerek bire bir etkileşerek koruyucu sağlık hizmetlerinin anlamını uygulamalarla görerek eğitilmeleriydi. 2. Amaç: ise; 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Yasası'nın temel aldığı koşullar, liyakatli bir yönetimle, gerçek anlamda yerine getirildiğinde alınabilecek sonuçları demonstre eden "model" uygulamalarla örnekler oluşturmaktı. Nitekim Türkiye'de N. Fişek'in başlattığı SEAB'ların sayıları artmış, o dönem eğitilen mezun olan hekimler ve diğer sağlık personeli toplumun sağlığında "fark yaratmışlardır". Bu örnekler bilimi temel alan yaklaşımların yani "Nusret Fişek yaklaşımının" yol

göstericiliğine işaret etmektedir. Nusret Hoca'nın Türkiye'ye kazandırdığı nitelikli insan gücü "yurtsever, uygar, Atatürkçü" ve daha aklınıza ne iyi özellikler gelirse o nitelikte olmuşlardır. Bu grubun sayısını kimsenin bilmesi olası değildir, çünkü Nusret Hocadan kim ne öğrendi ise onlar da hep aynı konuları, bilgileri, ilkeleri başkalarına öğretmişlerdir. Yani Nusret hocanın öğretileri, Türkiye'ye olan katkıları onun öğrencileri aracılığı ile çoğalarak Türkiye'ye mal olmuştur.

- ✓ Sağlık, Eğitim ve Araştırma Bölgeleri'nin kurulması, öğrenci ve asistanların "Toplum Hekimliği eğitimlerinin" uygulamalı olarak, liyakatle yönetilen gerçek saha koşullarında sağlanması yine onun başlattığı çalışmalarıdır ve bu pek çok Üniversitemizde benzer şekilde uygulanmış, bu bölgelerde yetişen hekimler, ebeler, hemşireler, sağlık memurları, diyetisyenler Türkiye'nin her köşesinde topluma hizmet etmişlerdir, etmeye devam etmektedirler. Öncülüğünü yaptığı bütün bu çalışmaların Türkiye'deki etki ve katkısı çok büyük olmuştur. Bunu anlamak için sadece Türkiye'nin 1963'den sonraki sağlık göstergelerine bakmak yeterli olur, çünkü o göstergelerdeki iyileşmeleri sağlayan çalışmalarda hep Prof. Dr. Nusret Fişek'in izleri görülecektir. Sanırım Türkiye'de "Halk sağlığında iz bırakanların" da yüzde 99,9 unda Prof. Dr. Nusret Fişek'in izleri mevcuttur. Tam da bu bağlamda bazı somut örnekler verilecek olursu: İlk örnek Çubuk SEA Bölgesi'nde sözü edilen modelle, yani 224 sayılı yasa esaslarına göre hizmet vermeye başladıktan kısa süre sonra evde olan doğumlar % 85'den % 15'e düşmüş Anne Ölüm Oranı ilk beş yılda yüz bin canlı doğumda 300 iken, önce 70'e, sonraki yıllarda 0'a düşmüştür. Yine bin canlı doğumda 176 olan Bebek Ölüm Hızı bir süre sonra binde 21'e düşmüştür. Diğer bir örnek, Türkiye düzeyinde; 224 sayılı yasanın getirdiği sağlık sistemi, sistemin tüm ülkede

değiştirildiği 2011 yılına dek yaklaşık 45 yıl uygulanmıştır. Bu sağlık sistemi ile örneğin Anne Ölüm Oranı yüz bin canlı doğumda 265 (1963), sonra 208 (1974), daha sonra 132 (1981) ve 28,5'e (2005-Ulusal AÖ Araştırması) düşmüştür. Sağlık sisteminin değiştirildiği 2011 yılından 2020 yılına dek ise Türkiye'de Anne ölüm Oranları yüz binde 15 civarında, küçük iniş çıkışlarla değişmeden "plato" çizmektedir. Tüm bunların günümüz karar vericileri tarafından düşünülerek değerlendirilmesi gereken somut kanıtlardır (9-12, 16, 20-23).

- ✓ Nusret Hoca'nın Türkiye'nin sağlık düzeyine özellikle kadın-anne ve çocuk sağlığına olan diğer somut katkısı, 1983 yılında çıkması sağlanan 2827 sayılı İkinci Nüfus Planlaması Yasası'dır. Tarihi önemi olan ve bizlerin beş yılını alan bu çalışmadan Kısaca söz edilecek olursa; 70'li yılların sonu, aile planlaması (AP) konusu Türkiye'de önemli idi ve mevcut yasaya rağmen ciddi boyutlarda karşılanamayan hizmet açığı vardı. Burada da en büyük sorun, AP uygulamalarını hekimin yapması bekleniyordu ancak kırsal alanda hekim değil daha çok ebe-hemşireler vardı, onların da uygulama yetkileri yoktu, hekimlerin ise vakti... Diğer taraftan isteyerek düşüklerin sosyal endikasyonla yapılması yasa dışı olduğu halde kaynaklara göre Türkiye'de yılda 300 bin isteyerek düşük oluyordu. Bütün bunlara halk sağlığı, kadın sağlığı yönünden çözüm getirilmesi gerekiyordu. 1978 yılında Nusret Hocamızın öncülüğünde kurulmuş olan DSÖ İş Birliği Merkezi'nde, Hocamızın danışmanlığında benim (Dr. A. Akın) sorumlu araştırmacı olduğum ilk çok merkezli araştırmalar başlatıldı. Bu kapsamda yürütülen ve ekibin yaklaşık beş yılını alan araştırmada; Ebe-Hemşireler hekim kadar başarılı Rahim İçi Araç uygulayabilirler mi?, hangi yöntemle eğitilmelidirler? Hekimlere AP eğitim yöntemi

geliştirilmesi, hekimler "menstrüel regülasyon-MR" yöntemi ile başarılı olarak erken dönem gebeliği sonlandırabilirler mi? İsteyerek düşüklerin Türkiye'de yasallaşması için gerekçeler var mı?...gibi soruların bilimsel yanıtları, DSÖ-İş Birliği ile yürütülen "bir dizi sağlık hizmet araştırmaları ile" arandı ve yanıtları verildi. Bu araştırmalar kapsamında: Ebe Hemşirelere RİA eğitimi için yöntem geliştirildi, hekimler kadar başarılı uygulayabildikleri bir yıllık saha çalışması ile gösterildi, eğitilmiş ebe-hemşirelerin, kendi çalışma yörelerinde başarılı uygulama yapabildikleri 201 ebe-hemşirenin, iki yıl sahada uygulamaları izlenerek demonstre edildi. 35 pratisyen hekime, Manuel Karman Vakum Aspirasyon (MVA) yöntemi öğretildi ve başarılı olarak uygulayabildikleri gösterildi. Ayrıca "yasadışı isteyerek yapılan düşüklerin sağlık sistemine daha fazla yük getirdiği, Türkiye'nin de içinde olduğu çok ülkeli bir çalışmada kanıtlandı. Bütün bu çalışmalar DSÖ-Cenevre merkezi HRP bölümü iş birliği ile ve Nusret Hocamızın önderliği ile yapıldı. Eğer Hoca, mekanizmayı bilerek Sağlık Bakanlığı (SB) Bilimsel Komisyonundan gerekli izinleri alarak bu çalışmalarını başlatmamış olsaydı bunların hiçbiri yapılamazdı. Tabii hepimiz için en olumlu ve onur verici tarafı bütün bu çalışma sonuçları, o zamanki sağduyu sahibi olan Sağlık Bakanlığı yetkililerince de yeterince desteklenip savunulduğu için, 24 Mayıs 1983 de kabul edilen 2827 sayılı Nüfus Planlaması Kanununun içinde araştırmalarla çalışılan bütün bu maddelerin yer alması idi. **Tüm bu yapılanların sonunda Türkiye'de anne ölümlerinin içinde sağlıklı düşüklerin payı % 53 ten, % 2 ye düştü bu sonuç "Nusret Fişek" katkısının Türkiye düzeyinde kadın-anne sağlığı alanındaki bilimsel olarak somutlaştığı kanıtlandığı bir göstergedir (23- 26).**

- ✓ N Fişek, "Anne ve Çocuk Sağlığında Risk Yaklaşımı" kavramını, Türkiye'ye kazandırmıştır. Bu konuda DSÖ (WHO) ile yapılan iki yıl süren saha çalışmaları ile izleme kartları geliştirilerek Türkiye'de genel kullanıma mal edilmiştir.
- ✓ Bugün Türkiye'de gebeliği sonlandırmada yaygın olarak kullanılan, en travmatik yöntem olan, "MVA- Karman Aspirasyon kitlerinin" ilk kez DSÖ aracılığı ile getirilmesi Hoca sayesinde olmuş, daha sonra bu yöntemin Sağlık Bakanlığı'nın isteği ile diğer hekimlere eğitimleri tarafımızdan yapılmıştır.
- ✓ Hacettepe Üniversitesi Toplum Hekimliği Enstitüsü'nü 15 yıl boyunca yönetti. "HÜ Nüfus Etüdüleri Enstitüsü"nde beş yıl müdürlük yapan Prof. Dr. Fişek, doğru kararlar alabilmek için güvenilir bilgi toplamanın gerekliliğini iyi bilen bir kişi olarak 1967 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde "Nüfus Etüdüleri Enstitüsü"nde müdürlük yaptığı süre içinde bir yandan insan yetiştirmiş, bir yandan farklı bilim dallarında faaliyet gösteren uzmanlar ve kuruluşlar arası ilişkiler sağlamış, araştırmalar yürüterek sağlıklı bir veri tabanı oluşturmuştur. Diğer yandan da "Nüfus Bilim Sözlüğü"nü oluşturulmasına önyak olarak demografideki kavramlara Türkçe karşılıklar bulunması için katkılarda bulunmuştur. Örneğin 1963 yılında ilkini kendisinin başlattığı ülke çapındaki nüfus ve nüfus-sağlık ilişkilerini ortaya koyan araştırmalarının (Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, TNSA) yönlendiricisi ve uygulayıcısı olarak konunun önemini ülkemizde kavranmasında en büyük rolü oynayan kişidir. SB Müsteşarı iken, ilk olarak Population Council ile iş birliği yaparak "1963 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması" halen beş yıl ara ile ülke örnekleme üzerinde yapılan araştırmaların da ilkidir. Esasen Hoca, daha sonraki 1968 ve 1973 yıllarındaki Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmalarını, müdürü olduğu HÜ Nüfus Etütleri Enstitüsü'nde benzer araştırmaların yapılmasını sürdürerek konunun Türkiye'de gelenekselleşmesini de sağlamıştır.
- ✓ Demografi eğitiminin sağlıklı ve nitelikli olması için yurt dışından konusunda uzman olan kişilerin Türkiye'ye getirilmesi için gayret göstermiştir. Eğitim ve araştırmalarda kalitenin yükseltilmesini sağlayan bu tutumun yanında, Prof. Dr. Nusret H. Fişek, öğrencilerinin pek çoğuna da bu yazının yazarı dahil yurt dışında eğitim yapma olanağı yaratmıştır. Beş yıl başkanlığını yaptığı Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'ndeki (HÜNEE) Dokümantasyon Merkezi'nin kurulması da onun çaba ve destekleri ile sağlanmış olup, bu merkez halen ülkemizde konusunda tek ve en büyük bilgi kaynağı olma durumunu korumaktadır (8,14,27-32).
- ✓ Demografi ve Halk Sağlığı disiplinlerinin ortak sorun alanlarını saptayan Prof. Dr. Nusret H. Fişek, doğumlarla ölümler hakkında sağlıklı veri toplanmasının önemine dikkat çekmiştir. Daha 1960'lı yıllarda nüfus ve aile planlaması programlarının kadın sağlığı ve kadın hakları çerçevesinde ele alınması gerektiğini ortaya koymuştur. Nüfus planlamasının etkin bir biçimde uygulanması için toplumun ikna edilmesi gerektiğinin bilincinde olan Dr. Fişek; bunu gerçekleştirmek üzere planlamacıların da içinde olduğu bir çalışma grubu oluşturarak kapsamlı bir kampanya başlatmış, gazetelere onlarca yazı yazmış ve konuyla ilgili yetkililerin desteğini almıştır.
- ✓ Prof. Dr. Nusret H. Fişek'e göre hekimler, mesleklerini ekonomik bir araç olarak görmemeli, topluma karşı hizmeti birincil ödev olarak benimsemeli ve çalışma saatlerini çok iyi değerlendirmelidirler. Böyle

- bir yaklaşımla sağlık hizmetleri sosyalleştirilebilecek ve hekimlik düzeyinin yükselmesine katkıda bulunulabilecektir. Diğer bir savunduğu husus, sağlık hizmetlerinde hekimin yalnız başına görev yapan biri olmadığını ve çalışma grubuyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuş, ekip çalışmasının, çağdaş sağlık anlayışının bir parçası olduğuna dikkat çekmiştir. Sağlık hizmetlerinin örgütlenmesinin ise sigorta sistemine değil, bütçe kaynaklarına dayanması gerektiğini vurgulayarak, bütçeden sağlığa yeterli payın ayrılmak zorunda olduğunu belirtmiştir.
- ✓ Türk Tabipleri Birliği, onun başkanlığı döneminde (1983-1990) birçok girişime imza atmıştır. Kamu kuruluşu niteliğinde, hükümetten bağımsız bir kuruluş olan Türk Tabipleri Birliği'nin yasasından gelen yetkilerinden yararlanarak, bir yandan üyelerinin hak ve çıkarlarını korurken, öte yandan halk sağlığına katkısını sağlamak için yürürlüğe konulan pek çok program, "üretici etkinlikler" olarak nitelenmiştir. Merkez Konseyi'ne bağlı olarak kurulan kollar (İşçi Sağlığı Kolu, Pratisyen Hekimlik Kolu, Sendikalaşma Kolu, İnsan Hakları Kolu, Özlük Hakları Kolu vb), bir yandan programlar uygulamaya koymuş ve Kongreler gerçekleştirirken; öte yandan yerel tabip odaları düzeyinde de eş-kolların oluşmasını sağlamıştır. Bugün de varlığını koruyan bu kolların uygulamaya koyduğu sertifika programlarından İş yeri Hekimliği Sertifika Programı, Spor Hekimliği Sertifika Programı, Sürücü Kursu Hekimliği Sertifika Programı, ülkemizdeki yaygın ve etkin "hekimlikte sürekli eğitim programlarının" ilk örnekleridir. Aynı dönemde gerçekleştirilen II. İşçi Sağlığı Kongresi, I. Pratisyen Hekimlik Kongresi bugün de kendi alanlarında ağırlıklarını koruyan ve sürdüren kongrelerdir.
  - ✓ 1988 yılında bilimin karşı karşıya kaldığı en ağır saldırılardan biri olan "kansere karşı zakkum uygulamasına" şiddetle karşı çıkmış; içinde buldukları panik ortamı ve açmazların etkisindeki kanserli hasta ve yakınlarıyla, otlarla geleneksel (halk) ilaçlarından yardım uman belirli bir toplum kesiminin tepkisini çekmiştir. Bu çok yönlü destekli saldırı karşısında, ısrarla bilimi ve etik ilkeleri öne çıkarmış; hükümeti bu konuda tavır almaya zorlamıştır
  - ✓ Yine Prof. Dr. Nusret H. Fişek'in başkanlığı döneminde, sağlık alanında hizmet veren dört meslek odasının bir araya gelerek kurdukları Sağlık Meslek Birlikleri Danışma Kurulu, konfederasyon oluşumuna giden çok önemli bir adımdır. İlk dönem başkanlığını Sn. Prof. Dr. Mekin Tanker'in (Eczacılar Birliği Bşk) yaptığı bu oluşumun ikinci başkanı da TTB başkanı olan Prof. Dr. Nusret H. Fişek'tir.
  - ✓ Prof. Dr. Nusret H. Fişek demokrat bir insandı. Bunu yaşamının en olgun dönemini ve tüm deneyimlerini, toplumdan yana bir meslek örgütü olan TTB için kullanarak kanıtladı. 1983 yılında Türk Tabipleri Birliği başkanlığı görevini üstlenerek bu meslek örgütünün, başkanlığını yaptığı altı yıl içinde demokrasi mücadelesi veren seçkin bir toplum örgütü haline getirmiştir. Kendi savaşım çizgisi ile Türk Tabipleri Birliği'ninkileri ustaca kaynaştırarak, sağlıklı yaşamın bir insan hakkı olduğunu savunmuş; tüm bilimsel çalışmalarını ve eylemlerini herkese nitelikli sağlık hizmeti ulaşması hedefine yöneltmiş ve fikirlerini ödünsüz bir şekilde savunmuştur. Sağlık eğitime, planlamasına, örgütlenmesine yönelik düşüncelerinin ve eylemlerinin yansırı 12 Mart'ın ve 12 Eylül'ün karanlık uygulamalarına karşı çıkmış, öğrenciler ve mücadele arkadaşları yetiştirmiştir. TTB'nin başkanı olarak, 1980'li yılların

baskıcı günlerinde idam cezalarına ve ölüm cezalarının yerine getirilmesinde doktorlara görev verilmesine karşı çıkmış; TBMM’de onay bekleyen kesinleşmiş ölüm cezası kararlarının yerine getirilmesini engellemekte önemli bir rol oynamıştır (1984 yılından beri Türkiye’de ölüm cezası uygulanmamaktadır). Ankara Cumhuriyet Savcılığı’nın açtığı davaya karşı bilimi, tıp meslek ahlakını, barışı, demokrasiyi ve insan haklarını savunan Prof. Dr. Nusret H. Fişek, işkencelere karşı çıkararak cezaevlerinde yaşanan sorunlarla yakından ilgilenmiş, Nükleer Tehlikeye Karşı Barış ve Çevre için Hekimler Derneği’nin, Atatürkçü Düşünce Derneği’nin ve İnsan Hakları Derneği’nin kurucu üyesi olmuştur.

- ✓ Nusret Fişek’in Katkılarından örnekler verilen bu bölümü tamamlarken son olarak vurgulanması gerekir ki, birçok alanda üretimde bulunan ve başarılı olan ender ve öncü kişiliklerden biri

Hacettepe Üniv. Halk Sağlığı Anabilim Dalının Albümü

III. Öğrencilerinden yansımalar (Buraya zorunlu olarak çok kısa bölümler alınan yazıların - anıların - tam metnine <https://nusret.fisek.org.tr/onun-icin-yazdilar/> bağlantısından ulaşılabilir (28-30,31).

Yazının son bölümünde aramızdan ayrılması sonrasında kendisini tanıyanlar, dostları; öğrencileri

olan N.H.Fişek, yaşamı boyunca tıp bilimini toplumsal bir bilim olarak görmesi, tıbbın en teknik konularıyla sosyal bilimlerin çeşitli dalları arasında bağlantılar kurulmasında öncülük etmiştir. Türkiye’de, içinde emek vererek çalıştığı ve kurulması ya da gelişiminde önderlik rolü bulunan başlıca bilim dalları: Bakteriyoloji; Eğitim; Demografi; Örgütlenme ve iletişim; Deontolojidir. Ancak, bir hekim olan Nusret Fişek bütün bu farklı bilim disiplinlerini toplumu odak alan “Halk Sağlığı” yaklaşımında birleştirmiş, sentezlemiş, “Halk sağlığını güçlendirici olarak” şekilde geliştirmiş, demostre etmiş ve kurumsallaştırmıştır. Sonuç olarak N. Fişek’in yetiştirdiği genç dinamik yeni nesiller ve onların da yetiştirdiği kuşaklar kendisinin başardığı bu bilim sentezini, ondan öğrenerek uygulamışlar; Gerekli mücadeleleri vererek, doğruları savunmayı, halktan / toplumdan yana olmayı sürdürmektedirler, sürdüreceklerdir de (27).

tarafından ifade edilen sayısız yazılardan ifade edilen duygulardan bazı örnekler verilmektedir. Bu örnekler hakkında yazılmış formal yazılardan çok daha fazlasını ifade etmesi nedeni ile Hocamızın çok yönlü olarak anlaşılması ve anılmasına vesile olacaktır.

Prof. Dr. Gürhan Fişek (oğlu ve öğrencisi): Hem en yakını hem de bir hekim olması nedeniyle Gürhan Fişek’in

kaleminden çıkan görüşler bu yazı kapsamında önemlidir. Öğrencim de olan rahmetle andığımız Gürhan Hoca, bir yazısında, Nusret Hoca'nın, 1933 Üniversite Reformu'nun mimarlarından İsviçreli Pedagog Prof. Albert Malche'nin çok geniş ve ayrıntılı ön-inceleme raporunda profesörlerin özelliklerini tanımlarken: Öğrencilerle diyalog kuran onları derse katan; Örnek ve yönlendirici kişiliği olan; Çağdaş bilgileri aktaran dinamik; bilgilerini halka anlatan ve onlarla paylaşan bir bilim insanı olarak belirtmişti ve Nusret Hoca'nın hep bu özelliklere sahip olmayı rehber edindiğini belirtiyordu, öğrencilerine yani bizlere göre Sn. Fişek bu özellikleri de aşan bir bilim insanı idi.

Yine aynı yazıda Gürhan Fişek'in belirttikleri: "Haksızlıklara karşı tahammülsüzdü; Bakteriyoloji alanında canla başla çalıştı. Harvard Tıp Fakültesi'nde 1946-1950 yılları arasındaki doktora çalışmasında, tetanos aşısı için zorunlu bir adım olan, mikrobun özel vasatta üretilmesini sağladı; bu vasat bugün hocasının adıyla "Müller-Müller" vasatı olarak anılıyor. Bu başarısı onu, DSÖ'nün biyolojik standardizasyon alanındaki sayılı uzmanlarından biri haline getirdi.

Nüfus Planlaması çalışmalarının özünü oluşturan doğurganlığın kontrolünde asıl hareket noktası, kadınların sağlığıydı: Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi, bir başarı öyküsüdür; Mücadele insanı idi, inandığı, halktan yana olan her şeyi savundu; Ölüm cezalarına ve ölüm cezalarında hekimin seyirci olarak bulundurulmasına, TTB Merkez Konseyi üyeleriyle birlikte, şiddetle karşı çıktı. Yargılandılar. Ama bir süreç sonunda bu akıl almaz ceza yöntemi kaldırıldı.

Hapishanelerin kötü koşullarına, açlık grevlerinde zorla besleme (şekerli su vermeme) uygulamalarına, tutukluların muayenesi sırasında kolluk kuvvetlerinin odada bulunmasına vb şiddetle karşı çıktı. Adalet Bakanlığı'nca

bu uygulamaların kaldırılmasını sağladı; En önemli hedeflerinden biri, Tıbbi Deontoloji Nizamnamesinin bu bakış açısıyla yenilenmesiydi. TTB adına, Yüksek Sağlık Şûrası üyesiydi. Yazdığı yeni Tıbbi Deontoloji Tüzüğü'nün gündeme alınmasını sağladı. Ama ilerleyen hastalığı dolayısıyla, uzatılan konuşmalardan yorgun düşmüştü. Toplantıya başkanlık eden dönemin Sağlık Bakanlığı Müsteşarı'na, "Tıbbi Deontoloji Tüzüğü'nü beklediğini", eğer o gün konuşulmayacaksa, ayrılmak istediğini söyledi. Müsteşar, "tabii, yarın konuşuruz" diyerek kendisini uğurladı ve konuyu hemen ardından gündeme alarak reddedilmesini sağladı. Bu Nusret Fişek için çok üzücü olmuştu. Hem hedefine ulaşamamış hem de üst düzey bir bürokratin bu denli küçülmesini hazmedememişti.

Sözünü hiç sakınmazdı. Onun TTB Merkez Konseyi Başkanlığı döneminde sık sık değişen bakanlara da, yol göstermeye çalıştığı ve eleştirdiği de bilinir. Bir gün hasta yatağında, dönemin Sağlık Bakanı onu telefonla aramıştı. Nusret Fişek, Bakan'a yine eleştirilerini sıralayınca, Bakan dayanamadı ve "Hocam, hiç mi iyi bir şey yapmadım?" dedi. Uzunca bir süre sessizlik oldu. Bakan, "Hocam, telefon mu kesildi?" deyince, "Hayır. Düşünüyorum. Hala yaptığınız iyi bir şeyi bulamadım" dedi.

Her savaşçının bir dayanma noktası ve yapabileceklerinin de bir sınırı vardır. Yakalandığı kansere direndi ama yenemedi. O sağlıkçıların önderiydi. Yalnızca önder olmanın değil, insan olmanın anahtarını, onun yaşam öyküsü vermektedir. İnsana değer verirdi. Bu yargı birçok açıdan irdelenebilir. Ama onun insana verdiği değeri gösterdiğine inandığım, benim için en önemli örneklerden biri, "kağıt toplayan çocuklar" için düşündükleriydi. Evde çalışma odasında, çöpe giden kağıtların konulduğu bir zarf vardı. O zarf ayrıca çöpe gönderilirdi. Anlamını sorduğumda, "kağıt toplayan çocukların, daha fazla çöpü karıştırıp mikrop

kapmamaları için ayırıyorum. Böylece daha zahmetsizce artık kağıtları elde edecekler” demişti.

Onun babam olması, yalnızca duygusal nedenlerle onu izlememi ve değer vermemi gerektirmiyor. Ben onu, “daha iyi bir dünya” özlemimi somutlandırabilmek için sunduğu model ve çalışmalar ile anıyor ve öğrencisi-izleyicisi olmaktan kıvanç duyuyorum” (29).

Dr. Pınar Senlet (öğrencisi): O BİR ÖNDERDİ demekte ve eklemekte, O değerli bir bilim adamı, yönetici, araştırmacı ve eğitimci idi, ama her şeyden önce bir toplumun ender sahip olabileceği, eşi bulunmaz bir önderdi. Döneminin çok ilerisinde yaşadı, bilim üretti, öğretti ve uygulamaya koydu.

1971 yılında ilk (Hacettepe’de) Toplum Hekimliği derslerine girdiğim günleri dün gibi hatırlıyorum. O yıl biz gencecik tıp öğrencilerinin aklındaki klasik “hekim” imajı değişmiş, her şeyden önce sağlıklı yaşamının bir insan hakkı olduğunu kavramıştık. İlerideki tüm hekimlik yaşamımızı Toplum Hekimliği felsefesiyle harmanlamamızı sağlamıştı.

Yıllar sonra geriye bakınca onun daha 1960’lı yıllarda hızlı nüfus artışı sorununu, aşırı doğurganlığın kadın sağlığı üzerindeki kötü etkilerini nasıl irdelediğini ve bu sorunlarla başa çıkmak için verdiği savaşı daha iyi anlıyoruz. Nüfus ve aile planlaması sorunlarının kadın hakları ve sağlığı açısından ele alınması gerektiğini daha o yıllarda savunmuş ve gereğini yapmıştı.

Teorik bilginin pratik uygulama olmaksızın yetersiz kalacağına inanırdı. Öğrenciliğimiz ve asistanlığımız sırasında yaptığımız Sağlık Ocağı stajları ve ocak hekimliği hepimizin hekimlik yaşamında unutulmayacak anı ve deneyimler bıraktı. O sadece hocamız değil, babamız gibi idi. Herkesle ilgilenir, hoşgörülü ve eşit davranır, deneyimlerini, düşüncelerini açık ve alçak gönüllülikle paylaşırdı.

Yaşar Yaşer (Eski DİE Başkanı): “İdol”üm Prof. Dr. Nusret Fişek hatırasına diye başlayan yazısında; Nusret ağabey benim olmak istediğim her şey idi. Bütün meslek hayatı boyunca sosyal ve insanı konu alan bütün faaliyetleri ön plana çıkarmış ve insanların sağlığı, refahı ve iyiliği için ne lazımsa yapmayı şiar edinmişti diye başlayan yazı, “Nur içinde yat Nusret abi. Hepimizin yetişmesindeki çabaların için yürekten teşekkürlerimle” diye bitiyordu...

Dr. Cihangir Özcan (öğrencisi): Bizlere uyguladığı iyi yönetici olabilme aşısının içinde ülkeyi ve insanları sevmeye, çağdaş olabilme, cumhuriyete ve demokrasiye sahip olabilme, insan haklarına saygılı ve eşit davranabilme yanında ulaşılabilir hedeflere uygun plan ve programlar yapmak ve değerlendirmeyi sayabiliriz.

Prof. Dr. Ayşe AKIN (öğrencisi): Nusret Hocam, inandığını gerçekleştiren inandığını karşısında hiç ama hiç eğilmeden duran, doğruyu savunan karşıdaki kim olursa olsun taviz vermeyen son derece “demokrat” bir kişi idi. Bize savunduklarımızda güçlü durmayı, itiraz etmeyi “bu itiraz kendisine karşı bile olsa” hoş karşıladı, hatta desteklerdi. Bunun anlamı, o zamanki biz gençlere “hocaya biat” etmeyi değil de “kişilikli olmayı” öğretti. Nusret Hoca bitmez tükenmez enerjisi ile bilinçli olarak yaptığı çalışmalarla, Türkiye’deki pek çok “ilki” gerçekleştirdi. Hazırladığım derlemede çok yönünü ortaya koymaya çalıştım. Her çalışmamda hatırladığım öğretisi: “Araştırmalarınızı-çalışmalarınızı sadece akademik egzersiz olarak yapmayın, ne yapıyorsanız sonucu halka topluma mutlaka bir katkı sağlamalıdır” idi. Bir diğer unuttuğum öğretisi: “Ülkeye hizmet duvar örmeye benzer, herkes kendi gücüne göre bir tuğla koyar ve bir de bakarsın duvar örülmüş, bitmiş”... Sanırım bunlar bir hocanın öğrencilerinin kulağına küpe olmasını istediği çok önemli öğretilerdi. Benim Kadın-Doğum ve Halk Sağlığı

ihhtisalarımı bütünleştiren hekimliğime anlam katan rol modelim, bilimsellikte en değerli hocamdı. Bir özelliğini belirtmeden yapamayacağım, kendisine mektup yazan herkese ama herkese bizzat kendi el yazısı ile zarfını da kendi yazmak koşulu ile yanıt verirdi. Biz ğrencileri bu değerli yanıtı tarayarak en değerli mirasımız olarak elektronik ortamda saklamaktayız. Bilfiil böylesine büyük bir hoca ile alışma ayrıcalığına sahip olmak bana hem onur hem gurur vermiştir. Bilimsellikteki lmz hep kendisi oldu...Her zaman şöyle düşünmüşümdür; iyi ki yolum böylesine "büyük bir insanla" keşişti, iyi ki meslek yaşamında herkese pek nasip olmayan bir fırsatım oldu, unutmadan; Onun ğrencisi olmanın yanı sıra, TTB'nin gelenekselleştirmiş olduğu "Prof.Dr. Nusret Fişek Halk Sağlığı Bilim dl" nü 1995 yılında alma gururunu da taşıyan bir öğrencisiyim... Saygı ve zlemlerle anıyorum.

Dr. Frederic C. Shorter (Dünya leğinde tanınan bir Demograf ve Hocanın yakın dostu, alışma arkadaşı) Kendi kaleminden: (Rough transcript of what I said at the Nusret Fişek meeting in İstanbul (Nov.1996) (32).

"I can say that the single most important person who made me want to stay in Turkey and do Turkish demography these last 28 years was Dr.Nusret Fişek. He devoted one part of his life to encouraging, protecting, and supporting demographic and social epidemiological studies. He believed that scientifically valid information was absolutely necessary for Turkey. A few months before he passed away, he did something which was very much in his character. He suggested to me and some others that a new up-to-date book should be written on Turkish demography. The last comprehensive book was in 1982 and it was time for a new one with more information and the latest techniques.

An opportunity to fulfill this request came to me while I was working as a Consultant to the President of the State Institute of Statistics. A small team was organized at the Institute. For two years we studied all the available demographic data and wrote a new book: "The Population of Turkey, 1923-1994: Demographic Structure and Development, with Projections to the Mid-21st Century." (Türkiye Nfusu, 1923-1994, Demografi Yapısı ve Gelişimi: 21.Yzyıl Ortasına Kadar Projeksiyonlar) It is an official publication, so you will not find a personal dedication to Dr.Nusret Fişek in the book. For me, personally, that work was done in his honor. It is exactly what he expects from us. And it was done in the way that he approves. Young statisticians and demographers worked together to write that book. They learned a lot and they know their business. I am sure that they will continue producing good works for a long time in the future".

Bu yazı da gsteriyor ki Nusret Hocamız Türkiye'ye vefatından sonra da hizmetini farklı formatlarda srdryor.

Dr. Demet Işık (Hukuku-PhD. ğrencisi) Kasım 1992: Nusret Fişek ve Sağlık Hukuku; Nusret Fişek'in tıp ve sağlık camiasının yetişmesinde ve etkin alışmasında hukuka tanıdığı üstün yeri ve bu yerin kazandırılmasındaki önderliğini biliyorum. nk tanıdım ve yaşadım, Nusret Fişek beni bu alanda hem yetiştirdi hem alıştırdı. Hücrelerine kadar akılcı ve laik olan Nusret Fişek'in temel dayanaklarından birisi, pek tabii ki hukuktur. Sağlık hizmetlerini, öncelikle koruyucu, sonra da tedavi edici hizmet olarak sunacak olan devletin, hukuk temelini tanımaya, bilmeye zen gösterdi. Hukuk ğrenilmeli, bilinmeli, tartışılmalı ve yenilenmeliydi. Devletin hukuk devleti olması gerekliliğine, hukukun üstünlüğüne, hukukun yapılmasında her disiplinin, teknokratının ve uygulayıcısının katılımının

sağlanmasının, güçlendirici ligine inanırdı. Hekimliği, sağlık hizmetini ve hukuku devlet adamı ciddiyeti ile ele alırdı. Işık dolu dürüstlüğü, hemen göze çarpardı. Hekim, hiç kimsenin "hukuk korkutması" ile karşılaşmamalıydı. Hekim, kendisi mevzuatı okumalı, öğrenmeli, yorumlamalı ve çok iyi kullanmalıydı. Hukuku bilmeyen cahil açığızların, hukuka, devlete, sağlık hizmetlerine zarar vereceğini anlatmak, açıklamak isterdi". Birlikte yürüttükleri bir çalışma ile ilgili olarak "çalıştığımız dönemde araştırma, vitrinsiz, tantanasız, reklamsız ancak çok zevkli bir çalışmaydı. Ne açıklar, ne anlamsız düzeltmeler, ne sonu düşünülmemiş iptal örnekleri buluyordum. Koşa koşa müsteşarlığa gidiyordum, alıyorlardı içeri, heyecanıma bakıp gülüyor, dinliyor ve tartışıyordu. Demiyordu ki, ben koskoca bir müsteşar; bu, yaptığından deli divane, hoşnut bir hukukçu çocuk. Böyle böyle bitirtti işleri. Araştırma "Kavram İndeksli Sağlık Kanunları" adı ile mavi bir kapakla basıldı. XX.Tıp Kongresi'ne beni, eserimi tanıtmak için gönderdi. Demokrat kişiliğini araştırmayı yaparken; yönlendiriciliğini derslerini verirken, hocalığını doktoramı yaparken gördüm. Çağdaşlığını, aydınlığını, onurlu yaşamını, bana birlikte olma fırsatını verdiği zamanlar. **"Ben bir usta gördüm. Hem aklım hem gönül gözümle peşinde oldum. Aldığım kendi kapasitem kadar. Sonsuz şükranlarım var"**.

Dr. Uğur Cilasun (öğrencisi) Kasım 1992: Görev Verildiğinde "Hayır" Demezdi. Önce öğrencisiydim O'nun. Sonra asistanı oldum. 1983 yılının Nisan ayında görevimden istifa ettim. Aynı yılın Haziran ayında da O emekli oldu.

Türk Tabipleri Birliği (TTB) Yasası değişmişti. Merkez Konseyi İstanbul'dan Ankara'ya alınmıştı. Eylül-Ekim aylarında yeni yasaya uygun olarak Tabip Odalarının kongreleri ve seçimleri yapıldı. 12 Eylül Cunta rejimi dolaylı olarak sürüyordu. Hava ağırdı.

Seçimlerde karşımızda olan ekip bizi sürekli olarak "siyaset yapmakla" suçluyordu. Siyaset yapmak suçtu. Biz de geçmişimizle suçlu, geleceğimizle gene potansiyel suçlu idik. Yukarılara böyle göz kırplıyordu. Ama bu O'nun görev anlayışını hiç etkilememişti. Mücadeleden kaçmamıştı. O'nunla altı yıl da TTB Merkez Konseyi Genel Yönetmeni, Genel Sekreteri olarak çalıştım. İstanbul'da, kapısı mühürlü bir Konsey binasından yarım kamyon dolusu eşya ve 175.000 TL para ile devraldığımız TTB Merkez Konseyi'ni altı yıl sonra kendi binasında bir milyardan fazla para ile; saygınlığının doruğunda, ağırlığının ve etkinliğinin bilincinden bir meslek kuruluşu olarak daha genç kardeşlerimize devrettik. Nusret Hoca, görev aldığı her yere olduğu gibi Türk Tabipleri Birliği'ne de silinmez damgasını vurmuştu. Oturduğu makam O'nu hiç onurlandırmadı. O makamları, kişiliği, aydınlığı, bilimselliği ile hep O onurlandırdı. Bu sürecin oldukça uzun bir parçasını birlikte yaşadığımız için ne mutlu "Bana".

Prof. Dr. Ayşe Baysal (Beslenme Hocası- öğrencisi) (3 Kasım 2004): Prof. Dr. Nusret Fişek hocamızın bence en belirgin niteliği halkçı, devrimci ve akılcı olmasıydı. Hocamızın bu nitelikleriyle halkımızın sağlığının korunması, geliştirilmesi ve dolayısıyla refah düzeyinin yükselmesi için çalıştı. Doçentlik sınavına girmeden, özgeçmişimi hazırlarken Hoca'ya "Hocam, özgeçmişime acaba Köy Enstitüsü mezunu olduğumu yazmam sakıncalı olur mu?" diye sorduğumda, "Seni o kurumlar yetiştirdi; Köy Enstitüsü olma onurunu daima taşımalsın" sözleri onun halkçı kişiliğinin en güzel kanıtıydı. Ben de hep öyle yaptım. Prof. Fişek, insan yaşamında, dogmatik görüşlerin değil, bilimin esas alınmasına öncelik vermişti. Bunu nüfus planlaması alanında yaptığı çalışmalarla göstermiştir. Halkımızın çocuk sağlığı konusunda, "Allah verdi, Allah aldı" kaderci görüşünün, yeterli sayıda çocuk sahibi olma, sağlık

hizmetine kolay ulaşabilme ve sağlığı bozan etkenleri önleyecek şekilde bilinçlenme ile, hastalık ve ölümlerin büyük ölçüde önlenebileceği bir sisteme dönüşmesine önderlik etmiştir Prof. Fişek.

Prof. Dr. Gazanfer Aksakoğlu (öğrencisi): Çok Yönlü Önder: Nusret Fişek

Toplumunu ileriye götüren üstün nitelikli bireylerin yaşam ve ürünlerine baktığımızda, hemen daima dar bir anlamda başarılarını gözlersiniz. Bir anlamda bu doğaldır, hele çağın ve teknolojinin gelişimi dikkate alındığında uzmanlaşmanın kaçınılmaz bir sonucu olarak görülebilir. Bu durumun aksine, birçok alanda üretimde bulunan ve başarılı olan ender kişiliklerden biri Nusret Fişek'tir.

Fişek, köken olarak hekimdir. Yaşamı boyunca tıp bilimini toplumsal bir bilim olarak görmesi, tıbbın en teknik konularıyla sosyal bilimlerin çeşitli dalları arasında bağlantılar kurulmasında öncülük etmesini sağlamıştır. Ondandır önce ülkemizde cılız örnekleri görünen Halk Sağlığı Dalını, sentez yeteneğiyle bir akademik bütüne dönüştürmüş- Felsefe diye isimlendirilse bile- bir bilim olarak sunmuştur.

Prof.Dr. Rengin Erdal (öğrencisi): Canım Hocam, diye başlayan uzun ve güzel yazısında,

"Ben bir günde 23 küçük ölünün gömüldüğünü gördüm bu köyde kızamıktan ya siz ne gördünüz, söyleyin, söyleyin bir şey söyleyin uzaktan. Ah, ben bir gün tepelerden, tepelerden varıp önünüze, önünüze dikilip duracağım, aydınlardan, hekimlerden, öğretmenlerden. Bir gün soracağım, bu çocukları soracağım" dizelerini önce sizden duymuştum. Ceyhan Atuf Kansu'nun "Kızamık Ağdı"ndan aldığımız bu dizeler ile başlamıştınız konferansınıza...Doğu Anadolu'daki kızamık mezarlıkları ile ilgili Doğan

Bey'in anılarını dinletmişsiniz bizlere...."Her gün kızamık okuyun, eğer her gün bir kızamık hastası görüyorsanız" derdiniz ve eklerdiniz "Yılda bir kez Wilms tümörü görüyorsanız, Wilms tümörünü yılda bir defa okuyunuz" diye.

Canım hocam, bu mektup ile size hesap veriyorum: Biz öğrencilerimiz, dağıldık ülkemizin dört bir yanına. Her gün okuduk kızamığı... yaptık aşısını. Ölmüyor bebeler artık kızamıktan. Bebek ölüm hızını biz indirdik binde 20'lerin altına., ana ölümlerini biz azalttık, toplam doğurganlık hızını biz düşürdük iki buçukların altına, sağlık evlerinde, sağlık ocaklarında. Verdiğiniz görevleri başarmanın mutluluğunu yaşattınız bizlere. Size, kendim ve dava arkadaşlarım adına şükranlarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Ayşen Bulut: (öğrencisi): Sn. Bulut'un mevcut yazılarından bazı vurgulamalar: Nusret Hoca'nın herkese olan saygısı, tevazuu hemen fark edilen başlıca özellikleriydi. Hizmet etmek için isimsiz olmak gerektiğine bizi inandırmıştır. Bitmek tükenmek bilmeyen enerjisi ve çalışkanlığı ile son dakikasına kadar kendinden her sorulana her istenene karşılık vermek için bıkmadan usanmadan çalışması çevresindeki hepimizi her zaman etkiledi. Herkese destek olması ile çoğu kez eleştirildi. Ancak o, bunu fırsat eşitliği olarak düşünür ve hep savunurdu. Bir arkadaşım bu desteği şöyle dile getirdi: "Herkes baştan 10 numara verirdi. Sonunda kişiler alt sınırlarını kendileri belirlerdi". Çok akıcı ve basit konuşurdu. Çok öykü anlatırdı derslerinde. Sağlık hizmetlerinin nasıl olması gerektiğini anlatan 1979 tarihli bir yazısını, "Tek söz dönemi geçti, şimdi orkestra çağıdır" diye bitirmişti. Özetle, Nusret Fişek değerli bir eğitimci, iyi bir yönetici, iyi bir politikacı, temeli bilgiye dayanan, gerekçeli, yani geçerli politikaları savunan bir insandı. Alçak gönüllülüğü, tevazuu, sonsuzdu.

Prof.Dr. Emre Kongar: (Sosyal Bilimci): Bir yazısında şöyle diyordu: N. Fişek hakkında tıp ve sağlık alanındaki öncülüğünü, devrimciliğini anlatan birçok yazı yazdım. Ondan çok şey öğrendim: Her şeyi görmeyi, bilmeyi, ama üzerine vazife olmayanlara karışmamayı... Çok konuşmamayı... Hata yaptığın zaman, onu ört-bas etmeye çalışmamayı, açıkça özür dileyip telafi etmeyi İnsana, özellikle gençlere saygıyı, sevgiyi öğrendim. ... Ve daha nice insanlık ve yönetim becerilerini.

Yekta Güngör Özden (Anayasa Profesörü) Kasım 1992: **“Unutulmaz Saygınlık”** başlıklı yazısında: Prof. Dr. Nusret H. Fişek, yaşamını sağlık sorunlarının çözümüne adanmış çağdaş bir bilim adamı idi. İnsan hak ve özgürlüklerinin en kutsal bilineni yaşam hakkına gerçek anlamını kazandıran "sağlık" koşulunu ülkemizde benimseten insandır. Gerçekten, sağlıklı olmayan yaşamın, ruh ve beden sağlığını kapsamayan bir hakkın ne yararı vardır? Bu dayanaktan kalkarak insanı, hak ve özgürlükleriyle onurlu bir kişilik bütünlüğüne kavuşturan anlayışın yaşama geçmesinde Nusret FİŞEK'in büyük katkıları olmuştur. Yöntemde yumuşak, özde ağır çıkışları, hoşgörüsü, anlayışlı ve kararlı davranışları, onun bulunduğu ortamda egemenlik kurmasının gerçek belirtileridir. Ciddiyetinin çağırıldığı özen ve duyarlık, çevresindekileri etkileyen bir büyük kişiydi. Onun yanında gereksiz söz, gereksiz davranış görülemezdi. Bunlara olanak tanımazdı. Tembellikten tiksiniyordu. Düşünmeden, ölçüp biçmeden (tartmadan) bir şey söylememeye girişimde bulunmamaya çalışırdı. Karar verdiği zaman da ödün vermeden yürür, beklediği sonucu almak için gerekenleri yapmaktan kaçınmazdı. Hukuk devletinin gerçek yanlılarından birisiydi. Katıksız demokratı. Gösteri ve özentiden uzak çalışmalarıyla ulusunun hizmetinden hiç ayrılmadı. Cenaze törenine koşarak gittiğimde, kendisini sevenlerin onu nasıl sevgi ve saygıyla omuzladıklarını gördüm. Saygın ve

örnek kişiliğiyle unutulmaz bir Türk Büyüğünü daha yitirmiştir. Nur içinde yatsın.

Uğur Mumcu (Araştırmacı Gazeteci – 6 Kasım 1990 Cumhuriyet Gazetesi)

Bugün Ankara'da toprağa vereceğimiz Prof. Dr. Nusret Fişek, Türkiye'de "sosyal tıp" anlayışının bir simgesiydi. Prof. Fişek, pazar günü Prof. Kazım Türker'in gazetemizde yayımlanan yazısında belirttiği gibi "Türk hekimlerinin en büyük lideri, değerli bilim adamı, ulusumuzun en büyük sağlık emekçisiydi".

Yaşamı boyunca hekimliğin sosyalleştirilmesi için savaştı; son nefesine kadar inançlarını savunmuş, yetmişli yaşlarında delikanlı yüreği ile direnmiş seçkin bir bilim adamı ve Atatürkçü aydıdı Prof. Fişek.

Ne yazık ki, bu etkin, saygın, inançlı ve dirençli insanların sayısı, gittikçe azalıyor. Prof. Fişek, Kurtuluş Savaşı komutanlarından Tümgeneral Hayrullah Fişek'in oğludur. Kuvayı Milliyetçilik Nusret Fişek'in yurtseverlik bilincinin de dokusunu oluşturmuş, Kurtuluş Savaşı'nda Batı cephesinde Yunan orduları ile savaşan Kazım Özalp komutasındaki **14. Kolordunun Erkanı Harp Reisi Albay Hayrullah Bey'in oğlu Fişek de günümüzde bir kalpaksız Kuvayı Milliyeci olarak aydınlanma, çağdaşlaşma savaşında hekim ordularının başkomutanlığını yapmıştır.**

Prof. Fişek'i bu son yolculuğunda saygıyla selamlıyoruz. Fişek ailesinin ve bu uygarlık savaşında Prof. Fişek ile aynı safta savaşan hekimlerin, bu hekimlerle birlikte bütün Atatürkçü aydınların başları sağ olsun.

Başka bir yazısında Sn Mumcu: bazı devrimcilerin adını anarak "ve tıpkı eski Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Müsteşarı Prof. Dr. Nusret Fişek gibi. Şimdi bu "kalpaksız Kuvayı Milliyeciler" artık birer sessiz mezar taşıdır. Bu

insanların anıları önünde, gelin, saygıyla eğilelim. Bu yurtsever bürokratların ne Rolex saatleri oldu ne kıyılarında yatları ne de İsviçre bankalarında paraları. Yenildiler, ama diz çökmediler. Yenildiler, ama teslim olmadılar. Yenildiler, ama saf değiştirmediler... Yenildiler, ama satılmadılar!" diyordu.

Prof. Dr. Yusuf Öztürk (öğrencisi): N. Fişek Hocayı çok seven ve sayan Yusuf Öztürk ün satırlarından "Hocamızın vefatına neden olan hastalığını Kayseri'de duydum ve telefon açarak çok üzüldüğümü söyledim. Bana telefonda cevaben 'hastalığımı bırak, senin işlerin nasıl gidiyor. Sen hastalanma, ben hastalanmayayım, bu hastalıklar fakirlerin hastalıkları mı olacak ve sadece onlar mı ölecekler?' dedi. Doğrusu çok duygulandım, her konuşmasından bir gelecek öğrendiğim hocamın ne yazık ki, yaklaşık bir yıl sonra, artık yatağına bağlandığını duydum. Ankara'ya gelerek, evine ziyaretine gittim. Gerçekten yatağına bağlı bir vaziyette kıpırdayacak halde değildi. Ancak, hep o tanıdığımız irade gücü ve berrak, konuşmasıyla bana; "Toplum Hekimliği ilgi alanını seçen sizler çok büyüksünüz. Sanıyorum bugün anlaşılmasanız bile, zaman sizleri çok takdir edecektir. Hepinize hayatınızın sonuna kadar başarılar diliyorum. Halime çok şükür Yusuf, ya şu anda sizleri tanımayacak halde olsaydım, ne yapardım?... Ve maalesef kendilerini ziyaretimden iki gün sonra kaybettik. Ruhu şad olsun".

"Nusret Hoca ile ilgili sevenlerinin öğrencilerinin yazıları yüzlerce sayfa ancak yukarıda bazı örnekleri kendisi ile ilgili yazılan Bölümün tamamlayıcısı olması için, sınırlı uzunlukta alıntılar yapıldı".

IV-Bitiriş Bölümü

Sayın Hocamız Prof. Dr. Nusret Fişek, yaşamının son döneminde insan hakları sorunları ve tıp meslek ahlakı konuları ile çok yakından ilgilenmiştir. Aramızdan ayrıldığı tarihte de Türk

Tabipleri Birliği (TTB) Merkez Konseyi üyesiydi. Sağlık durumunun kötüleşmesi nedeniyle, katılamayacağını anladığı ve 3 Kasım 1990 günü toplanacak olan TTB Genel Yönetim Kurulu'na gönderdiği mesaj, savunduğu ilkelerin ve yaşamının bir özeti olmuştur. Kendi el yazısı düzeltmeleri ile gönderdiği mesajının orijinal hali TTB arşivinde mevcuttur. N. Fişek Hocanın sağlık bağlamındaki düşüncelerini ve ilkelerini özetleyen son mesajının diğer bir ifade ile "**Son Halk Sağlığı dersinin**" daha da kalıcı olması için yeniden e- ortamında aynen yazılmış ve okurlara aşağıda sunulmaktadır

Kendisini kaybettiğimiz 3 Kasım 1990'ın hemen öncesinde kendi kaleminden SON MESAJI: (14)

Hekimlikte Çağdaş Görüşler Açısından Sağlık Politikası

Dr. Nusret H. Fişek

(Hekimlik hizmetlerinin halka sunuluşu, teknolojik ve sosyal gelişmelere bağlı olarak değişmektedir. Bugün vardığımız aşamayı geçen yüzyıl ile kıyaslırsak sağlık hizmetlerinde bir gelişme değil bir devrim olduğunu görürüz). **Bu gelişmenin, bu devrimin nitelikleri aşağıdaki gibi 7 başlık altında toplanabilir:**

1. Sağlık Hizmetinden Yararlanmanın İnsan Hakkı Oluşu:

Çağımızda halkın hekimden yararlanması konusundaki görüşte önemli bir değişim olmuştur. Eskiden parası olan hastaların hekim hizmetinden yararlanması olağandı. Parası olmayanlar ise, halk hekimliği olanakları ile yetinirler veya hayrına hasta bakan bir hekim veya kurum bulurlarsa onlara başvururlardı. Gelenek hekimlerin mutlu bir azınlığa hizmet etmesi idi.

Hekimlik hizmetlerinin sunulmasına yön veren görüşte büyük değişim 19. Yüzyıl

ortalarında başlar. Bir Fransız Hekimi olan Guerin, 1846 yılında, "Medicine Sociale" adlı dergide ilk kez sosyal hekimlik terimini kullanmış ve sosyal hekimliği şöyle tanımlamıştır:

"Sosyal hekimliğin konusu, hiçbir ideoloji ve doktrine bağlı olmadan, hekimlik ile toplum arasındaki ilişkilerin incelenmesi ve hekimlik hizmetlerinin toplum yararına geliştirilmesidir."

Guerin'den bu yana, sosyal hekimlik akımının gelişmesinde Neuman, Vinchov, Marx, Grotjahn, Siegnist, Parisot ve Ryle gibi düşünürlerin büyük etkileri olmuştur. Bu konudaki gelişmelerde en önemli aşama (1946 yılında kabul edilen İnsan Hakları Bildirisi'nde ve Dünya Sağlık Teşkilatı anayasasında sağlık hizmetinden yararlanmanın bir insan hakkı olarak kabul edilmesidir. Bu hak Dünya Sağlık Teşkilatı anayasasında şöyle belirtilmiştir: "İrk, din, politik, inanç, ekonomik ve sosyal durum farkı gözetilmeksizin herkesin ulaşılabilir en yüksek sağlık düzeyine ulaşması temel haklarından biridir").

2. Sağlıkın Ekonomik Değeri:

Çağdaş ekonomistler sağlık harcamalarını tüketim değil önemli bir yatırım olduğunu fark etmişlerdir. Amerikalı bir sağlık ekonomisti 1954 yılında yaptığı bir değerlendirmede ABD de bir kişiye hayat boyu yapılan ortalama 92.270 dolar harcamaya karşı kişinin ortalama 110.000 dolarlık bir üretim yaptığını göstermiştir. Demek oluyor ki 100 dolarlık bir yatırıma karşı elde edilen artı değer sadece 19 dolardır. O halde kişinin ölmesi veya hastalanarak veriminin azalması önemli bir sermaye kaybıdır. Bu nedenle kişilerin sağlık düzeyini yükselterek bu kayıp en aza indirilmelidir. Ekonomistlerin sağlıkla ilgilenmelerinin bir diğer nedeni de sağlık harcamalarının, kontrol edilmediği takdirde, her ülkede hızla artması ve milli gelirden gittikçe artan bir ölçüde pay almasıdır. Bu gerçeklerin farkına

varılmasının doğurduğu sonuçta, hekimlik hizmetlerinin liberal düzenden kamu düzenine geçirilmesi görüşünün kuvvet kazanmasıdır.

3. Bir Bütünün Parçası Olarak Sağlık:

Toplumda sağlık sorunlarını inceleyenlerin ortaya koyduğu bir diğer gerçekte sağlık düzeyindeki farklılıkların temel nedenin sosyal ve ekonomik etkenler olduğudur.

Sosyal hekimliğin büyük kuramcısı Grotjahn bunu şöyle belirtir: "Bir kişinin veya toplumun sağlık düzeyini belirleyen, kişinin hastalanmasına veya ölümüne neden biyolojik ve fizik etkenleri oluşturan veya bunların etkisini koşullayan etkenler sosyal ve ekonomik etkenlerdir."

Bu kavramı açıklamak için çocuk ölümlerinin yüksek oluşunu örnek alarak ele alalım. "Ülkemizde kırsal bölgede çocuk ölümleri ne için çoktur? Nedenlerden birkaç önemlisini sıralayalım: köyde çocuğun sağlığını koruyacak ve hastalanırsa tedavi edecek örgüt yoktur, ana ve baba sağlık hizmetini gerektiği şekilde kullanmaya alışmamıştır veya ekonomik güçleri yetersizdir, beslenme yetersizliği yaygındır, ülkenin sınırlı kaynaklarından hâkim sınıfın daha fazla yararlanması için sağlık hizmeti satın alınacak bir hizmet olarak sunulmaktadır. Bunların hepsi sosyal ve ekonomik olgulardır ve çocuğun yaşaması veya ölmesi sonucunu doğurur. Bu gerçeğin uygulamaya yansıtılması, sağlık hizmetlerini sosyo-ekonomik kalkınmanın bir parçası olarak görmek ve o anlayışla planlayıp uygulamaktır.

4. Koruyucu Hekimliğin Önem Kazanması:

Geçen yüzyıllarda hekimlik hizmeti denildiği zaman hastaların tedavisi anlaşılırdı. Bu görüş, gelişmiş ve az gelişmiş her toplumun kültürünün bir parçası olduğundan, zamanımızda da bir

değişme sürecinin yanında, süregelmektedir. Gözlenen değişimin nedeni 19'uncu yüzyıl sonlarında koruyucu hekimlik hizmetlerinin gelişmeye başlamasıdır. Kısa bir zamanda koruyucu hekimlik hizmetinin hasta tedavi hizmetinden daha önemli ve öncelik alan bir hizmet olması gerektiği anlaşılmıştır. Gerçekten bir çocuğu poliyomyelitte karşı aşılama felçli bir çocuğu tedaviden, bir uterus kanseri vakasını presemptomatik aşamada sitopatolojik muayene ile teşhis ve tedavinin ilerlemiş bir vakayı tedaviden daha insancıl, daha başarılı ve daha ucuz olduğu, bu örneklerin istendiği kadar arttırılabileceği söz götürmez bir gerçektir.

Sağlık hizmetinde korumanın önem kazanmasının doğal sonucu hekimlerin hizmet ettikleri kişinin sadece hastalar değil, tüm kişiler olması ve bunlara doğumlarından ölümlerine kadar sürekli hizmet edilme gereğidir. Hasta bir kişi, büyük bir olasılıkla hekim muayenesinde veya hastanede kendiliğinden başvurur. Sağlam kişinin periyodik muayene için hekime başvurması olasılığı ise çok azdır. Bu nedenle hizmet verme biçimini değiştirip halka yaşadığı yerde erişebilecek şekilde örgütlenme ve onu güdüleme zorunluğu vardır.

Değinilmesi gereken diğer bir nokta da koruyucu hekimlik kavramındaki değişmedir. Koruyucu hekimlik, geçmişte, çevre sağlığı ve bulaşıcı hastalıklar ile savaş hizmeti olarak başlamıştır. Bugün pek çok kimse, koruyucu hekimlik denince sadece bu iki hizmeti anlar. Bu zamanın gerisinde kalmış bir görüş biçimidir. Bugün koruyucu hekimliğin, bu iki hizmet yanında ve onlardan daha önemli konuları halkın sağlık eğitimi, beslenme bozukluklarının düzeltilmesi, bağışıklama, ilaçla koruma hastalıkların (örneğin; tüberküloz, kanser, diyabet ve hipertansiyon, vb.) erken teşhis ve tedavisi ve aşırı doğurganlığın kontrolüdür. Koruyucu hekimlik

hizmetlerindeki bu değişimin neden olduğu sonuçta tedavi hizmetleri ile yukarıda sayılan kişiye yönelik koruyucu hizmetlerin entegrasyonu, yani bir kişi veya bir ekip tarafından bir arada yürütülmesidir. Uygulanmaya başlayan bu görüşün en çarpıcı örneği çocuk hekimlerinin çalışmalarıdır. Peditatrlar müşterisi olan çocukların hem sağlığını korur hem de hastalanırsa tedavi eder.

5. Hastanede, Evde ve Ayakta Tedavinin Bütünlüşmesi

Az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkelerde tedavi hizmetlerindeki önemli fark, sağlık hizmeti az gelişmiş ülkelerde yetkin hastanelerin olmayışı değil, halkın büyük çoğunluğunun evde ve ayakta tedavi hizmetinden yoksun oluşudur. Gelişmiş ülkelerin böyle bir sorunu yoktur. Bu ülkelerde hastanelerin gelişmediği zamanlarda olduğu gibi bugün de herkese erişebilen ve hastalarını muayenehanede veya evlerinde tedavi eden hekimler vardır. Hasta tedavisinde, sayısal yönden büyük ağırlıkta bu hekimlerin üzerindedir. Aynı zamanda bu ülkelerdeki yöneticiler kronik hastaların sürekli tedavisi için evde ve ayakta tedavi hizmetinin gelişmesi gerektiğinden hastaneler ile toplum içindeki hekimlerin iş birliğinin geliştirilmesine önem verilmektedir. Hasta bakım hizmetlerinin örgütlenmesinde çağdaş görüş, ayakta, evde, hastanede ve tıp merkezlerinde tedaviyi bir bütün olarak örgütlenme ve koşullar elverdiği ölçüde ayakta-evde tedaviye ağırlık vermektir. Bu yaklaşım hastaların daha iyi bakılması, maliyetin düşmesi yanında hekimlerin sürekli eğitiminin sağlanması bakımından da yararlıdır.

6. Sağlığın Bir Ekip Hizmeti Oluşu:

Bir yandan tıbbın bir bilim olarak çok genişlemesi, diğer yandan hizmet edilenin hasta değil sağlam kişi oluşu, sağlık hizmetini tek kişinin yapabileceği bir hizmet olmaktan çıkarmış, bir ekip

ile yapılmasını ve geleneksel olarak hekimlik hizmeti alan bir kısım işlerin hekim olmayan sağlık personeline aktarılmasını zorunlu hale getirmiştir.

7. Sağlık Personelinin Sürekli Eğitimini Örgütlenme Zorunluğu:

Uzun yıllar bir hekim veya hekim olmayan sağlık personelinin okulda öğrendiklerini unutmayacağı, uygulamaya aktarabileceği ve yenilikleri takip edeceği varsayılmıştır. Son zamanlarda bu varsayımın doğru olmadığı anlaşılmıştır. Hekimlerin ve diğer sağlık personelinin sürekli olarak kendilerini eğitmemeleri, halkın tıbbın gelişmesinden yararlanamaması sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle, bu konuda çağdaş görüş sürekli eğitimin sağlanmasının hekimlerin özel bir sorunu değil bir kamu sorunu olduğudur.

Sağlık Politikasının İlkeleri:

Yukarıda özetlenen, Hekimlikteki çağdaş görüşlerin ışığı altında sağlık politikası ilkelerinin ne olması gerektiğini gözden geçirelim.

Bu İlkeler Şunlardır:

1. Hekimlik hizmeti sunulan bir hizmet olmaktan çıkarılmalı, eğitim, güvenlik, adalet hizmetleri gibi bir devlet hizmeti olmalıdır.
2. Her çeşit sağlık hizmeti, halkın hizmet yapana para ödemediği yararlandığı hizmet olmalıdır.
3. Amaç, bu azınlığa yüksek düzeyde hizmet götürme değil, herkese olanaklar ölçüsünde hizmet götürme olmalıdır. Gerekiyorsa hekim olmayan kişiler de en sık görülen hastalıkların teşhis ve tedavisi dahil sağlık hizmeti yapmak üzere yetiştirilmelidir.
4. Kişinin sağlığını ve sağlık hizmetlerini olumsuz etkileyen

sosyal ve ekonomik etkenlerin kaldırılması ve olumlu etkenler geliştirme temel politika olmalıdır. Ancak bu politika, sağlık hizmetini geliştirme çabalarının alt yapı değişmesinden sonra ele alınabileceği anlamına gelmemelidir.

5. Koruyucu hekimlik hizmetlerine öncelikle halkın sağlık hizmetleri ile ilgili konularda eğitimine öncelik verilmelidir.
6. Ayakta, evde, hastanede ve tıp merkezlerindeki hasta bakım hizmetleri birbirini destekleyecek ve tamamlayacak şekilde örgütlenmelidir.
7. Toplum içinde kişiye yönelik koruyucu hizmetler ile evde-ayakta tedavi hizmetleri bir örgüt tarafından yürütülmeli ve bu örgüt üyeleri hizmet ettiği halk vs ile bütünleşmelidir.
8. Sağlık hizmetleri, sıkı ve sürekli bir denetimin yapıldığı bir ekip hizmeti olarak örgütlenmelidir.
9. Devlet, hekimler dahil, tüm sağlık personelinin sürekli eğitimini sağlamaktan sorumlu olmalıdır.

Politikanın Uygulanabilirliği

Bilimsel yönden doğru olan bu ilkelere göre saptanacak sağlık politikası ülkemizde uygulanabilir mi? Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkındaki Kanunu dikkatle inceleyenler kanunu hazırlayanların yukarıda belirtilen ilkelerden hareket ettiğini görür. Bu kanun hükümetler tarafından başarı ile uygulanmadığı bilinen bir gerçektir. Etimesgut Sağlık Bölgesi'ndeki uygulama sonuçları uygulanamamasının nedeninin insan gücü yetersizliği veya finansmanın devlet gücünü aşmasından ileri gelmediğini göstermiştir. **Başarısızlığın nedeni bu politikanın hâkim sınıfın**

çıkartına ters düşmesidir. Ülkemizde akılcı bir sağlık politikasını uygulayabilmek ve herkese sağlık hizmeti götürme vaadini yerine getirmek için halkın çıkarını hekimlerin ve mutlu azınlığın çıkarından üstün tutacak bir iktidara, halk iktidarına gerek vardır.

Vefatından sadece birkaç gün önce sağlığı nedeni ile katılamayacağını anladığı 3 Kasım 1990 tarihinde yapılacak olan TTB Genel Kuruluna gönderdiği son mesajı “gerçek anlamda bir Halk Sağlığı dersidir”.

Tüm yaşamının her saniyesini mesleğine, insan sağlığına, öğrencilerine, ülkesine veren bu büyük bilim insanı,

öncülüğü, liderliği, tevazuu ile, Hoca yine son görevini de zamanında mesajını da göndererek yapmış ve yaşama veda etmiştir. **3 Kasım 1990** Hocamızın yaşama da veda ettiği gün olmuştur.

Hocalara genellikle saygı duyulur, ancak Sn. N. Fişek sadece öğrencilerinin değil onu tanıyan herkesin, saygı ve sevgiyi aynı ölçüde duyduğu önder, uygar, ayrıcalıkları olan bir bilim insanı, rol model ve gerçek anlamda bir vatansever özetle “Atatürk’ün yolundan hiç ayrılmayan, bunu bizlere öğrencilerine öğreten öncüdü...”

Prof. Dr. N. Fişek ve Ailesi

KAYNAKLAR

1. Mehmet Cemil Uğurlu: 1993 Üniversite Reformu Kuşağından Bir Büyük Hekim: Prof. Dr. Nusret H. Fişek (1914-1990) “Portre” Toplum ve Hekim, Eylül Ekim-1994 , cilt 9,sayı-63 ss. 81- 92
2. Bir Toplumsal Hekimlik Önderi: Prof.Dr.Nusret H. Fişek, Prof. Dr. Nusret Fişek’in Kitaplaşmamış Yazıları III Eğitim, Tıp Eğitimi, Uzmanlık, Sürekli Eğitim ve Diğer Konulardaki Yazıları (1914-1990) https://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_3/39.html
3. Nusret Fişek Özgeçmiş (https://nusret.fisek.org.tr/ozgecmisi/)
4. Prof. Dr. Nusret Fişek’in Yaşam Öyküsü (https://www.istabip.org.tr/412-prof-dr-nusret-fiekin-yaam-oykuesue-.html)
5. Aksoy Muzaffer, Bermek Engin:İdealist Bilim Adamı ... 21- Peker Mümtaz:Nüfus Çalışmaları ve Nüfusbilime Katkı. Çalışma Ortamı , Kasım 1992, Sayı:5, s.43-45.
6. Prof.Dr. N. Fişek- (1914- 1990) Belgelik- <https://www.belgelik.dr.tr>
7. Prof. Dr. Nusret Fişek’in Yaşam Öyküsü (https://www.istabip.org.tr/412-prof-dr-nusret-fiekin-yaam-oykuesue-.html)
- 8- Peker Mümtaz:Nüfus Çalışmaları ve Nüfusbilime Katkı. Çalışma Ortamı , Kasım 1992, Sayı:5, s.43-45
- 9- Akın A. Türkiye’de sağlık eğitim araştırma bölgeleri: Nereden nereye. Eser E, editör. Bölge Sağlık Yönetimi. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2021. p.42-50.
10. Musal,B.;Uçku.R.;Aksakoğlu,G.: “Narlidere Beklenen Yaşam Sürelerinde On Yıllık Süreçte Beklenen Değişimler” Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi dergisi, Yıl:1996, Cilt:10 Sayı:1-ss.56-63
11. Kılıç,B.; Aksakoğlu G.; “Eğitim Araştırma ve Sağlık Bölgeleri (1964-2005) Toplum Hekimliği Bülteni • Cilt 25, Sayı 3, Eylül 2006

12. Hacettepe Üniversitesi Toplum Hekimliği Enstitüsü. Hacettepe Üniversitesi'nde Toplum Hekimliği'nin İlk Onbeş Yılı. HÜ Toplum Hekimliği Enstitüsü Yayını. No:16, 1981, Ankara, s51.
13. Öztürk Y. Çubuk Sağlık, Eğitim ve Araştırma Bölgesi 1977-1983 Yılları Çalışmalarının Değerlendirilmesi, HÜ Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD Yayın No:85/28, Ankara, 1985.
14. "Nusret Fişek ve Hekimlik"; Türk Tabipler Birliği Yayını -TİSAMAT Basın Sanyii -1181019, Ankara, 1991
15. Gazanfer Aksakoğlu; Sağlıkta Sosyalleştirmenin Öyküsü, MEMLEKET SiyasetYönetim, Cilt: 3, Sayı: 8, 2008/8, s. 7-62, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/msydergi/issue/75920/1254100>
16. Türkiye Sağlık Raporu 2020 ISBN: 978-605-7874-83-2,Ankara, www.hasuder.org.tr
17. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmaları 1993-2018; Üreme Sağlığı Konularında Tematik Analizler UNFPA-HÜNEE Yayını yayın no: NEE-HU.22.01, ISBN: 978-975-491-527-3, Aralık 2022, Ankara, https://hips.hacettepe.edu.tr/tr/ureme_sagligi_konularinda_tematik_analizler_19932-589
18. Akin, A. " Emergence of the Family Planning Program in Turkey 85; The Global Family Planning Revolution: Three Decades of Population Policies and Programs içinde. Ed- Warren C. Robinson and John A. Ross, Editors © 2007 The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank Internet: www.worldbank.org Pp 85-102
19. Dirican, M,R " Prof. Dr. Nusret Fişek'in Kitaplaşmamış Yazıları - II Ana-Çocuk Sağlığı, Nüfus Sorunları ve Aile Planlaması, https://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_2/28.html
20. Özvarış, ŞB; Akin, A. (2020) : "Anne Ölümleri" Türkiye Sağlık Raporu 2020 içinde Bölüm 2 ss.123-129, ISBN: 978-605-7874-83-2,Ankara, www.hasuder.org.tr
21. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, ICON-İNSTITUT Public Sector GmbH ve BNB Danışmanlık (2006) Ulusal Anne Ölümleri Çalışması, 2005. Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü ve Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, Ankara. https://hips.hacettepe.edu.tr/tr/turkiye_ulusal_anne_olumleri_calismasi_2005-105
22. TC. Sağlık Bakanlığı Anne Ölümleri Raporu: 2015-2019; Ankara 2021 https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/Yayinlarimiz/Raporlar/Turkiye_Anne_Olumleri_Raporu_2015-2019.pdf
23. Akin,A.; "Türkiye'de Değişen Nüfus ve Sağlık Politikaları Doğrultusunda, İsteyerek Düşükler ve Üreme Sağlığı Hizmet Sunumunda Geleceğe Bakış" Turkish journal of public health - Türkiye halk sağlığı dergisi kasım 2012, cilt 10, düşükler özel sayı 1, ed.Bulut,A.ss., 43-60
24. Figatalamanca I., Sinnathur TA., Yusof K, Fong CK., Palan VT., Adeb N., Nylander P., Onifade A., Akin A., Bertan M., Gaslonde S., Edstrom K., Ayeni O., Belsey MA., "Illegal Abortion – An Attempt to Assess its Cost to the Health Services and its Incidence in the Community", International Journal of Health Services, Vol.16, Iss.3, pp.375-389, 1986
25. Akin, A., Gray, R., H., Ramos,R., "Training Auxiliary Nurse-Midwives to provide IUD Services in Turkey and the Philippines", Studies in Family Planning, Vol. 11, No., 6, pp., 178-187, 1980,
26. Akin, A.; "From Research to Practice: Use of Non-Physicians in Family Planning Services in Turkey", Health Human Care Resource Availability: The Impact on Health in Turkey. France: Cahiers de Sociologie et de Demographie Medicales 50, 4, 2010, ss. 445-462.
27. Çalışma Ortamı İşçi Sağlığı İş Güvenliği Ergonomi İş Hijyeni Çevre Verimlilik İş Hukuku Sosyal Politika Kasım 1992-Sayı: 5 Fişek Özel Sağlık Hizmetleri ve Araştırma Enstitüsü Yayını https://calismaortami.fisek.org.tr/wp-content/uploads/calisma_ortami5.pdf ss. 13-30
28. <https://nusret.fisek.org.tr/onun-icin-yazdilar/>
29. <https://gurhan.fisek.net/prof-dr-nusret-h-fisek-bir-onderin-seyir-defteri/>
30. Aksoy, M., Bermek, E.: İdealist bilim adamı Prof.Dr.Nusret Fişek'in anısına. Çalışma Ortamı, Sayı:5, Kasım 1992. 4. Fişek, N.H.: Sağlık hakkı ve yeni Anayasa.Prof. Dr. Nusret Fişek'in Kitaplaşmamış Yazıları – III içinde) Türk Tabipleri Birliği https://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_3/1.html
31. Dirican, M. R, "Prof. Dr. Nusret Fişek'in Kitaplaşmamış Yazıları – III, Eğitim, Tıp Eğitimi, Uzmanlık, Sürekli Eğitim ve Diğer Konulardaki Yazıları (Öztek, Z.: Nusret Fişek ve Hekimlik. Türk Tabipleri Birliği, Ankara, 1991; Öztek, Z.: Nusret Fişek ile Söyleşi. Türk Tabipleri Birliği, Ankara, 3 Kasım 1992)https://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_3/1.html
32. Fişek, N. (1971). Türkiye'de Nüfus Araştırmaları. F. C. Shorter & B. Güvenç (Der.), Türkiye Demografyası.Ankara: Hacettepe Üniversitesi. https://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_2/21.html

Etik Bilgiler

Etik Bilgiler Etik Kurul Onayı: Bu makale bir derleme yazısı olduğu için Etik Kurul Onayı alınmasına gerek yoktur.

Telif Hakkı Devir Formu: Yazar tarafından Telif Hakkı Devir Formu imzalanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Hakem değerlendirmesinden geçmiştir.

Yazar Katkı Oranları: Cerrahi ve Tıbbi Uygulamalar: AA. Konsept: AA. Tasarım: AA. Veri Toplama veya İşleme: AA. Analiz veya Yorum: AA. Literatür Taraması: AA. Yazma: AA

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir

Destek ve Teşekkür Beyanı: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

İhsan DOĞRAMACI (1915 - 2010) İhsan DOĞRAMACI (1915 - 2010)

Murat Yurdakök

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Emekli Pediatri Profesörü Ankara, Türkiye

Özet: İhsan Doğramacı (1915-2010) Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olan Kuzey Irak'ta, Erbil'de doğdu. Erbil'deki Türkçe ilköğretiminden ardından Beyrut Amerikan Kolejini bitirdi. Üç yıl Bağdat Tıp Fakültesi'ne devam etti, daha sonra eğitimini İstanbul Tıp Fakültesi'nde tamamladı. Ankara Numune Hastanesi'nde Profesör Albert Eckstein'in yanında pediatri uzmanı oldu. Uzmanlık sonrası çalışmalarını Harvard Üniversitesi'ne bağlı Boston Çocuk Hastanesi ve Washington Üniversitesine bağlı St. Louis Çocuk Hastanesi'nde sürdürdü. Irak'a döndükten sonra 1946'da henüz 31 yaşındayken Dünya Sağlık Örgütü'nün anayasasını imzalayanlardan oldu. Ardından Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne döndü, 1955'de profesör oldu. Aynı yıl Ankara Üniversitesi'ne bağlı Çocuk Sağlığı Enstitüsü'nü kurdu. 1963-1965'de Ankara Üniversitesi Rektörlüğü, 1965-1967'de Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı yaptı. 1967'de Hacettepe Üniversitesi'ni kurdu ve 1975'e kadar rektörlüğünü yürüttü. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Atatürk (Erzurum), Karadeniz Teknik (Trabzon), Erciyes (Kayseri), Ondokuz Mayıs (Samsun), Cumhuriyet (Sivas), Anadolu (Eskişehir) üniversitelerinin tıp eğitiminde öncü oldu. 1981'de Yükseköğretim Kurulu'nun ilk başkanı oldu ve bu görevini yaklaşık 11 yıl sürdürdü. 1984'de ülkemizdeki ilk vakıf üniversitesi olan Bilkent Üniversitesi'ni kurdu. Bu hizmetleri sırasında Dünya Sağlık Örgütü, UNICEF, Uluslararası Pediatri Kurumu'nda üst düzey görevler yaptı. Kendisine çok sayıda uluslararası ödül, madalya, fahri doktor unvanı verildi. Arapça, Farsça, Almanca, İngilizce ve Fransızca'yı çok iyi bilmekteydi. Avrupa Konseyi Barış, Adalet ve Hoşgörü Ödülü, Türkiye Büyük Millet Meclisi Devlet Üstün Hizmet Madalyası verdi. Yaklaşık 95 yıllık hayatını çocuklara, gençlere ve tüm insanlığa hizmet aşkıyla geçirdi.

Anahtar Kelimeler: İhsan Doğramacı, Türk tıp tarihi, Pediatri, Yüksek öğretim, Türkiye.

Abstract: İhsan Doğramacı (1915-2010): He was born in Erbil in Northern Iraq, which was part of the Ottoman Empire. After completing his primary education in Turkish in Erbil, he graduated from Beirut American College. He attended Baghdad Medical Faculty for three years and then completed his education at Istanbul Medical Faculty. He became a paediatric specialist under Professor Albert Eckstein at Ankara Numune Hospital. After his specialisation, he continued his studies at Boston Children's Hospital affiliated to Harvard University and St. Louis Children's Hospital affiliated to Washington University. After returning to Iraq, he became one of the signatories of the constitution of the World Health Organisation in 1946 when he was only 31 years old. He then returned to Ankara University Faculty of Medicine and became a professor in 1955. In the same year, he founded the Institute of Child Health at Ankara University. He served as the Rector of Ankara University in 1963-1965 and as the Chairman of the Board of Trustees of Middle East Technical University in 1965-1967. In 1967, he founded Hacettepe University and served as its rector until 1975. Hacettepe University Faculty of Medicine was a pioneer in the medical education of Atatürk (Erzurum), Karadeniz Technical (Trabzon), Erciyes (Kayseri), Ondokuz Mayıs (Samsun), Cumhuriyet (Sivas), Anadolu (Eskişehir) universities. In 1981, he became the first president of the Council of Higher Education, a position he held for 11 years. In 1984, he founded Bilkent University, the first foundation university in Türkiye. During his service, he held senior positions at the World Health Organization, UNICEF and the International Paediatric Association. He was awarded many international awards, medals and honorary doctor titles. He was fluent in Arabic, Persian, German, English and French. The Council of Europe awarded him the Peace, Justice and Tolerance Award and the Grand National Assembly of Türkiye awarded him the State Distinguished Service Medal. He spent nearly 95 years of his life with the love of serving children, young people and all humanity.

Keywords: İhsan Doğramacı, Turkish medical history, Pediatrics, higher education, Türkiye.

Yurdakök M, İhsan DOĞRAMACI (1915-2010), *Türk Tıbbına Hizmet Veren Bilim İnsanları Özel Sayısı*, Aralık 2023;76-83
Doi: 10.20515/otd.1400027

ORCID ID of the author: MY. [0000-0002-1394-4700](https://orcid.org/0000-0002-1394-4700)

Received 04.12.2023

Accepted 08.12.2023

Online 08.12.2023

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Murat YURDAKÖK

e-mail: muratyurdakok@yahoo.com

Dr. İhsan DOĞRAMACI

1. Giriş

3 Nisan 1915’de, o zamanlar Osmanlı İmparatorluğu’nun parçası olan Kuzey Irak’ın Erbil şehrinde Kale Mahallesi’nde dünyaya geldi. Nüfuslu bir Türkmen aileden geliyordu. Büyükbabası Mehmed Ali Bey, ‘Meclis-i Mebusan’ adı verilen ‘Osmanlı Meclisi’nde Kerkük Milletvekili; babası Doğramacızade Ali Paşa da Erbil Belediye Başkanı idi. Annesi İsmet Hanım, uzun yıllar Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda Kerkük mebusu olarak görev yapmış Kırdarzade Mehmet Ali Bey’in kızıydı. İlk öğrenimini Erbil İbtidaiyyesi’nde, orta öğrenimini Beyrut’ta Beyrut Amerikan Üniversitesi’ne bağlı International College’de 1932’de tamamladı. Daha sonra Bağdat’a ailesinin yanına dönerek Edinburg Üniversitesi Tıp Fakültesi müfredatını uygulayan ve İngiliz öğretim üyelerinin çalıştığı Bağdat Tıp Fakültesi’ne üç yıl devam etti. 1936 yılında İstanbul’a gelerek Tıp Fakültesi’ne başvurdu; yapılan mülakat sonucu beşinci sınıfa kabul edildi ve 1938’de birincilikle mezun oldu.

Doğramacı’nın hayatı, eniştesi Dr. Lütfü Kırdar’ı ziyaret eden Ankara Numune Hastanesi Çocuk Kliniği Şefi Prof. Dr. Albert Eckstein ile tanışınca değişti. Albert Eckstein, Manisa Valisi Dr. Lütfü Kırdar’ın verdiği yemekte, İhsan Doğramacı’ya ihtisas yapıp yapmayacağını sordu. Onun yanıtı, "Düşünmüyorum. Bir kasabaya yerleşip orada doktorluk yapmak istiyorum" oldu. Ancak, Eckstein, genç doktoru ikna etti ve yanına alarak Anadolu çocuklarının sağlık sorunlarına ilişkin raporuna yardımcı

olmasını sağladı. Daha sonra onun yanında başladığı uzmanlık eğitimini 1940 yılında tamamladı.

1942 yılında Bağdat Amerikan Kız Koleji öğrencisi Ayser Hanım ile evlendi. Ayser Hanımın annesi, Kafkasyalı mücahid Şeyh Şamil’in kuzeni Osmanlı Ordusu Müşiri Dağıstanlı Mehmed Fazıl Paşa’nın kızıydı. Babası 1930’larda Irak başbakanı olarak görev yapmış olan Hikmet Süleyman Bey ise, 1909’daki 31 Mart isyanını bastırdıktan sonra imparatorluğun sadrazamlığına getirilen ve 1913’te bir suikaste kurban giden Mahmud Şevket Paşa’nın 30 küsur yaş küçük kardeşiydi.

Daha sonra, Amerika Birleşik Devletleri’nde 1945-1946 yıllarında Harvard Üniversitesi’nde (Boston Massachusetts Genel Hastanesi’nde altı ay, Boston Çocuk Hastanesi’nde dokuz ay) ve 1946-1947 yıllarında St. Louis’teki Washington Üniversitesinde araştırma görevlisi olarak çalıştı. 1947 yılında ailesiyle birlikte Ankara’ya yerleşti. 1947-1949 yıllarında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi’nde öğretim görevlisi olarak çalıştı, 1949’da doçent, 1955’te profesör oldu.

Doğramacı ABD’de meslekî bilgilerini artırırken, Ankara’da özel bir çocuk sağlığı merkezi kurma fikrini de geliştirdi ve 1951 yılında bu konuda bir proje hazırlayarak yayınladı. Bu projeye göre Ankara’da kurulacak çocuk sağlığı merkezinin bölgedeki çocuk sağlığı hizmetlerini düzeltmesi, halk sağlığı hizmetlerine ağırlık

veren modern teknolojinin uygulandığı bir merkez olması, ülkemizin çocuk sağlığı sorunlarına çözüm getirecek araştırmaların yapılması, bunun yanı sıra bir eğitim merkezi ve diğer hastaneler için bir başvuru merkezi olması amaçlanıyordu. Bu hizmetler daha sonra yurt çapına yaygınlaştırılacak, zamanla diğer Orta Doğu ülkelerine götürülecekti. Yurt içinden ve dışından sağlanan yardımlarla bu proje ancak iki yıl sonra gerçekleşmeye başladı.

1954 yılında Ankara Üniversitesi'nde İhsan Doğramacı'nın başkanlığında '*Çocuk Sağlığı Bilimsel ve Sosyal Araştırma Enstitüsü*' kuruldu. Yeni kurulan kürsü Hacettepe semtinde kiralanmış bir gecekondunun iki odasında haftada dört gün poliklinik yaparak çalışmaya başladı. Aynı yıl '*Çocuk Sağlığı Bilimsel ve Sosyal Araştırma Enstitüsü*'ne bağlı Hacettepe Çocuk Hastanesi'nin temeli atıldı. 1958'de Doğramacı Hacettepe Çocuk Sağlığı Enstitüsü ve Çocuk Hastanesini kurma çabalarını tamamlamış oldu. Bu yıl İhsan Doğramacı'nın başkanlığında '*Türkiye Milli Pediatri Derneği*' kuruldu.

Bu enstitüye 1961'de Türkiye'nin ilk Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Yüksekokulu ile Türkiye'nin ilk Hemşirelik Yüksekokulu, 1962'de yine Türkiye'nin ilk Diyetetik ve Beslenme Yüksekokulu eklendi. Ardından Ankara Üniversitesi'nde ikinci bir tıp fakültesi olarak Hacettepe Tıp ve Sağlık Bilimleri Fakültesini ve Dış Hekimliği Yüksekokulunu kurma çalışmalarına başladı. 1963'de Hacettepe Tıp ve Sağlık Bilimleri Fakültesi Dekanı oldu. Uygulanan 'entegre' tıp eğitimi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için örnek oldu.

Hacettepe Çocuk Hastanesi'nin hizmete açılan ilk servisi, prematüre servisi oldu. İnşaatı henüz tamamlanmadan, 1957 yılının Haziran ayında, yurt dışından getirilmiş bir kütük ambalajından çıkarılarak, o zamanki Çalışma Bakanı'nın torunu olan prematüre bir bebek yatırılarak tedavi edilmeye başlandı. Hacettepe Çocuk Hastanesi'nde neonatolojinin kurulmasında 1931 yılında Birmingham'da Sorrento Hastanesi'nde İngiltere'nin ilk, dünyanın üçüncü prematüre servisini kuran Mary Crosse'un (1900-1972)

önemli katkıları oldu.(1-3)

Doğramacı, 1963-1965 yılları arasında Ankara Üniversitesi Rektörlüğü, 1965-1967 yıllarında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mtevelli Heyeti Başkanlığı görevlerinde bulundu. 1967 yılında Hacettepe Tıp Fakültesi ile Çocuk Sağlığı Enstitüsüne bağlı yüksekokulları birleştirerek Hacettepe Üniversitesi'ni oluşturdu. 1975 yılına dek, bugün Türk yükseköğretiminde çok önemli bir yere sahip olan bu üniversitenin rektörlüğünü yürüttü. Bu arada 1963'de Erzurum Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin, 1973'de Karadeniz Üniversitesi Trabzon Tıp Fakültesi'nin kuruluşuna katkıda bulundu. Hacettepe Üniversitesi'ndeki rektörlük süresi bittiğinde, Paris Descartes (Paris V) Üniversitesi'nden gelen teklifi kabul ederek 1976-1977 yıllarında konuk pediatri profesörü olarak çalıştı.

1969-1981 yıllarında Avrupa Üniversiteleri Rektörleri Konferansı Daimi Komitesi Üyesi olarak görev yapan Doğramacı, 1980 yılında, Türkiye'deki yükseköğretim sistemini düzenleyecek yeni bir yasanın hazırlıklarına danışmanlık yapmak üzere Türkiye'den davet aldı. Yükseköğretim reformu önerileri arasında, doğrudan Cumhurbaşkanlığına bağlı bir Yükseköğretim Kurulu'nun oluşturulması da bulunuyordu. İhsan Doğramacı, 1981 yılı sonunda bu kurulun ilk başkanı olarak atandı ve 1992'ye kadar bu görevi sürdürdü. Bu yıllarda Uluslararası Yükseköğretim Konferansı'nda (ICHE) Yönetim Kurulu Üyeliği, 1981-1992 yıllarında Yönetim Kurulu Başkanlığı yaptı. Yükseköğretim Kurulu başkanlığı döneminde 1981'de Kayseri Erciyes Üniversitesi, 1992'de Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi ve Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nin kuruluşuna katkıda bulundu.

Doğramacı, Türkiye'de yükseköğretimin gelişmesine öncülük ederken uluslararası bir dil olan müziğin ve sanatın eğitime de büyük önem verdi. Başta Adnan Saygun olmak üzere, değerli besteciler, kendisine sonatlar, senfonik eserler ve senfoniler ithaf etti.

Vakıflar tarafından kâr amacı gütmeyen yükseköğretim kurumlarının açılabilmesi, 1982 Anayasası'yla hükme bağlanınca, Doğramacı 1984'te, ülkedeki vakıf üniversitelerinin ilki olan Bilkent Üniversitesi'ni kurdu ve üniversitenin Mütevelli Heyeti başkanı oldu. Doğramacı, Bilkent Üniversitesi'nin, kuruluş amacını eğitim kalitesi, bilimsel araştırma ve yayınları ile kültür ve sanat faaliyetleri açısından dünyanın önde gelen üniversitesi olarak belirleyip adını 'Bilim Kenti'nin kısaltılmışı olan Bilkent olarak koymuştu.

Doğramacı, 1946'da henüz 31 yaşındayken Dünya Sağlık Örgütü'nün kuruluşunda görev aldı ve örgütün Anayasası'nı imzalayanlardan biri oldu. Türkiye'ye dönüşünün ardından, Dünya Sağlık Örgütü kendisinden dünyanın çeşitli bölgelerinde yeni tıp ve sağlık bilimleri okullarının kuruluşu ile ilgili danışmanlık yapmasını istedi. Kanada Quebec'te Sherbrooke Üniversitesi'ne, Güney Amerika Brezilya'da Brasilia Üniversitesi'ne, Afrika Nijerya'da Ife'ye ve Kamerun'da Yaunde'ye bizzat giderek buralarda tıp merkezlerinin ve okullarının kurulmasına öncülük etti.

Dünya Sağlık Asamblesi'nde 1976-1981 yılları arasında Türkiye Delegasyonu Başkanlığı yaptı. 1976'da Avrupa Bölgesi Ülkeleri Başkanı ve Dünya Sağlık Asamblesinin İkinci Başkanı olarak görev aldı. 1979-1982 yılları arasındaki Dünya Sağlık Örgütü Yönetim Kurulu Üyeliğinin yanı sıra örgütün birçok danışma komitesinin üyeliklerinde bulundu: Tıp Araştırma Komitesi Danışma Kurulu Üyesi (1979-1982), Ana Çocuk Beslenmesi Danışma Kurulu Üyesi (1979-1984), Ana Çocuk Sağlığı Programları Danışma Kurulu Üyesi (1982-1983).

Doğramacı'nın aktif olarak katkıda bulunduğu kurumlardan biri de 1959-1999 yılları arasına yönetim kurulunda görev yaptığı UNICEF idi. Program Komitesine üç dönem, Yönetim Kuruluna iki dönem başkan seçildi. Türkiye'de 1958-2003 yılları arasında UNICEF Millî Komitesi başkanlığını yürüten Doğramacı, 2003'ten sonra komitenin onursal başkanlığı görevine getirildi.

Doğramacı, 1968 yılında, çocuk sağlığı alanında hizmet veren önemli bir kuruluş olan Uluslararası Pediatri Kurumu'nda (IPA) 24 yıl boyunca başkan (1968-1977) ve genel direktör (1977-1992) olarak görev aldı, 1992 yılında da kurumun yaşam boyu onursal başkanı oldu. 1993 yılında IPA'ya bağlı bir kuruluş olan Türk Dilli Ülkeler Pediatri Cemiyetleri Birliği'nin (UNPSTR) kurucu başkanı oldu, daha sonra yaşam boyu onursal başkanı seçildi.

Doğramacı, UNICEF Yönetim Kurulu Başkanlığı sırasında Paris'teki Uluslararası Çocuk Merkezi'nin (ICC) Danışma Kurulu üyesi oldu; bu görevini 1970'ten 1984'e kadar sürdürdü. Elli yıllık varlığının ardından 1999'da feshedilen merkezi Ankara'ya taşıyarak 2006 yılına kadar başkanlığını bizzat yürüttü, daha sonra da onursal başkanı oldu.

Bunların dışında 1982-2010'da Uluslararası Çocuk Konuları Araştırma Merkezi Onursal Bilim Danışmanlığı, 1983-2010'da Franceville Uluslararası Tıp Araştırmaları Merkezi Onur Kurulu Üyeliği, 1986-1999'da İslam Tarih, Sanat ve Kültürü Araştırma Merkezi Yönetim Kurulu Üyeliği, 1997-1998'da IPA / UNICEF / WHO / FIGO / UNFPA Task Force Başkanlığı, 2000-2010'da Brock Chisholm Uluslararası İnsani Tıp Kurumu Yönetim Kurulu Üyeliği görevlerinde bulundu.

Çocuk sağlığı ve hastalıkları, halk sağlığı ve tıp eğitimi dallarında, ulusal ve uluslararası mesleki dergilerde yayımlanmış 100'den fazla makalesi bulunmaktadır. Yazarı olduğu kitap bölümleri şunlardır: “*Care of Mother and Child*” (In: *Health of Mankind*. Londra: Churchill, 1967); “*Child Labour: An Overview*” (In: *Child Labour: A Threat to Health and Development*, Iketsetseng Series on the Health and Welfare of Children, No. 1, Cenevre: Defence for Children, 1981, 1985); “*Ethical Considerations in the Advancement of Medical Science and Technology as Reflected in Research in Pediatrics*”, (In: *Medical Science and the Advancement of World Health*, New York: Praeger, 1985); “*Metabolic Disorders*”, “*The Abdomen and the Gastrointestinal Tract*”, and “*The*

Genito-urinary System” (In: *Pediatrics*, Boston: Little, Brown and Co., 1969, 1975, 1984, 1990); “Porphyrias and Porphyrin Metabolism” (In: *Advances in Pediatrics*, Vol. XIII, Chicago: Year Book Medical Publishers, 1964); “Probleme von auslaendischer Arbeitnehmer” (In: *Die Kinder auslaendischer Arbeitnehmer - Fortschritte der Sozialpediatrie*, Vol 5, Munchen, Vien, Baltimore: Urban und Schwarzenberg, 1980).

Doğramacı'nın *Annenin Kitabı* adlı eseri ilk kez 1952 yılında yayınlandı; kitabın 15. baskısı 2003 yılında yapıldı (Ankara: Meteksan). Ülkemizde neonatoloji alanında yazılmış ilk monografik eser olan *Prematüre Bebek Bakımı* 1954 yılında (Ankara: Örnek Matbaası) yayınlandı. Bunların dışında *Günümüzde Rektör Seçimi ve Atama Krizi: Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim Yönetimine Bir Bakış* adlı kitabının ilk baskısı 2000; gözden geçirilmiş, güncellenmiş baskı 2007 yılında yapıldı (Ankara: Meteksan).

Doğramacı 1958'de “*Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*”ni ve “*The Turkish Journal of Pediatrics*”i kurdu. 1958-1993 yılları arasında editör olarak görev yaptığı bu dergilerin yaşam boyu onursal editörü idi. *Clinical Pediatrics* (Philadelphia, Pennsylvania) dergisinde 1963-1980 yıllarında danışman editör, *Bulletin of the International Pediatric Association* (Ankara) dergisinde 1975-1985 yıllarında editör olarak çalıştı.

İhsan Doğramacı'ya 1978 TÜBİTAK Hizmet Ödülü, 1981 Léon Bernard Vakfı Ödülü (WHO), 1986 Christopherson Ödülü (Amerikan Pediatri Akademisi), 1995 Maurice Pate Ödülü (UNICEF), 1995 Soranos Bilim ve Dostluk Ödülü (Yunanistan), 1997'de Herkes İçin Sağlık Altın Madalyası (WHO), 1998 Avrupa Konseyi Barış, Adalet ve Hoşgörü Ödülü (Franz Kardinal König ve Simon Wiesenthal ile paylaştı), 1999 Türkiye Sağlık ve Eğitim Ödülü, 2000 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Üstün Hizmet Ödülü, 2004 Dr. Jushichiro Naito Uluslararası Çocuk Sağlığı Ödülü (Japonya), 2007 TBMM Onur Ödülü, 2009 Dünya Halk Sağlığı Dernekleri

Federasyonu Dünya Sağlıkta Mükemmeliyet Yaşam Boyu Başarı Ödülü ve 2009 Tıp Bilimleri İslami Kurumu Ödülü verildi.

Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Devlet Üstün Hizmet Madalyası, Azerbaycan Haydar Aliyev Ordeni, Azerbaycan İstiklal Ordeni, İran Hümayun Nişanı, Mısır Halk Meclisi Madalyası, Romanya Devlet Mükâfat Madalyası, Kristof Kolomb Nişanı (Dominik Cumhuriyeti), Duarte, Sánchez ve Mella Liyakat Nişanı (Dominik Cumhuriyeti), Finlandiya Aslanı Nişanı, Polonya Liyakat Nişanı, St. Mary Yurdu Nişanı (Estonya), Officier de la Légion d'Honneur (Fransa), WHO “Herkes için Sağlık” Altın Madalyası, Sevda-Cenap And Müzik Vakfı Onur Ödülü Altın Madalyası, Irak Yükseköğretim ve Bilimsel Araştırma Bakanlığı Takdir Madalyası ve Paris Kenti Madalyası ile onurlandırıldı.

Doğramacı'ya Glasgow Üniversitesi (İskoçya), Nice Üniversitesi (Fransa), Nebraska Üniversitesi (ABD), Bağdat Üniversitesi (Irak), Guayaquil Üniversitesi (Ekvador), Santo Domingo Özerk Üniversitesi (Dominik Cumhuriyeti), Ayn-Şems Üniversitesi (Mısır), Helsinki Üniversitesi (Finlandiya), Soka Üniversitesi (Japonya), Bakü Devlet Üniversitesi (Azerbaycan), Azerbaycan Tıp Üniversitesi (Azerbaycan), De Montfort Üniversitesi (İngiltere), Doğu Akdeniz Üniversitesi (KKTC), Ulusal İslam Üniversitesi (Hindistan), Roma-La Sapienza Üniversitesi (İtalya), Case Western Reserve Üniversitesi (ABD) ile Anadolu, Boğaziçi, İstanbul, Marmara Üniversiteleri de dâhil olmak üzere Türkiye'den on bir üniversitesinden Onursal Doktor Unvanı aldı.

Üyesi olduğu akademiler Alman Ulusal Bilimler Akademisi (Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina), Amerikan Pediatri Akademisi, Azerbaycan İlimler Akademisi, Fransa Ulusal Tıp Akademisi, Hindistan Ulusal Tıp Bilimleri Akademisi (Onursal Üye), Ürdün Âli'l-Beyt Akademisi; üyesi olduğu mesleki dernekler ve eğitim kurumları WHO Tıp Derneği (Onursal Üye), Hindistan Tıp Bilimleri Enstitüsü (Onursal Üye), Londra Kraliyet

Pediyatri ve Çocuk Sağlığı Koleji (Onursal Kurucu Üye), Londra Kraliyet Tıp Koleji, Paris Hastaneleri Tıp Derneği idi.

Doğramacı 1958 yılında Türkiye Milli Pediyatri Derneği'nin Kurucu Başkanı oldu ve 1984 yılına kadar bu görevde kaldı; daha sonra derneğin Onursal Başkanı oldu. Ayrıca ABD, Almanya, Arjantin, Avustralya, Avusturya, Bulgaristan, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, Fas, Finlandiya, Fransa, İngiltere, İspanya, İsveç, Japonya, Kazakistan, Kırgızistan, Meksika, Özbekistan, Polonya, Tunus Türkmenistan ve Ürdün pediyatri derneklerinin onursal üyesi oldu.

Doğramacı, Türkiye'de, aralarında Bilkent'in de bulunduğu birçok eğitim kurumu ve hastaneler açmış olan beş vakfın (Ankara'da kurulan İhsan Doğramacı Vakfı, İhsan Doğramacı Eğitim Vakfı, İhsan Doğramacı Bilim ve Araştırma Vakfı, İhsan Doğramacı Sağlık Vakfı ve Erbil'de kurulan İhsan Doğramacı Erbil Vakfı) kurucusu oldu. Bunların dışında, Dünya Sağlık Örgütüne armağan edilmiş bir vakıf olan İhsan Doğramacı Aile Sağlığı Vakfı, 1983'ten bu yana aile sağlığı alanında çalışan başarılı isimlere ödüller vermektedir.

Doğramacı iş dünyasında da çok iyi bir yönetici idi. Onun tarafından kurulan Bilkent Holding'in ilk şirketi Dilek İnşaat, 1968'de faaliyete geçti. Ardından bugünkü TEPE Mobilya, TEPE Home ve TEPE İnşaat'ın temeli olan TEPE Ağaç Metal ve İnşaat 1969'da hizmete girdi. Bilkent Holding'in iştirakleri arasında Meteksan Savunma Sanayii, TAV ve Havaş da bulunuyor. Bugün Bilkent Holding çatısı altında iştiraklerle birlikte 40'ı aşkın şirket faaliyet gösteriyor. İnşaat, sanayi, bilgi ve iletişim teknolojileri, yatırım ve hizmet sektörlerinde faaliyette bulunan şirketlerin ve Bilkent Holding'in sahibi Bilkent Üniversitesi'dir.

"Hocabey" lakabıyla tanınan İhsan Doğramacı, çoklu organ yetmezliği tanısıyla 9 Kasım 2009'dan beri tedavi gördüğü Hacettepe Üniversitesi Hastanesi'nde 25 Şubat 2010 Perşembe günü yaşamını yitirdi. Doğramacı için 27 Şubat günü sabah

Hacettepe Üniversitesi'nde, öğleden sonra Bilkent Üniversitesi'nde anma törenleri yapıldı. 28 Şubat günü Kocatepe Camii'nde öğle namazından sonra düzenlenen devlet töreninin ardından babası için yaptırdığı Doğramacızade Ali Paşa Camii'ndeki anıt mezara defnedildi.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlığı görevleri için teklifler alan Doğramacı, sağlık ve eğitim konularındaki çalışmalarına odaklanması gerektiği inancıyla bu teklifleri kabul etmedi. Gerçek bir dünya vatandaşı olan Doğramacı'nın bildiği yabancı diller arasında Almanca, Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce bulunmaktaydı.(4-14)

Yüzyıla yakın yaşamı boyunca çocukların sağlığı ve gençlerin eğitimleriyle ilgilenen İhsan Doğramacı, insan sevgisi ve ufukların ötesini gören ileri görüşlülüğü ile sadece Türkiye'ye değil, dünyanın pek çok ülkesine verdiği hizmet ve sunduğu katkılarla, sağlık, eğitim ve bilim için yarattığı kurumlarla daima hatırlanacaktır.

Bu bölümde Hocabey ile anılarım paylaşılmıştır.

Hocabey ile ilk anılarım

İhsan Doğramacı, yakınlarının ifadesiyle *Hocabey* ile tanışmam 1977 yılında tıp fakültesi öğrenciliğim sırasında oldu. 1975-76 döneminde pediyatri stajına başlamadan önce o yıl sınavda A+ alanların İngilizce sınavını geçerse 1976-77 döneminde pediyatri elektif stajını seçerlerse bir ay süre İngiltere'ye gönderileceğini duyurmuştu. Pediyatri sınavına rahmetli Prof. Dr. Ümit Saatçi'nin başkanı olduğu jüriden girdim. Onların deyişi ile A++ aldım. Ancak o yıllarda dahiliyeye, özellikle gastroenterolojiye girmek istiyordum. Pediyatri stajımı tamamladıktan sonra ortaya çıkan anarşik eylemler nedeniyle okulumuzun eğitimine ara verilince iki ay süreyle Yüksek İhtisas Hastanesi'nde Prof. Dr. Nidai Sulhi Atmaca'nın yanında gastrointestinal endoskopi konusunda uygulamaları eğitim aldım. Aynı yıl yaz aylarında iki buçuk ay İngiltere'ye giderek Bristol kentinde Prof. Alan A. Read'in yanında gastroenteroloji çalışarak tıbbi patik

İngilizcemi geliştirdim. Bu nedenle 1976-77 döneminin başında yapılan İngilizce sınavını geçerek, o yıl İngiltere'ye gönderilecek dört kişiden biri olarak seçildim.

İngiltere ilk gidecek bendim. Yol paramız dahil her türlü ihtiyacımız karşılanacaktı. Hocabey yola çıkmadan bir hafta kadar önce çağırdı. Başarılar diledi ve cüzdanından 50 sterlin çıkararak hiç unutamadığım şekilde "Oğlum, bu da selamet parası" olsun dedi. Geleneklerimizde bir babanın oğluna yaptığı bu davranış beni derinden etkiledi. İskoçya'daki Glasgow kentine Royal Hospital for Sick Children'da pediatrik nefrolog olan Hocabey'n yakın arkadaşı Prof.Dr. Gavin Arneil'in yanına gittim. Kendisi burada kaldığım bir ay içinde çok yakından ilgilendi. Hatta bir göl kenarındaki küçük bir şato görünümündeki evinde Türkleri çok iyi tanıyan öğretmen annesi ile tanıştırdı. Beşinci sınıftaki bir tıp öğrencisine gösterilen bu ilgi ileride yapacağım uzmanlık alanının dahiliyeden çocuk hastalıklarına dönüşmesine neden oldu. İntörlük yılımda Nelson Pediatrics'i Türkçeye çevirerek çalıştım. 1978 Haziran ayında yapılan pediatri giriş sınavını kazandım ve temmuz ayının başında yenidoğan servisinde çalışmaya başladım. İşin ilginç yönü hâlâ neonatolojide çalışmaktayım.

Günaşırı asistanlık yılımda 1979'un Mart-Nisan aylarında Hocabey'in isteği ile ülkemizdeki çocuk sağlığı durumu konusunda bir arkadaşımın birlikte Bakanlık, WHO ve UNICEF ile yapılan toplantılar için kapsamlı İngilizce rapor hazırlamakla görevlendirildim. Muhtemelen bu raporun beğenilmesi üzerine 1980 yılında Hocabey tarafından, daha kıdemli asistanlık yılında iken Turkish Journal of Pediatrics ile Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi'nin Yayın Kurulu'na seçilen dört kişiden biri

olarak seçildim. Dört üyenin üçü kıdemli profesör olduklarından ve makalelere kabul ya da red verilmesi konusunda onlarla eşit yetki verildiğinden çok büyük bir sorumluluk altına girdim. Her hafta pazartesi ve perşembe günleri öğleden sonra, daha Bilkent Üniversitesi kurulmadan Uluslararası Çocuk Merkezi'nin çalıştığı binada Hocabey'in yanındaki bir odada çalışmaya başladık. Bu dergilerin editörlüğünde 2021'de emekli olana kadar çalıştım.

1981-1982 dönemindeki başasistanlık döneminde Katkı Pediatri Dergisi'nin editörlüğünde çalıştım. 11 Eylül 1981'de yapılan askeri darbe sırasında yıllarda yayınlanmak olan aşırı solcu Pediatri Dergisi ile karıştırılarak küçük bir soruşturma geçirdik; ancak işin içinde Hocabey olunca kolayca atlattık.

Askerlik görevimi 1984'te tamamladıktan sonra SSK Dışkapı Hastanesi'nde mecburi hizmete başladım. Ancak Hocabeyin SSK Genel Müdürlüğüne yaptığı yazılı istekle haftada üç gün öğleden sonraları Hacettepe'de görevlendirildim. Pazartesi ve perşembe günleri daha önce olduğu gibi Bilkent'te, cuma günleri Hacettepe'de çalışıyordum.

1971 yılının Eylül ayında öğrenci olarak girdiğim Hacettepe'den 2021 yılının yine Eylül ayında, üniversitemizin temeli Çocuk Sağlığı Enstitüsü Müdürü olarak ayrıldım. Askerlik dışında başka hiçbir yerde çalışmadım. Mecburi hizmetim sırasında Hocabeyin SSK Genel Müdürlüğüne yaptığı yazılı istekle haftada üç gün öğleden sonraları Hacettepe'de görevlendirildim. Öğrenciliğimden Hocabey vefat edene kadar onun çok yanında çalıştım. Kendisini Allah'tan rahmet diliyor ve özlemle anıyorum.

KAYNAKLAR

1. Yurdakök M. History of Hacettepe / Hacettepe Tarihi. Ankara: Öztürk Matbaası, 1984.
2. Yurdakök M. Hacettepe'nin öyküsü: Gecekonduyan üniversiteye. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Mezunları Derneği Bülteni 1991; 1: 4.
3. Yurdakök M. Hacettepe Çocuk Hastanesi Tarihi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi, 1992.

4. Özsoylu Ş. İhsan Doğramacı ile 40 Yıl. Ankara: Özkan Matbaacılık, 1995.
5. Ertuğ C. Türkiye’de ve Dünyada İhsan Doğramacı Olayı. İstanbul: Komat Matbaacılık, 1996.
6. Akman M. Yaşantımda Hacettepe ve Sonrası: Bir Emekli Rektörün Anıları (2. Baskı). Ankara: Meteksan AŞ, 1997.
7. Phillips H. İhsan Doğramacı: A Remarkable Turk (İhsan Doğramacı: Olağanüstü Bir Türk) (2. Baskı). York: Wilton 65, 1998 (Fransızca, Almanca, Rusça ve Lehçeye çevrilmiştir).
8. Türmen T, Schaller JB (ed). Children in His Heart, Youth on His Mind: Tributes to İhsan Doğramacı in Honour of His Sixty-Five Years of Service to Child Health and Education (Gönlünde Çocuklar, Aklında Gençler: Çocuk Sağlığına ve Eğitime Verdiği Altmış Beş Yıllık Hizmetin Onuruna İhsan Doğramacı’ya Armağan). York: Wilton 65, 2003.
9. Okyay E. İhsan Doğramacı ve Çağdaş Üniversite (2. Baskı). Ankara: Sevda Cenap And Müzik Vakfı Yayınları, 2006.
10. Yurdakök M, Kale G (ed). Hocabey ile Anılar. Ankara: Alp Ofset Matbaacılık, 2006.
11. İhsan Doğramacı: The Turkish Journal of Pediatrics mourns the loss of its founder. Turk J Pediatr 2010; 52: 117-120.
12. İhsan Doğramacı: Dünya çocuklarının, gençlerinin ve hepimizin büyük kaybı. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2010; 53: 79-86.
13. Yurdakök M. Kurucumuz İhsan Doğramacı’yı kaybettik. Hacettepe Tıp Dergisi 2010; 41: 69-74, 2010.
14. Yurdakök M. Anadolu’da Çocuk Hekimliğinin 12.000 Yıllık Öyküsü. Ankara: Güneş Tıp Kitabevleri, 2016: 105-1109.

Etik Bilgiler

Etik Bilgiler Etik Kurul Onayı: Bu makale bir derleme yazısı olduğu için Etik Kurul Onayı alınmasına gerek yoktur.

Telif Hakkı Devir Formu: Yazar tarafından Telif Hakkı Devir Formu imzalanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Hakem değerlendirmesinden geçmiştir.

Yazar Katkı Oranları: Konsept: MK Tasarım: MK. Veri Toplama veya İşleme: MK. Analiz veya Yorum: MK. Literatür Taraması: MK Yazma: MK

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir

Destek ve Teşekkür Beyanı:

Ordinaryüs Profesör Doktor Mahmut Gazi YAŞARGİL Life of Ordinary Professor Doctor Gazi YAŞARGİL

Oral Samet Toklu, Ali Arslantaş

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi, Nöroşirürji Anabilim Dalı, Eskişehir, Türkiye

Özet: Ülkemizin yetiştirdiği büyük değerlerden biri olan Gazi Yaşargil, geliştirdiği cerrahi teknik ve ekipmanlarla nöroşirürji tarihine yaptığı büyük katkılarla dünya çapında tanınmaktadır. Aralık ayında nöroşirürji dergisi tarafından 1950-2000 yılları arasında en önemli beyin cerrahi seçilmiştir. Bu makalemizde Yaşargilin çocukluğundan itibaren hayatındaki önemli dönüm noktalarını anlattık.

Anahtar Kelimeler: Beyin, Anevrizma, Mikrocerrahi, Sinir cerrahisi, Beyin cerrahisi, Gazi Yaşargil

Abstract: Gazi Yaşargil, one of the great values raised by our country, is known worldwide for his great contributions to the history of neurosurgery with the surgical techniques and equipment he has developed. In December, he was named the most important neurosurgeon between 1950 and 2000 by the journal of neurosurgery. In this article, we talked about the important turning points in Yaşargil's life since her childhood.

Keywords: Aneurysm, Brain, Microsurgery, Neurosurgery, Gazi Yaşargil

Toklu OR, Arslantaş A. Ordinaryüs Profesör Doktor Mahmut Gazi YAŞARGİL, *Türk Tıbbına Hizmet Veren Bilim İnsanları Özel Sayısı*, Aralık 2023;84-89 Doi: 10.20515/otd.1385347

ORCID ID of the author: OST. [0009-0007-3806-7568](https://orcid.org/0009-0007-3806-7568), AA. [0000-0003-4753-2779](https://orcid.org/0000-0003-4753-2779)

Received 02.11.2023

Accepted 29.11.2023

Online published 11.12.2023

1. Giriş

6 Temmuz 1925'te, Diyarbakır'ın Lice ilçesinde bir Kaymakam çocuğu olarak dünyaya gelir. Anne tarafı Sinop'a, baba tarafı Beypazarı'na ilk yerleşen Kayhan aşiretine dayanır. Babası Asım Bey 1924'te Diyarbakır Lice'ye kaymakam olarak atanır. Asım bey burada görev yaptığı esnada ailenin üçüncü çocuğu

olarak dünyaya gelir. Aile Lice'deyken 15 aylık olan İhsan'ı (Gazi Yaşargil'in abisi) dizanteri nedeniyle kaybeder. Gazi Yaşargil üç aylıkken, Annesi Sehavet Hanım ve 4 yaşındaki ablası Selma ile birlikte babalarının tayini sebebiyle Ankara'ya taşınırlar. Burada iki tane kardeşi dünyaya gelir. Erdem ve Günay

adındaki bu kardeşleri de yurtdışında eğitim görerek tıp doktoru olurlar. Erdem Bey şimdi Basel'de genel cerrahi profesörü olarak, Günay Bey ise Zürih'te nörofizyoloji profesörü olarak görev yapmaktadır.

13 Şubat 1925 tarihinde Lice'de çıkan bir isyan sırasında kaymakam Asım Bey ve ailesi isyancılar tarafından 10 günlük bir direnişin ardından alıkoyulurlar. İsyan 9 Nisanda bastırılmış olup ne var ki o esnada rehin olarak tutulan dönemin valisi, kaymakam Asım Bey ve ailesi ancak mayıs ayının sonuna dek kurtarılamamıştır. Sehavet Hanım'ın Gazi Yaşargil'e 5 aylık hamileliği esnasında başlayan yaklaşık 100 günlük esaret hayatı bu şekilde sonlanır. Asım bey istiklal mahkemelerine bilgi verirken yaşananlardan dolayı bir arzusu olup olmadığı sorulduğunda doğacak olan çocuğuna erkek olduğu takdirde Gazi ismini vermek istediğini söyler ve bu isteği kabul edilir.

Kaymakam ve ailesi 15 Ekim 1925'te Lice'den ayrılıp Ankara'ya yerleşirler. Kaymakam Bey'e sayıştayta görev verilir. Çocukluğunu Ankara'da geçiren Gazi Yaşargil ilk ve ortaokulu Ankara'da bitirir.1937-1943 yılları arasında beş yıl İltekin İlkokulu üç yıl Erkek Lisesi üç yıl Atatürk Lisesinde eğitim görmüştür. 1943'de Lise eğitimini Ankara Atatürk Lisesinde tamamladıktan sonra Ankara Üniversitesine girer.

O dönemde Yaşargil'in psikoloji öğretmeninin, alman nörofizyoloğu Wilhelm Wundt'un beyin üzerindeki çalışmalarını anlatırken meslek seçimi kararında ilk önseçimleri oluşmuştur. Daha büyük bir etki olarak da o dönemde komşusu olan nöroloji profesörü Şükrü Yusuf Sarıbaş etkili olmuştur. Profesör Şükrü Sarıbaş 1920 yılında Berlin'de Profesör Kramer'in yanında nöroloji tahsili almıştır. Alman tıbbını cerrahisini ve hastanelerine hayranlıkla anlatmıştır. Yaşargil'in daha sonraki seçimlerinde bunun etkisi olduğu söylenebilir.

Halkın her türlü tıbbi ihtiyacında yardımına koşan Profesör Şükrü Sarıbaş Yaşargil'i derinden etkilemiştir. 14 yaşındayken ağır bir zatürre geçiren

Yaşargil ile yakından ilgilenmiş ve 16 yaşında soğuk hava nedeniyle yüz felci geçiren Yaşargil'e 6 ay boyunca elektrik tedavisi uygulamıştır. Yaşargil'i birkaç kez çalıştığı Ankara Numune Hastanesi'ne götürerek çalışma ortamını ve nasıl çalıştığını göstermiştir. Hastanede kaldığı dönemde orada bulunan nöroloji hastalarını yakından gözlemleme fırsatı bulan Yaşargil neden bu hastalara etkin bir tedavinin bulunmadığı konusunda ilgilenmiştir. 1939 yılında babası Asım Bey ve Profesör Şükrü Sarıbaş bir konuşmalarında o dönemde Viyanalı cerrahi Profesörü August Bier'den övgüyle bahsederken Yaşargil o anda Viyana'ya gidip Profesör Bier'in öğrencisi olmaya karar verir. Sınıfında bulunan beş arkadaşını da bu konuda ikna etmiştir ve üç sene bu amaçla para biriktirmişlerdir. Arkadaşlarının üçü Stalingrad (şuan Rusya'nın Volgograd şehrinin SSCB dönemindeki adı) düştüğünde bu amaçtan vazgeçmişlerdir. Arkadaşı olan Can Yücel ile birlikte Viyana'ya gitmek isteyen Yaşargil'e Can Yüce'in babası olan o dönemin kültür bakanı Hasan Ali Yücel "Kültür Bakanı olarak oğlumu bu yıllarda Viyana'ya tahsile göndermem doğru olmaz sana da gitmeni tavsiye etmem" demiştir.

Ancak kararından vazgeçmeyen Yaşargil 13 Ekim 1943 sabahı dış işleri bakanlığının da yardımıyla yola çıkar. 1943 kışında Naumburg an der Saale adında bir kasabaya yerleşir. Tıp eğitimden önce Naumburg'ta 6 ay hemşire yardımcılığı yapar. Bu deneyimden sonra 1944 yılında Jena Thüringen Friedrich Schiller Üniversitesi'nde tıp eğitimine başlar. İkinci Dünya Savaşı'nın etkileri yüzünden 1945 yılında buradan ayrılarak İsviçre'deki Basel Üniversitesi'ne girer. 1950 yılında bu üniversitede doktora eğitimi ve nöropsikiyatri, dahiliye ve genel cerrahi asistanlığı yapar. 1953'de Zürih'te, Prof. Dr. Hugo Krayenbühl'ün ve ekibinin yanında çalışmaya başlar. 1953-64 yılları arasında çalışmalarını beyin damarları ve anjiyografisi üzerinde yoğunlaştırır.

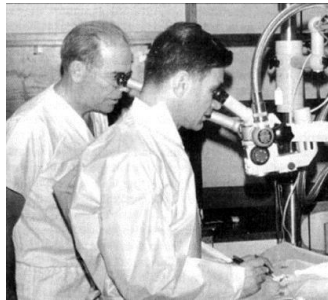
Gazi Yaşargil'in hocası Profesör Hugo Krayenbühl.

1945 yılında Basel'de çalışırken Gazi Yaşargil

1957 yılında Almanya Freiburg ve Breisgau'da istemsiz hareketlerin tedavisine yönelik stereotaktik işlem tekniği ve teknolojisini öğrenmek için Profesör Riechert, Profesör Mundinger ve Profesör Hassler ile çalışır. 1958 yılında bu tekniği uygular. Bu uygulama sırasında olan kanamayı önlemek için kullanılan yüksek frekanslı koagülasyon tekniğini uygular. Lomber disk cerrahisinde uzman olan Yaşargil vertebra tümör cerrahisinde ilk kez teleskopik vida kullanımı fikrini geliştirir ve tasarlar. 1960 yılında bu tekniği ilk kez başarılı bir şekilde kullanır.

1965 yılında doçent doktor olan Yaşargil, mikrovasküler cerrahi alanında kendini geliştirmek amacıyla 1965 ve 1967 yılları arasında, Amerika Birleşik Devletleri'nin Burlington kentindeki Vermont Üniversitesi'nin nöroşirürji bölümü'nde, Profesör Peardon Donaghy'nin mikrocerrahi laboratuvarında mikrovasküler cerrahi alanında çalışmalar yürütür. Burada hayvanlar üzerinde yaptığı çalışmalar ile birlikte mikrovasküler teknikler üstünde uzmanlaşır. O dönemde nöroşirürji alanında yeni kullanıma giren bipolar koagülasyon tekniği ile tanışır ve bu tekniği kullanmaya başlar.

Profesör Donaghy Gazi Yaşargil'i mikroskop çalışmaları esnasında takip etmekte.(1965)

Buradaki çalışmalarını tamamlayan Yaşargil, Zürih'e döner ve 30 Ekim 1967 tarihinde, mikroskop kullanarak operasyonlarını gerçekleştirir. Nöroşirurji tarihinde önemli bir başarıyı gerçekleştiren Yaşargil bir lomber disk cerrahisi sırasında mikroskobun hantallığı ve kullanımının pratik olamayışı sebebiyle hayal kırıklığına uğrar. Bu alanda yeni arayışlar içine giren Yaşargil cerrahi alanına kullanımı daha pratik olan yönlendirme esnasında her iki elini de çalışma sahasında kullanabildiği yüzer mikroskobu kazandırır. Beyin ameliyatlarında kullandığı mikroskop, anevrizmaların giderilmesinde çok önemli bir rol olarak bu alanda çığır açar. 15 Nisan 1973 tarihinde Zürih Üniversitesi Nöroşirüji Bölümü'nün bölüm başkanlığına getirilir. 1992'ye kadar klinik şefliği yapar. Ocak 1993'de emekli olur. Yaşargil yurtdışında doçentlik sınavına hazırlandığı dönemde eline askerlik celp kağıdı ulaşır. Eğitimini, tamamladıktan sonra bu görevi yerine getirmek istediğini belirten Yaşargilin isteği kabul

görmez ve vatandaşlıktan çıkartılır.1993 yılında tıp dünyasınca tanınmış bir cerrah olan 68 yaşındaki Yaşargil, İstanbul'dan gelen bir teklifi kabul edip Türkiye'ye dönme hazırlıklarını yaparken kanunlar nedeniyle Türkiye planını gerçekleştiremez. Bu nedenle 1994'te Yaşargil, Little Rock'da daha önce çalışma arkadaşı da olan Profesör Ossama Al-Mefty'nin teklifi ile birlikte Amerika'da ilk mikronöroşirüji merkezini geliştirirler. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın emriyle Yaşargil'in vatandaşlığa tekrar alınmasına karar verilir. Yaşargil'in pasaportu bizzat dönemin Sanayi Bakanı Şükrü Yürür tarafınca teslim edilmiştir. Prof. Dr. Yaşargil'in icatları arasında; kızının adını verdiği, beyin loblarını açmada kullanılan Otomatik Leyla Ekartörü, ameliyatlarda kullanılan görüş alanını arttıran pratik bir kullanımı olan yüzer mikroskobu ve dizaynını kendi yaptığı Yaşargil Anevrizma Klipslerini sayabiliriz.

Nöroşirurjide hala yaygın bir kullanımı olan Gazi Yaşargilin tasarlamış olduğu Yaşargil anevrizma klipsi

Gazi Yaşargil'in tasarladığı kızının adını taşıyan leyla ekartörü

1973 yılından beri cerrahi operasyonlarda yanında bulunan uzman mikrocerrahi hemşiresi hemşire Dianne Bader-Gibson ile evli olan Yaşargil'in Leyla ve Ceylan adında iki kızı ve Can adında bir oğlu bulunmaktadır. Amerikan Beyin Cerrahları Birliği tarafından "Yüzyılın Adamı" seçilen

Yaşargil, birliğin saygın yayın organı olan Neurosurgery adlı derginin de kapağında yer almıştır. Gazi Yaşargil'in nasıl yüzyılın beyin cerrahı seçildiği hakkında Ohio Cincinnati Üniversitesi Nöroşirüji bölümünden Prof. Dr. John M. Tew şu sözleri kullanmıştır;

"...var olan makrocerrahi teknikleriyle tatmin olmayan ve Dongahy ve Krayenbühl gibi meslektaşları tarafından teşvik edilen M. Gazi Yaşargil anjiyografi gibi yeni gelişen teknolojilerden ustalıkla yararlanıp, bu teknikleri daha da ilerleterek mikrocerrahiye geliştirdi. Mikrocerrahi tekniklerinin önünü açabilmek için, kayan mikroskop, ayarlanabilir otomatik ekartör, mikrocerrahi aletleri ve ergonomik anevrizma klip ve aplikatörleri gibi yeni aletler yarattı. Yaşargil serebrovasküler nöroşirurjide kullanılmak üzere geliştirdiği dahice mikrocerrahi teknikler sayesinde, daha önce inoperabl sayılan hastaların sonlanımını köklü bir biçimde değiştirmiştir..."¹

Gazi Yaşargil'i yüzyılın beyin cerrahisi seçen Neurosurgery dergisi editörü Michael Apuzzo beyin ve sinir cerrahisi biliminin şu anda içinde bulunduğu durumu Harvey Cushing ve Gazi Yaşargil'e borçlu olduğunu bu bilimin temellerini kökten değiştirdiğini belirtmektedir.

Gazi Yaşargil'in geliştirdiği mikroskop ve diğer cerrahi aletlerin kullanımının yaygınlaşması ile beraber tüm dünyada operasyon tekniklerinde değişimler yaşanmış olup nöroşirurjiye katkılarında dolayı 1997 yılında Yaşargil'e 11. Uluslararası Nöroşirurji kongresinde The World Federation of Neurosurgical Societies onur madalyası verilmiştir.

Gazi Yaşargil'e göre beyni oluşturan yapılar arasında su koridorları bulunmakta bu koridorlar ile beynin tüm bölgelerine ulaşabilmektedir. Daha önceden cerrahi yapılamaz denilen bölgelerdeki lezyon ve tümörleri bu anlayışla ameliyat etmiş dünya nöroşirurji tarihinde bir çağı sonlandırıp başka bir çağ açmıştır. Yaşargil doğru yöntemler ve aletlerle yapılamayacak cerrahi müdahalelerin olmadığını savunucusu olmuştur.

Gazi Yaşargil'in hayatının önemli bir bölümüne geçirdiği eski Amerika Birleşik Devletleri başkanı William j. Clinton'ın da doğduğu yer olan adı gibi kendi de küçük olan ABD'nin Arkansas eyaletinde

bulunan Little Rock şehrinde "buranın Başkan Clinton'dan başka en meşhurları neler" diye sorduğunuzda "Gazi Yaşargil ve kedi balığı" olduğunu söylüyorlarmış. Ord. Prof. Dr. Gazi Yaşargil'in aldığı ödüller;

- 1957 - "Vogt Ödülü"-İsviçre Oftalmolojik Topluluğu
- 1968 - Tıp Bilimleri İsviçre Akademisi Robert-Bing-Ödülü
- 1976 - İsviçre Federasyonu Marcel-Benoit-Ödülü
- 1980 - "Yılın Sinir Cerrahisi" Ödülü
- 1981 - Uluslararası Mikrocerrahi Derneği, Sidney, Avustralya, *Öncü Mikrocerrah Ödülü*
- 1988 - Università di Napoli e della Compagna Napoli, İtalya Şeref Madalyası
- 1992 - Türkiye Cumhuriyeti Tıp Ödülü
- 1997 - Nöroşirurji Dernekleri Dünya Federasyonu Altın Madalya
- 1998 - Arkansas Tıp Fakültesi, Değerli Bilim Adamı ödülü
- 1998 - Brezilyalı Nöroşirurji Derneği tarafından "Yüzyılın beyin cerrahisi" olarak onurlandırıldı
- 1999 - Nörolojik Cerrahlar Onur Madalyası, Avrupa Birliği
- 1999 -Nörolojik Cerrahlar Yıllık Toplantısı Kongresi'nde Neurosurgery dergisi tarafından "Yüzyılın Nöroşirurjisyeni" olarak onurlandırıldı
- 2000 - Fedor Krause Madalyası, Alman Nöroşirurji Derneği
- 2000 - Amerikan Cerrahlar Koleji 2000 Onur Bursu
- 2000 - Türkiye Cumhuriyeti Üstün Hizmet Madalyası
- 2000 - Türk Bilimler Akademisi 2000 Ödülü
- 2002 - Uluslararası Francesco Durante Ödülü, İtalya
- 2002 - Millî Egemenlik Onur Ödülü
- 2005 - Millî Egemenlik Onur Ödülü (İkinci defa)^[26]

Üniversitemizde 14 Mart 2019 tarihinde fakri doktora tevdi töreni düzenlenen yüzyılın beyin cerrahı olarak da adlandırılan Profesör Doktor Gazi Yaşargil, Rektörümüz Sayın Profesör Doktor Kemal Şenocak ve dönemin Tıp Fakültesi Dekanı Sayın Profesör Doktor Ali Arslantaş.

Gazi Yaşargil; gerek geliştirdiği tekniklerle gerek nöroşirurji dünyasına kazandırdığı ameliyat teknikleriyle gerekse geliştirdiği cerrahi aletleriyle sadece bu yüzyılın değil nöroşirurji tarihinin en önemli cerrahlarından birisi olduğunu tüm dünyaya göstermiştir.

KAYNAKLAR

1. <https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf;jsessionid=ApY58LTMffFYk0IVxGKrCQn3?dergiKodu=4&cilt=48&sayi=878&sayfa=36&yaziid=37639>
2. İhsan Işık "Ünlü Bilim Adamları" (Türkiye Ünlüleri Ansiklopedisi, c.2, 2013),
3. M. Gazi Yaşargil Bir Beyin Cerrahının Meslek Yaşamı Düşünceleri ve Anıları. 2000, s16-55, s13-165.
4. "M. Gazi Yaşargil: Neurosurgery's man of the century" Tew JM Jr. M. Gazi Yaşargil: Neurosurgery's man of the century. Neurosurgery. 1999;45(5):1010-4.
5. <https://www.biyografi.info/kisi/gazi-yasargil>
6. <https://www.google.com/url?sa=i&url=https://www.researchgate.net/publication/figure/figure-portal/321033000&psig=AOvVaw31KCKnwA6IBXJ0tf1tgkyq&ust=1701022377864000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=0CA8QjRxqFwoTCOjDq6fg34IDFQAAAAAdAAAAABAD>
7. <https://www.google.com/url?sa=i&url=https://www.leblebitozu.com/beynin-piri-reisi-hocalarin-hocasi-gazi-yasargil/&psig=AOvVaw0W6KvR9lqyzU mjSEbgzOYk&ust=1701022430711000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=0CA8QjRxqFwoTCMjI0cDg34IDFQAAAAAd>

AAAAABAD

8. <https://www.google.com/url?sa=i&url=https://thejns.org/view/journals%2Fjneurosurg%2F112%2F6%2Farticle1176.xml&psig=AOvVaw27xnFunBHneWomzwe6q2N&ust=1701022476571000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=0CA8QjRxqFwoTCMDPzdjg34IDFQAAAAAdAAAAABAI>

Etik Bilgiler

Etik Bilgiler Etik Kurul Onayı: Bu makale bir derleme yazısı olduğu için Etik Kurul Onayı alınmasına gerek yoktur.

Telif Hakkı Devir Formu: Yazar tarafından Telif Hakkı Devir Formu imzalanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Hakem değerlendirmesinden geçmiştir.

Yazar Katkı Oranları: Konsept: OST,AA. Tasarım: OST,AA. Veri Toplama veya İşleme: OST,AA. Analiz veya Yorum: OST,AA. Literatür Taraması: OST,AA. Yazma: OST,AA.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu yazının hazırlanmasında çok büyük emeği geçen Yeditepe Üniversitesi Nöroşirurji anabilim dalı başkanı Sayın Profesör Doktor Uğur Türe'ye teşekkür ederiz

Prof. Dr. Türkan Saylan, Yönderim My Mentor is Prof. Dr. Türkan Saylan

Ayşe Yüksel

Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD) Genel Başkanı, Cüzzamla Savaş Derneği Başkanı

Özet: 13 Aralık 1935 yılında, İstanbul'un Kandilli semtinde Leyla-Fasih Saylan çiftinin ilk çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Sonra da üç oğlan bir kız kardeşi daha oldu, beş kardeş bahçeli bir evde gönüllerince çocukluk yaşadılar. İlk orta eğitimini Kandilli'de aldı, sonraki yıllarda Kandilli Kız Lisesi Vakfı Başkanlığı da yaptığı Kandilli Kız Lisesinde, gündüzlü eğitim görürken, arkadaşları ve öğretmenleri ile güzel anılar biriktirdi. Üniversite eğitimine, İstanbul Tıp Fakültesi'nde başladı. Öğrenci iken evlendi, anne oldu, sağlık sorunları yaşadı ama hekim olmaktan vazgeçmedi. Mezuniyet sonrasında, Nişantaşı Sosyal Sigortalar Kurumu Cildiye Servisinde asistanlığa başladı. Asistanlık, sadece cilt hastalıklarını öğrenmek demek değildi, aynı zamanda, hastaların sosyal sorunlarını öğrenmek, çözümler üretmek, kliniği yönetmek idi. Deri ve zührevi hastalıklar uzmanı oldu. Bursa'ya tayin olmuştu ama, İstanbul Tıp Fakültesi Dermatoloji Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Osman Yemni'den 'Başasistanlık' teklifi aldı ve 1968 yılında bu göreve başladı. 1971'de İngiliz Kültür Heyeti'nin bursuyla İngiltere'de ileri eğitim gördü. 1972 yılında doçent unvanını aldı. 1974'te Fransa'da ve 1976'da İngiltere'de kısa süreli çalışmalar yaptı. Cüzzam hastalığı konusunda kendini geliştirdi. 1976 yılında, Cüzzamla Savaş Derneği'ni kurdu, cüzzam hastalarının tedavi ve sosyal sorunlarına çözümler bulmaya başladı. Başasistan olarak girdiği dermatoloji kliniğinin kapısından, 2002 yılında emekli olarak çıktı. Yıllar içinde, birçok hasta tedavi etti, sosyal sorunları ile ilgilendi, tıp öğrencilerine ders verdi, onları tanımaya anlamaya çalıştı, çok sayıda asistan yetiştirdi, zaman zaman kliniğin yöneticiliğini yaptı, birçok proje üretti, çalıştı ama hep çalıştı. Kurucularından biri ve Genel Başkanı olduğu Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği(ÇYDD)'nde, 19 yıl boyunca başta kız çocuklarının eğitimi olmak üzere, okumak isteyen ama ekonomik koşulları yetersiz olan binlerce çocuğa eğitim yolunu açtı.

Anahtar Kelimeler: Türkan Saylan, Cüzzamla Savaş Derneği, ÇYDD

Abstract: She was born on December 13, 1935, in the Kandilli district of Istanbul, as the first child of the couple Leyla and Fasih Saylan. Then she had three brothers and a sister, and the five siblings lived their childhood to their heart's content in a house with a garden. She had her primary and secondary education in Kandilli, she accumulated beautiful memories with her friends and teachers while attending day school at Kandilli Girls' High School, where she later was also the President of the Kandilli Girls' High School Foundation. She started her university education at Istanbul Faculty of Medicine. She got married while she was a student, became a mother, had health problems, but did not give up on becoming a doctor. After graduation, she started working as an assistant at Nişantaşı Social Security Administration Dermatology Service. Being an assistant did not only mean learning about skin diseases, but also learning about the social problems of patients, producing solutions, and managing the clinic. She became a specialist in skin and venereal diseases. She was appointed to Bursa, but she received the "Chief Assistancy" offer from Istanbul Faculty of Medicine Dermatology Department Head Prof. Dr. Osman Yemni and started this position in 1968. In 1971, she received further education in England with a scholarship from the British Cultural Council. She received the title of associate professor in 1972 and worked for short periods in France in 1974 and in England in 1976. She improved herself in leprosy. In 1976, she founded the Leprosy Fight Association and began to find solutions to the treatment and social problems of leprosy patients. She retired from the dermatology clinic in 2002, where she entered as a chief assistant. Over the years, she treated many patients, dealt with their social problems, taught medical students, tried to get to know them, trained many assistants, managed the clinic from time to time, produced many projects, worked, but always worked. Working was healing for her; she managed her time well, produced a lot of work in a short time, and never missed social and art events that would be good for her. At the Association for Supporting Contemporary Life (ÇYDD), of which she is one of the founders and the Chairman, she has paved the way for education for thousands of children who want to study but have inadequate economic conditions, especially the education of girls, for 19 years.

Keywords: Türkan Saylan, Leprosy Association, ÇYDD

Yüksel A, Prof. Dr. Türkan Saylan, Yönderim, *Türk Tıbbına Hizmet Veren Bilim İnsanları Özel Sayısı*, Aralık 2023;90-96
Doi: 10.20515/otd.1387475

ORCID ID of the author: AY. [0000-0001-9937-2581](https://orcid.org/0000-0001-9937-2581)

Received 07.11.2023

Accepted 11.12.2023

Online published 11.12.2023

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Ayşe YÜKSEL

e-mail: gidilayse96@hotmail.com

1. Giriş

İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Yüksek Okulu 3. Sınıf öğrencisiyim. Okulumuzun konferans salonunda ‘Cüzzam Hastalığı’ ile ilgili bir konferans var. Ben de can kulağı ile dinliyorum ama aynı zamanda anlatan kızıl saçlı, yüzü çilli, kırmızı siyah puantiyeli bir döpiyes giymiş, dudaklarından rujunu eksik etmemiş ama başka da makyaj yapmamış bu kadını izliyorum. Çok etkilendiğimi fark ediyorum. Gözlerimizin içine bakarak konuşması mı? Göz alıcı güzelliği mi? Samimiyeti mi? İnanırcılığı mı? Duyarlılığı mı? Yoksa hepsi mi beni etkileyen. O gün sadece beni değil, tüm dinleyenleri de etkilemiş, hepimizin yüreğinde ve aklında ömür boyu kalacak bir yer edinmiştir. Birlikte geldikleri, lepradan etkilenmiş iki erkek ile iletişimi, onlara verdiği değer, dokunması, bizleri bir kez daha büyülemişti. Kimdi o? Prof. Dr. Türkan Saylan, İstanbul Tıp Fakültesi Dermatoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Cüzzamla Savaş Derneği Başkanı, 28. Cüzzam Servisinin Sorumlu Hekimi.

13 Aralık 1935 yılında, İstanbul’un Kandilli semtinde Leyla-Fasih Saylan çiftinin ilk çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Sonra da üç oğlan bir kız kardeşi daha oldu, beş kardeş bahçeli bir evde gönüllerince çocukluk yaşadılar. İlk, orta eğitimini Kandilli’de aldı, sonraki yıllarda Kandilli Kız Lisesi Vakfı Başkanlığı da yaptığı Kandilli Kız Lisesinde, gündüzlü eğitim görürken, arkadaşları ve öğretmenleri ile güzel anılar biriktirdi. Türkan Saylan, okul arkadaşlarına çok önem verirdi, onlarla iletişimi yaşama veda edene kadar sürdü. Arkadaşları da, her zaman, çalışkan, duyarlı arkadaşları Türkan Saylan’ın yanında yer aldılar, onun çalışmalarına katkı sundular. O yıllarda, kitap okumak en değerli öğrenme, bilgilenme yöntemi idi. Türkan Saylan’da bol bol kitap okuyor, ufkunu genişletiyordu. Okuduklarından öğrendiği, öğretmenlerinden dinlediği Atatürk ve onun çok beğendiği Çalı Kuşu romanı; Anadolu, kırsal alanda yaşayanlar, onu gelecekte ‘köy hekimi’ olmaya özendirdi.

Üniversite eğitimine, İstanbul Tıp Fakültesi’nde başladı. Öğrendikleri onu çok

heyecanlandırıyor, telaşlı hali ile de bir an önce hekim olup, Anadolu’nun bir köyünde çalışmak istiyordu. Arkadaşları ile verimli zamanlar geçiriyor, öğrenmeye açık ve istekli bir öğrenci olarak okuluna devam ediyordu. Dahiliye stajı sırasında, kliniğin baş asistanı Dr. Mustafa Öрге ile tanıştı, aralarında başlayan yoğun duygusal beraberlik, evlilik kararı bile aldırdı. Anne ve babası, doğal olarak karşı çıktı. Tüm yaşamı boyunca kararlı oluşu ile de dikkat çeken Türkan Saylan, bu kararından vazgeçmeyince, anne ve babasının rızası ile evlendi, Kağıthane köyüne gelin gitti. Eşinin ailesi ile birlikte yaşıyorlardı, bir taraftan da okula devam ediyordu. İlk çocuğu Çağlayan doğdu, iki yıl sonra da ikinci oğlu Çınar dünyaya geldi. Kolay değildi yaşam, evlilik, annelik, öğrencilik, vücudu zayıf düşmüş olmalı ki, bel kemiği tüberkülozu oldu. O yıllarda, tedavinin en önemli şartı yüzükoyun yatmaktı. Türkan Saylan 13 ay boyunca yüzükoyun yattı, asla moralini bozmadı, bu pozisyonda bile üretmeye devam etti. Kolla çevrilen dikiş makinasında hem kendi çocuklarına hem de mahallenin çocuklarına pijamalar dikti. Çocuklara, solak eli ile sıra sıra mama yedirdi, masallar anlattı. Yıllar sonra, çocuklara anlattığı masalları hatırladı, yeniden kaleme aldı, ‘Çocuklar ve Hayvanlar’ adlı çocuk kitabını yayınlattı. Günler günleri kovaladı, tedavi süreci tamamlandı, Türkan Saylan yeniden ayağa kalktı. Bitirmesi gereken tıp fakültesi öğrenciliği onu bekliyordu. Gecikmeli de olsa mezun oldu, o artık köy hekimi olabilirdi. Hayalini gerçekleştirmeden evlenmiş, iki çocuk annesi olmuştu, çok da kolay değildi artık köy hekimi olmak. Bu sefer de, çalıştığı yerde köy hekimi ruhuyla çalışmayı hedefledi. Bu onun için zaten çok kolay idi. Empati kurabilen, hastalarını dikkatle dinleyen, onlara dokunan, gözlerinin içine bakan hali tavrı ile ondan şifa istemeye gelen tüm hastaların vazgeçilmezi olmuştu.

Öğrenci iken ziyarete gittikleri, bulaşır yaklaşmayın diye tembih edildikleri cüzzam hastaları aklından çıkmıyordu, o gün kendine verdiği sözü tutmalı, önce hastalığı öğreneceği dermatoloji alanında uzman olmalı idi.

Nişantaşı Sosyal Sigortalar Kurumu Cildiye Servisinde asistanlığa başladı. Hocası Uzm. Dr. Ali Atal'dan çok şey öğrendi. Asistanlık, sadece cilt hastalıklarını öğrenmek demek değildi, aynı zamanda, hastaların sosyal sorunlarını öğrenmek, çözümler üretmek, kliniği yönetmek idi. Bir gece nöbetinde, kliniğin eksiklerini, yapılması gerekenleri listeleyip başhekimine sunmuştu. Bir asistan bunu yaptı diye arkadaşları 'eyvah şimdi yandın' diyerek onu uyarmış ama o korkmamıştı. Sonuçta liste tamamlanmıştı. Sorun değil, çözüm odaklı idi. Gördüğü sorunları görmemezlikten gelmez, çözüm olana kadar uğraşır, kararlı ve sebatkar bir yapısı vardı.

Deri ve zührevi hastalıklar uzmanı oldu. Bursa'ya tayin olmuştu ama, İstanbul Tıp Fakültesi Dermatoloji Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Osman Yemni'den 'Başasistanlık' teklifi aldı ve 1968 yılında bu göreve başladı. 1971'de İngiliz Kültür Heyeti'nin bursuyla İngiltere'de ileri eğitim gördü. 1972 yılında doçent unvanını aldı. 1974'te Fransa'da ve 1976'da İngiltere'de kısa süreli çalışmalar yaptı. Cüzzam hastalığı konusunda kendini geliştirdi. Türkiye'ye döndüğünde, öğrenci iken kendine söz verdiği cüzzam hastaları ile ilgilenme konusu için dönemin Sağlık Bakanı ile görüştü, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nin 28. Servisinin sorumluluğunu üstlendi. İlk olarak 1976 yılında, Cüzzamla Savaş Derneği'ni kurdu, cüzzam hastalarının tedavi ve sosyal sorunlarına çözümler bulmaya başladı. 1977'de profesör oldu. 1981-2001 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Lepra Araştırma ve Uygulama Merkezini kurdu, müdürlüğü'nü yürüttü. Lepralı hastaların tıbbi tedavisinin yanında, sosyal rehabilitasyonlarını da gerçekleştirdiği için, 1986'da kendisine Hindistan'da "Uluslararası Gandhi Ödülü" verildi. 2006 yılına kadar Dünya Sağlık Örgütü'nün Lepra konusunda danışmanlığı, Uluslararası Lepra Birliği'nin (ILU) kurucu üyeliğini ve Avrupa Dermato Veneroloji Akademisi'nin ve Uluslararası Lepra Derneği'nin üyeliğini yaptı. Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıklarına bağlı çalışan 28. Cüzzam Servisi yıllar içinde, genişledi, hastaların ihtiyacı olan alanlar açıldı, 1981 yılında da 'İstanbul Lepra Hastanesi' adı ile

özel dal hastanesi oldu, Prof. Dr. Türkan Saylan, bu hastanenin başhekimisi oldu ve bu görevi emekli olana kadar sürdürdü.

Aynı anda birçok konu ile çalışabilen Prof. Dr. Türkan Saylan; yıllar boyu, İstanbul Tıp Fakültesi Dermatoloji AD Öğretim Üyesi, 1982-1987 yılları arasında Başkanlığı, İstanbul Lepra Hastanesi Başhekimliği, Cüzzamla Savaş Derneği ve Vakfı Başkanlıkları, İstanbul Tıp Fakültesi Lepra Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü'nü, kurucularından bir olduğu Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'nin Genel Başkanlığını, Türkiye Çağdaş Yaşamı Destekleme Vakfı'nın kurucu başkanlığını, "Öğretim Üyeleri Derneği"nin kuruculuğunu ve ilk dönem II. Başkanlığını, İÜ Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin kurucularından biri oldu, 1996'ya kadar müdür yardımcılığı ile Kadın Sağlığı derslerinin koordinatörlüğünü yaptı. 1995'de mezun olduğu lise için oluşturulan Kandilli Kız Lisesi Kültür ve Eğitim Vakfı (KANKEV)'nin kuruculuğunu ve 18 Mayıs 2009'a kadar başkanlığını yaptı. İstanbul Tabip Odası ve Korunmaya Muhtaç Çocuklar Vakfı üyeliği de yaptı.

Ayrıca, 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından 31 Mart 2000 tarihinde Sosyal Hizmetler Danışma Kurulu üyeliğine seçildi.

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından 2 Şubat 2001-2007 tarihleri arasında YÖK üyeliğiyle görevlendirildi. 2003 - 2004 arasında Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu üyeliği ve İstanbul İl İnsan Hakları Kurulu üyeliklerinde bulundu.

Başasistan olarak girdiği dermatoloji kliniğinin kapısından, 2002 yılında emekli olarak çıktı. Yıllar içinde, birçok hasta tedavi etti, sosyal sorunları ile ilgilendi, tıp öğrencilerine ders verdi, onları tanımaya anlamaya çalıştı, çok sayıda asistan yetiştirdi, zaman zaman kliniğin yöneticiliğini yaptı, birçok proje üretti, çalıştı ama hep çalıştı. Çalışmak ona şifa idi, zamanı iyi yönetiyor, kısa zaman içinde çok iş üretiyor, kendine iyi gelecek sosyal ve sanat etkinliklerini de hiç kaçırmıyordu.

Öğrenci olarak tanıdığım Prof. Dr. Türkan Saylan ile, mezuniyetim sonrası yollarımın yeniden keşişceğini bilemezdim. İstanbul Tıp Fakültesi Lepira Araştırma ve Uygulama Merkezi'nde, Cüzzamla Savaş Derneği'nde 29 yıl birlikte çalıştık. Ne mutlu bana, ondan çok şey öğrendim.

Prof. Dr. Türkan Saylan; tüm yaşamı boyunca kendini Laik Cumhuriyete borçlu hissetti, borcunu ödemek için birçok alanda gönüllü çalıştı. Atatürk devrim ve ilkelerini yaşatmak, bir kadın olarak sahip olduklarının değerini bilmek, bütün kadınların yaşamın her alanından eşit yararlanabilmesini sağlamak için emek verdi.

Kurucularından biri ve Genel Başkanı olduğu Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği(ÇYDD)'nde, 19 yıl boyunca başta kız çocuklarının eğitimi olmak üzere, okumak isteyen ama ekonomik koşulları yetersiz olan binlerce çocuğa eğitim yolunu açtı. Onların, okuyup meslek sahibi olmasını, kendi ayakları üzerinde durmasını sağladı.

Savunuculuk onun karakterinin önemli bir parçası idi. Her zaman mağdurun yanında yer aldı, haksızlıklara karşı durdu, mücadele etti. Sadece kendi yaşamı için değil, başta kız çocukları olmak üzere, kadınların, erkeklerin, yaşlıların kısaca herkesin daha iyi koşullarda yaşayabilmesi için çalıştı çabaladı.Prof. Dr. Türkan Saylan, üretken bir insandı. Hem bilimsel çalışmalarına devam eder hem de sosyal sorumluluk çalışmalarını yürütürdü.440 yayını bulunmaktadır. Bunların 50'si yabancı dergilerde yayınlanmış tıbbi çalışmaları, 204'ü tıbbi, sosyal ve siyasal içerikli gazete makaleleri, 186'sı ise Türkçe tıbbi dergilerde ve kongre kitaplarında yayınlanmış araştırma, derleme ve olgu bildirimleridir.5 baskı yapan Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinde Deri ve Zührevi Hastalıklar El Kitabı adlı ders kitabı, Cumhuriyet Kitap'larında yayınlanan, çocukluk yaşamını anlatan ve 8 baskı yapan "At Kız", makalelerini içeren ve 5 baskı yapan Cumhuriyetin Bireyi Olmak, Radyo Cumhuriyet'teki programlarının dökümü olan "Radyo Cumhuriyet'te Çağdaş İnsan Söyleşileri ile

İş Bankası'nca yayınlanan, Mehmet Zaman Saçlıoğlu'yla söyleşilerini içeren ve 7 baskı yapan Güneş Umuttan Şimdi Doğan ve Doğan Kitap'ta yayınlanan, Zehra İpşiroğlu'nun sorguladığı 2. Baskısı yapılan Yapıcılığın Gücü, İskele Yayınları'ndan çıkan Şefik Görkey'le 3. baskısı yapılan Hekim Olmak, yine İskele Yayınlarından çıkan Kenan Mortan'la söyleşileri içeren ve 3. baskısı yapılan 100 Soruda Sivil Toplum, Özyürek Yayınlarından çıkan Hayvanlar ve Çocuklar ve en son Doğan Kitap'tan çıkan Çağdaşlaşma Yolunda, öğrencileriyle birlikte hazırladığı "Yer Gök Dört Duvar" olmak üzere toplam 11 kitabı yayımlandı. Son günlerinde hazırladığı ve bitiremeden hayatını kaybettiği "Toplum Mektupları" kitabı vefatından sonra ÇYDD' ce yayımlandı.

'Emek hiç boşa gitmez' derdi. Kendi emekleri de hep değer gördü. Yaşarken 58, vefatından sonra 7 olmak üzere, çeşitli kurum ve kuruluşlardan toplam 65 ödül aldı. Sokaklara, caddelere ismi verildi, adına kültür merkezleri, parklar yapıldı, heykelleri dikildi, emekleri boşa gitmedi, adı her gün ülkemizin bir yerinde yaşatıldı.

Çeşitli Kuruluşlar tarafından aldığı ödüller:

1. "Dowling Kulübü Onur Üyesi" İngiltere Dermatologları Derneği, 1978
2. "Uluslararası Gandhi Ödülü" Hindistan Hükümeti'nce, 1986
3. "Ülkemizde Yılın Kadını Ödülü" 1990,
4. "Melvin Jones Ödülü" Rotary Kulüpleri, 1991
5. "Atatürk İlke ve Devrimleri Ödülü" İstanbul Üniversitesi,
6. Kuzey Amerika Klinik Dermatoloji Derneği tarafından Onur Üyesi seçildi, 1996
7. "Atatürk İlke ve Devrimleri Ödülü" İstanbul Üniversitesi (İkinci kez), 1996
8. "Atatürkçü Düşünceye Hizmet Ödülü" İncirli Lions Kulübü, 1996

9. “Kuvayi Milliye Ödülü” Haliç Rotary Kulübü, 1997
10. “Atatürk Ödülü” Tuzla Rotary, 1997
11. “Fahrettin Kerim Gökay Ödülü” Türk Lions Vakfı, 1997
12. “Türkiye Ziraatçiler Birliği Dayanışma Ödülü” 1998
13. “75. Yıl Ödülü” Türk Kadınlar Birliği Şişli Şb.,1998
14. “Uğur Mumcu – Muammer Aksoy Ödülü” ADD İstanbul Şubesi, 1999
15. “Rıfat Ilgaz Kültür Merkezi Onur Ödülü” Rıfat Ilgaz Kültür Merkezi, 2000
16. İtalya “Foyer des Artistes Kurumu Ödülü” 2001
17. “Hasta ve Hasta Yakını Hakları Derneği Ödülü” Cüzüamlı Hastalara verdiği uzun süreli hizmet ve getirdiği bakış açısı nedeniyle, 2001
18. “Education and Modernization Award” Atatürk Society of Amerika Amerika / Atatürk Topluluğu, 2001
19. “Sanat Kurumu Onur Ödülü” 2002
20. “Atatürk / Çağdaşlık Ödülü” Dünya Atatürkçü Kuruluşları, 10 Kasım 2003
21. “En Başarılı Kadınlar Onur Ödül” Oriflame Türkiye, 2003
22. “Üstün Hizmet Ödülü” Yıldız Teknik Üniversitesi, 2004
23. “Eğitim Ödülü” TED Koleji, 2004
24. “100. Yıl Mesleki Başarı Ödülü” Rotary Kulübü, 2004
25. “İnsan Hakları Ödülü” İzmir Karşıyaka Belediyesi, 2004
26. “Türkiye’nin En İyi Eğitimcisi” Ödülü Tempo Dergisi, 2004
27. “Yılın En Yürekli Kadını Ödülü” Kültür Üniversitesi öğretim üyeleri ve öğrencileri, 2004
28. “Puduhepa Ödülü” Adana Kültür Sanat Derneği, 2005
29. “Meslek Hizmetleri Ödülü” Ankara Emek Rotary Kulübü, Ekim 2005
30. “Toplumsal Barış Ödülü” Barış Radyo, 2005
31. “İnsan Hakları Demokrasi Barış ve Dayanışma Ödülü” SODEV Sosyal Demokrasi Vakfı, 2005
32. “Eğitim Ödülü” Oriflame Türkiye, 2005
33. “İyi Kalpli Ol Ödülü” Türk Kalp Vakfı, 2006
34. “Sosyal Sorumluluk Ödülü” TÜHİD – 5. Altın Pusula, 2006
35. “Yılın Başarılı İş Kadınları Ödülü” Dünya Gazetesi, 2006
36. “Bilim Günleri Onur Ödülü” İstanbul Üniversitesi, 2006
37. “ÇEK Eğitim Ödülü” Çağdaş Eğitim Kooperatifi, 2007
38. “Onur Ödülü”, Maltepe Üniversitesi Zirvedekiler İletişim Ödülleri kapsamında Maltepe Üniversitesi, 2007
39. “Yılın Keçisi Ödülü” Gururlu duruşu ve çağdaşlaşma yolundaki inadı nedeniyle Fethiye / Ölü Denizli Belediye Başkanlığı, 2007
40. “Cumhuriyetimizin Yılmaz Savaşçıları Onur Ödülü” Mersin/Yenice halkının oylarıyla Yenice Belediyesi’nce, 2007
41. “Örnek Kıdemli Vatandaş Ödülü” TÜRYAK ve Hacettepe Üniversitesi’nce 2007
42. “Melvin Jones Ödülü” 118. Lion Kulübünce 2. kez 2007
43. “Hizmet Ödülü” Tıp ödülleri kapsamında Bayındır Hastanesi’nce, 2007
44. “Hizmet Ödülü” Eminönü Rotary, 2007

45. “Hizmet Ödülü” Metropolitan Rotary, 2007
46. “Yılın En Başarılı Kadını Ödülü” Böbrek Vakfı, Mart 2008
47. “Aydınlanma Onur Ödülü” Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği (YKKED), 2008
48. „Margarette Golding Ödülü” 2008
49. “Yılın Sivil Toplum Önderi”, Ekonomist Dergisi, 2008
50. “THK’ye Destek Veren Ödülü” Türk Hava Kurumu’nca”, Şubat 2009
51. “Yılın En İyi Sivil Toplum Örgütü Ödülü”Wenice’den
52. 8. Vehbi Koç Vakfı Ödülleri – Eğitim Ödülü”, 2008’deki başarılı eğitim çalışmaları nedeniyle, 26 Şubat 2009
53. “2008 Cumhuriyet Kadını Ödülü” Efe Güray Vakfı’nca, 8 Mart 2009
54. “Cumhuriyet Erdemlerini Yaşatan Ödülü” ANAÇEV’ce, 8 Mart 2009
55. “Sosyal Sorumluluk Projeleri Başarı Ödülü” Türkiye Magazin Gazetecileri Derneği, 2009
56. “Ege’de Yılın Annesi Onur Plaketi” Ege TV ve Radyo Ege tarafından, 11 Mayıs 2009
57. “Onur Üyeliği”, Kadın Yazarlar Derneği’nca, 08.05.2009
58. Boğaziçi Üniversitesi’nca “Fahri Doktora” unvanı, 13 Mayıs 2009

Vefatından sonra verilen ödüller;

59. “Atatürkçü Aydınlanma Ödülü” Avrupa Atatürkçü Düşünce Dernekleri Federasyonu’nca, 25 Mayıs 2009
60. “Özgür İnsan Ödülü” Osmaniye Anadolu Halk Bilimleri ve Kültür Derneğince, 4 Haziran 2009

61. “Sevgi, Barış, Dostluk Ödülü” Karadeniz Ereğli Belediyesi’nca, 4 Temmuz 2009
62. “Yılın Empati Ödülü” Türk Psikoloji Danışma ve Rehberlik Derneği, 21 Ekim 2009
63. “Ahmet Taner Kışlalı Aydın İnsan Onur Ödülü”, Kabataşlılar Derneği, 13 Ocak 2010 (TS nezdinde ÇYDD’ye)
64. “Yılın Annesi”, CHP Kadın Kolları, 09.05.2010
65. “Mor Barış”, internet sitesinde ilk kez organize edilen ödül için 3 bin aday gösterildi. Türkan Saylan oyların çoğunluğunu toplayarak ödül’ün sahibi oldu. Ödül, Sıla Kültür Merkezi’nde Beylikdüzü Şubemiz Nurgün Kıcırcı tarafından teslim alındı. 18 Aralık 2010.

Prof. Dr. Türkan Saylan, gençlerin önünü açan, onlara önder olan, geleceğe hazırlayan bir insandı. Ben de 29 yıl boyunca onun öğrencisi, meslektaşı, yol arkadaşı oldum, bana öğrettikleri her zaman yolumu aydınlatıyor.

Özetlersem;

Güler yüzlü olmayı, kararlı olmayı, zamanı iyi kullanmayı, çözüme odaklanmayı, cesur olmayı, vazgeçmemeyi, sevmeyi, sevilmeyi, ulaşılabilir olmayı, olumlu düşünmeyi, güzellikleri görmeyi, eğitimin önemi ve vazgeçilmezliğini, bilimsel ve evrensel değerlere inanmayı, mütevaziliği, hoşgörüyü, ekip çalışmasının önemini Prof. Dr. Türkan Saylan’dan öğrendim.

Gerçek ölüm adınızın anılmadığı gün olurmuş. Bu bağlamda Prof. Dr. Türkan Saylan halen yaşıyor, adının geçmediği bir makale, verilmediği bir anıt, anılmadığı bir gün yok henüz. Ne mutlu bize. Vefa duyguları ile değerli tıp bilim insanlarının anlatılacağı özel bir sayı ile Eskişehir Osmangazi Tıp Dergisi yayım kurulu Prof. Dr. Türkan Saylan’a da yer vermiş, çok da doğru yapmıştır. Yayın Kurulunu yürekten kutlarım. Sizin de emekleriniz hiç unutulmayacak.

KAYNAKLAR

1. Türkan ve Ayşe. Anı Kitabı. Kırmızı Kedi Yayınevi. 2020. İstanbul.
2. Türkan Saylan Özgeçmiş. Kendi Kaleminden. ÇYDD Arşivi, 2023, İstanbul.
3. Güneş Umuttan Şimdi Doğar. Nehir Söyleşi. Mehmet Zaman Saçlıoğlu söyleşisi. İş Bankası Kültür Yayınları. 1. Baskı 2004.

Etik Bilgiler

Etik Bilgiler Etik Kurul Onayı: Bu makale bir derleme yazısı olduğu için Etik Kurul Onayı alınmasına gerek yoktur.

Telif Hakkı Devir Formu: Yazar tarafından Telif Hakkı Devir Formu imzalanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Hakem değerlendirmesinden geçmiştir.

Yazar Katkı Oranları: Cerrahi ve Tıbbi Uygulamalar: AY. Konsept: AY. Tasarım: AY. Veri Toplama veya İşleme: AY.

Analiz veya Yorum: AY. Literatür Taraması: AY. Yazma: AY

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir

Destek ve Teşekkür Beyanı: Eskişehir Osmangazi Tıp Dergisi yayın kurulu Prof. Dr. Türkan Saylan'a da yer vermiş, çok da doğru yapmıştır. Yayın Kurulunu yürekten kutlarım. Sizin de emekleriniz hiç unutulmayacak.

Aziz SANCAR

Aziz SANCAR

Emel Ulupınar

Northwestern University, Feinberg School of Medicine, Department of Neurology, 303 East Chicago

Özet: Bu derlemede halen North Carolina Üniversitesi Tıp Fakültesi, Chapel Hill'de akademik çalışmalarına devam etmekte olan Prof. Dr. Aziz Sancar'ın otobiyografisi ve akademik çalışmaları yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nobel, Biyolojik saat, DNA tamiri, Kromofor

Abstract: In this review, autobiography and academic studies of Professor Aziz Sancar, currently working at the University of North Carolina School of Medicine, Chapel Hill, are summarized.

Keywords: Nobel, Biological clock, DNA repair, Chromophor

Ulupınar E, Aziz SANCAR 1946- , *Türk Tıbbına Hizmet Veren Bilim İnsanları Özel Sayısı, Aralık 2023;97-110*

Doi: 10.20515/otd.1395771

ORCID ID of the author: EU. [0000-0001-9684-5937](https://orcid.org/0000-0001-9684-5937)

Received 24.11.2023

Accepted 12.12.2023

Online published 12.12.2023

1. Giriş

Halen North Carolina Üniversitesi Tıp Fakültesi, Chapel Hill'de akademik çalışmalarına devam etmekte olan Prof. Dr. Aziz Sancar 2015 yılında Nobel ödülünü aldıktan sonra otobiyografisi 2016 yılında Nobel Vakfı'nın resmî sitesinde, sonrasında da Les Prix Nobel/Nobel Lectures/The Nobel Prizes adlı kitap serisinde yayınlanmıştır. Adı geçen belgelerde yer alan bilgiler bizzat kendisi tarafından hazırlanıp zaman içerisinde de güncellendiği için bu derlemede, mümkün olduğunca kendisinin orijinal ifadelerine atıfta bulunularak, ana kaynak olarak

kullanılmıştır ve telif hakkı Nobel Ödülleri Nobel Vakfı'na aittir (1).

Aile Hayatı

Aziz Sancar 8 Eylül 1946'da Meryem ve Abdulgani Sancar'ın sekiz çocuğundan yedincisi olarak, Mardin iline bağlı Savur kasabasında doğar. Günün şartlarına göre düşük-orta seviyede geliri olan bir ailede büyüyen Aziz Sancar, çocukluk ve gençlik yıllarının büyük bir kısmını çiftçilik yapan babası ve kardeşleriyle birlikte, ailelerinin geçim kaynağı olan meyve ve sebze bahçesine bakarak geçirir. Bahar aylarında

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Emel ULUPINAR

e-mail: emel.ulupinar@northwestern.edu

bahçelerinde çiçek açan badem ve erik ağaçlarını Cennet'in bahçeleriyle özdeşleştirir. Ayakkabının lüks sayıldığı ve yedinci sınıfa kadar sadece okula giderken giyilebildiği bir dönemde yetişen küçük bir çocuk olarak, üzerine düşen ceviz hasadı, çiftlik işleri ve küçük keçileri otlatma gibi görev ve sorumlulukları pek sevmeyerek ve hatta zorlanarak yerine getirir. Öte yandan dayıları, teyzeleri ve kuzenlerinden oluşan geniş aile yapısı içerisinde büyümek, özellikle de dayısının evinin çatısındaki büyük yataklarda akrabalarıyla birlikte uyurken sabahları evlerinden yaklaşık 200 metre uzaklıktaki tarihi Şehidiye Camii'nden gelen ezan sesiyle uyanmak kendisinde güzel çocukluk anıları olarak iz bırakmıştır.

Erken Eğitim Yılları

Annesi Savur'a yakın küçük bir köydeki bir imamın kızı olmasına ve okuma-yazma bilmemesine rağmen çok ileri görüşlü ve akıllı bir kadındır (Resim 1). Atatürk'ü neredeyse taparcasına saymaktadır. Tüm çocuklarının iyi bir eğitim alması hususunda ısrarcı olmuştur. Babası da çok çalışkan bir kişidir. En büyük ağabeyi Kenan, eğitim ve sıkı çalışma konusunda mükemmeliyetçi bir kişi olarak, Aziz'e daha 5 yaşındayken okuma ve yazmayı öğrettiği için, Aziz okula başladığında sınıf arkadaşlarından çok öndedir. Kenan Sancar aynı zamanda ailesinden üniversiteye giden ilk kişidir (Resim 1). Askeri Akademi'deki kariyeri boyunca, adil davranışları, çalışkanlığı ve kararlılığı ile meslektaşları tarafından büyük saygı görür ve sonunda Türk Silahlı Kuvvetleri'nde tuğgenerallik rütbesine kadar yükselir. Kenan Sancar her sene Savur'a geldiğinde öncelikle ilçedeki askeri ve resmi erkani ziyaret eder. Bunlardan birinde kaymakam, savcı bey ve jandarma komutanıyla birlikte habersizce evlerinin bahçelerine gittiklerinde ceviz ağacının altında oturmuş ders çalışan Aziz'i görürler. Aziz o sene lise ikiden üçe yeni geçmesine rağmen bir sene sonrasının cebir kitabının alıştırmalarını çözmektedir. Kaymakam bey meraklı gözlerle kitabını incelemek ister ve görür ki Aziz tek bir silinti ve çizinti olmadan tüm alıştırmaların neredeyse sonuna gelmiştir. Bunun üzerine

“Ben hayatımda böyle bir şey görmedim, sen derslerin hepsini bitirmişsin zaten, o zaman niye gidiyorsun ki okula” diyerek hayranlığını dile getirir. Ağabeyi Kenan, Aziz'in kitap ve defterlerini daima yanında taşıdığını, nereye giderse gitsin en azından yanında 3-4 koli kitap bulunduğunu ve kendisinin yaklaşık on yaşından itibaren bilim insanı olmayı hedefleyen biri olduğunu söyler (2).

Lise yıllarında en sevdiği dersler matematik, kimya, Türkçe ve Fransızca'dır. Özellikle de lise ikinci sınıftaki kimya öğretmeninden çok etkilenerek kimyacı olmaya karar verir. Yıllar sonra Nobel ödülü aldığı İönü Ailesi'nin şerefine verdikleri yemekte, Prof. Sancar'a davette kimleri görmek istediği sorulur. Sancar, Mardin Lisesi'nden “Çok saygıdeğer, harika bir hocamdı” diyerek hiç unutmadığını söylediği Fransızca öğretmeni Melahat Şahinoğlu'nun adını verir ve 50 sene sonra Pembe Köşk'te buluşurlar. Şahinoğlu kendisiyle yapılan bir röportajda öğrencisi Sancar'la yollarının tekrar nasıl kesiştiğini şöyle ifade eder: “*Mezuniyetten sonra koştum. Evrensel ödülü aldığında 'Aziz! Benim öğrencim!' diye bağırdım ve çok heyecanlandım. İnternette iletişimini bulup kendisiyle ne kadar kıvanç duyduğumu anlattığım küçük bir mektup yolladım. Cevapsız bırakmadı, fotoğrafını ve bir kartını koydu. Beni duygulandıran bir anısı vardı; lisede ablası ve eniştesiyle kahyordu. Eniştesinin tayini çıkınca bana 'Ayrılıyorz' demiş. Ben de 'Aziz, sen gitme, gel bende kal' demişim. Eniştesi gitmedi ve kaldılar. Bunu ölünceye kadar unutamayacağım. Zeki, onurlu öğrencilerimizi unutmayız. Bundan sonra kendimi 'Aziz Sancar'ın hocası' olarak tanıtacağım.*” (Resim 2).

Bu yıllarda tek tutkusu akademik başarılar değildir, yaşlıları gibi o da futbol oynayarak büyür. Lisede Mardin Lisesi'nin ve Savur Spor'un kalecisidir, ayrıca Mezopotamya Spor (Mardin) takımında da oynar. Hızlı reflekslere sahip olması, korkusuz olması ve kritik kurtarışlar yapması nedeniyle maçlarda aranılan bir sporcudur (Resim 3). Bu dönemde Türkiye Futbol Federasyonu, Türkiye 18 yaş altı Milli Takımı için bölgesel seçmelere katılmasını istemelerine rağmen boy ve kilosunun yeterli olmadığını

AZİZ SANCAR

düşündüğü için seçmelere katılmaz. Onuncu sınıftan sonra futbol oynamayı bıraksa da futbol sevgisi hala devam etmektedir; Türk ve Amerikan milli takımlarını, Galatasaray futbol takımını ve Kuzey Carolina Üniversitesi-Chapel Hill Kadın Futbol Takımı'nı büyük bir tutkuyla desteklemektedir.

Aziz Sancar erken eğitim dönemine ilişkin olarak, annesi, babası ve ağabeyi Kenan dışında en önemli etkinin Mustafa Kemal Atatürk olduğunu daima vurgular ve bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade eder: “Bilim ve Türk Milleti (Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti), mutlaka bu sırayla olmasa da hatırlayabildiğim kadarıyla düşüncelerimi etkiledi. Ben, bir Türk vatanseveri olarak büyüdüm ve hala öyleyim. 1911'den başlayarak, 1922'de Türk Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'lıların topraklarını paylaşma girişimlerini engellemeye çalışarak sürekli bir savaş halindeydi ve ülke en verimli topraklarının ve nüfusunun

büyük bir kısmını kaybetmesinden dolayı ekonomik olarak bitkin ve harap durumdaydı. Bu çalkantılı ve ekonomik zorluklarla dolu dönemde, büyükannelerimizin, büyükbabalarımızın ve anne-babalarımızın kuşağından birçoğu, temel eğitimi bile alacak fırsata sahip değildi. Mustafa Kemal Atatürk, Avrupa işgalci güçlerine karşı Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı yönetti ve kazandı; bu savaş modern Türk Cumhuriyeti'ne yol açtı. Yeni Cumhuriyet, tüm Türk vatandaşlarına açık bir eğitim sistemi geliştirmeye öncelik verdi. Kısa bir süre içinde, ülke genelinde Atatürk'ün eğitimi bir vatandaşlık idealine bağlı öğretmenler tarafından yönetilen okullar açıldı ve bu Türk halkının tarihine duyulan gurur ve Türkiye'nin büyük başarılarına ulaşabileceğine olan güveni aşıl原因an mükemmel bir eğitim sağladı” diyerek, Türkiye'nin az gelişmiş kırsal bir bölgesinde dahi ne denli parlak öğretmenlerden nasıl mükemmel bir eğitim alabildiğine vurgu yapar.

Resim 1. Annesi Meryem Sancar; ağabeyi Kenan ve yengesi Nezihe ile Aziz Sancar (sene 1955).

Resim 2. Aziz Sancar ve Fransızca öğretmeni Melahat Şahinoğlu'nun 50 sene sonra buluşmaları.

Resim 3. Mardin Lisesi futbol takımı kalecisi Aziz Sancar (üst sıra sağdan ikinci, sene 1962).

Kariyer Kararları ve Tıp Fakültesi Yılları

Liseyi bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Kimya Bölümü'ne kaydolmak amacıyla sınavına giren Aziz Sancar, Mardin'den doktor olmak isteyen arkadaşlarının önerisi üzerine, Tıp Fakültesi giriş sınavına da katılır. Her iki sınavda da başarılı olmasına rağmen, arkadaşlarının ısrarıyla Kasım 1963'te İstanbul Tıp Fakültesi'ne başlar (Resim 4).

İstanbul gibi kozmopolit bir şehirde yaşamının hem avantajları hem de dezavantajları vardır. Alevi, Ermeni, Yahudi, Yunan, Kürt ve Balkan ülkelerinden gelen Türk mülteciler de dahil olmak üzere farklı etnik kökenlerden Türk arkadaşlar edinir. Böylece, özellikle Balkan Savaşlarının, Birinci Dünya Savaşının ve dini/etnik hoşgörüsüzlüğün kötü etkileri konusundaki dünya görüşünü genişletir. Profesörlerinden bazıları; çoğunluğu Yahudi olan, II. Dünya Savaşı öncesinde veya sırasında Almanya ve çevresinden kaçan, kendi alanlarında önder olmalarına rağmen birçok Batı ülkesi tarafından reddedilen, ancak Türk üniversitelerine kabul edilerek buralarda eğitimi Avrupa standartlarına yükseltmeye katkıda bulunan değerli bilim insanlarıdır. Mardin lisesinden birincilikle mezun olmasına karşın, şimdi Türkiye'nin en iyi devlet ve özel okullarından mezun olan arkadaşlarıyla aynı sınıftadır. Onlara "geri kalmış" güneydoğudan gelen bir öğrencinin onlar kadar başarılı olabileceğini, hatta onları geride bırakabileceğini göstermeye kararlı olduğu için kendisini tamamen derslerine adan. İstanbul'da sinemaya, konsere, tiyatroya veya maça hiç gitmez. Bu süreçte okul dışında ilgilendiği tek faaliyet, ülke

genelinde güçlenen Komünist/Enternasyonalist harekete karşı çıkan Türk Milliyetçi Hareketi'ne katılmasıdır. Ancak şiddeti hiçbir zaman tasvip etmediği için hiçbir eyleme katılmaz. Tıp fakültesi dersleri arasında da en çok temel bilim derslerinden ve özellikle de biyokimya dersinden etkilenir. O yıllarda yeni bir biyokimya kitabı yazan ve yüzlerce araştırma makalesinde ismi olan Mutahhar Yenson hocasını kendisine örnek alır. Tıp fakültesinin ikinci sınıfında DNA çift sarmalı hakkında bilgi edindiği ilk günden itibaren bu konudan adeta büyülenir ve mezun olduktan sonra bir biyokimyacı olmaya karar verir.

Bu yıllarda Aziz'i çok etkileyen bir başka isim de iç hastalıkları uzmanı Prof. Dr. Muzaffer Aksoy'dur. Kendisinin Türkiye'deki orak hücre anemisi ve talasemi sıklığı vb. üzerine yaptığı çalışmalar Nature, Blood, Acta Haematologica gibi etki faktörü çok yüksek dergilerde yayınlanmıştır. İş sağlığı üzerine yaptığı çalışmalar da uluslararası alanda yankı uyandırmış, benzenin lösemiye neden olduğunu gösterdiği makalesi üzerine ABD'de işyerlerinde kullanılan benzen miktarı yirmi ppm'den bir ppm'e düşürülerek, kullanımına sınırlama getirilmiştir. Aksoy hoca, 1952 yılında doçentlik tezi araştırmalarını yapmak üzere ABD'ne giden, kendisini bilime adanmış ve parlak zekâsı nedeniyle arkadaşlarının "Dahi Muzaffer" adını taktığı bir hekimdir ve tıp fakültesi öğrencisi Aziz üzerinde derin izler bırakmıştır. Nitekim Nobel ödülü sunumunun başında "Mentorlarım" başlığı altındaki slaytta adı geçen ilk

isimdir. Aksoy hoca, öğrencisi Aziz'in yüksek kapasitesini ve azmini görerek, bilim yapmak istiyorsa ABD'ne, imkânların çok fazla ve araştırma kültürünün çok yerleşik olduğu Johns Hopkins Üniversitesi'ne, gitmesi gerektiğini söyler. Aziz, parazitoloji hariç tüm derslerinden pekiyi alarak, Tıp Fakültesini de birincilikle bitirir. Esasen parazitoloji dersi en iyi bildiği ve dersin hocası Dr. Ekrem Kadri Unat da en sevdiği hocalarından birisidir. Bu nedenle sınavda hocasının sorduğu sorular üzerindeki bilgi derinliğini gösterebilmek için cevapları tüm ayrıntısıyla uzun uzadıya yazmaktan, zamanın nasıl da geçip gittiğinin farkına varmaz. Ancak diğer arkadaşlarına karşı

haksızlık yapmak istemeyen Unat hoca Aziz'i çok sevmesine ve takdir etmesine rağmen ek süre vermediği için sadece bu dersten iyi alarak mezun olur.

Mümkün olan en kısa sürede araştırmalara başlamak için yanıp tutuşan Aziz, tıp fakültesinin son yılında, mezuniyet sonrasında bölüme katılma olasılığı hakkında görüşmek üzere Yenson hocasına gider. Ancak hocasının bir tıp diploması alan herkesin, temel bilim araştırmalarında uzmanlaşmadan önce en az iki yıl boyunca tıp uygulaması yapması gerektiği konusundaki fikrini beyan etmesi üzerine, mezuniyet sonrasında, Haziran 1969'da hekimlik mesleğini icra etmek üzere Savur'a geri döner.

Resim 4. Aziz Sancar ve arkadaşları Tıp Fakültesi'nde Histoloji dersindeyken (sene 1964)

Hekimlik Yılları

Dr. Aziz Sancar Savur'a döndükten sonra ailesinin evinde bir odayı ücretsiz bir kliniğe dönüştürerek, Sağlık Bakanlığı tarafından ödenen maaşının büyük bir kısmını hastaları için ilaç temin etmek veya imkânı olmayan ailelerin küçük çocuklarına oyuncaklar almak için harcar. Aynı yılın sonbahar aylarında Sağlık Bakanı Savur'u ziyareti esnasında bu klinikten haberdar olur ve kendisini yakındaki Sürgücü köyüne Baştabip olarak atayarak bir Jeep ile bir de şoför tahsis eder. Böylece ertesi sene boyunca Sürgücü'de, yakınındaki köylerde, mezralarda ve çok daha uzak köylerde hizmet veren Dr. Sancar, pek çok hastanın hayatında gördüğü ilk doktor olarak, basit tıbbi müdahalelerle birçok çocuğun ve hastasının hayatını kurtarır.

Bu tıbbi uygulamalar esnasında en zorlandığı hususlardan birisi, çoğu kadın hastalarının sadece Kürtçe konuşuyor

olmasıdır. O zamanlarda ve o bölgelerde aileler kızlarını okula göndermediği için kızların çoğu Türkçe bilmemektedir, yerel tercümanlar da genellikle erkek olduğu için kadınlar köylerinden gelen bir erkeğe kişisel sağlık problemlerini açıklamaktan genellikle rahatsız olurlar. Dr. Sancar bu sorunu Kürtçe öğrenerek aşmaya çalışsa da hiç akıcı hale gelemez; ama yine de kadın hastalarının kendisinin bu çabasının farkında olduklarını ve yazdığı reçetelerini ilaçları kullandıktan sonra tılsım olarak sakladıklarını görür. Bu nedenlerle geriye baktığında, hekimlik yaptığı 18 ayı hayatının en mutlu zamanları olarak hatırlar.

O zamanlarda aklında hep araştırmaya başlamak olduğundan sürekli olarak yurtdışında biyokimya okumak üzere burs başvuruları yapar. Bu esnada birlikte çalıştığı hemşiresi İ. Derdiyok'un adını da

eklediği ‘Mardin’de guatr hastalığının yaygınlığı’ başlıklı ilk makalesini, Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası’nın Şubat 1971 tarihli sayısında yayımlar.

Doktora Yılları

Aziz Sancar 1971 yılında, TÜBİTAK’tan NATO üyesi ülkelerden birinde doktora yapmak üzere burs kazanır. Hocalarının tavsiye mektupları ile bilimsel araştırmalarda dünya genelinde öncü kurumlardan birisi olan Johns Hopkins Üniversitesi’nde Biyokimya Lisansüstü Programı’na kabul edilir. Ancak burada karşılaşacağı sorunlar için yeterince hazırlıklı değildir. Tıp fakültesinin son senesinde İngilizce kursları almasına rağmen, lisanı profesörleri ve diğer öğrencilerle iletişim kurmak için yeterli değildir. Üstelik önceki akademik başarıları, aşırı özgüven sahibi olması ve vatansever olarak yetiştirilmesi insanların kendisinden kaçınmasına neden olur ve bir süre sonra kendisini adeta tecritteymiş gibi hisseder. Birlikte çalıştığı hocası Biyokimya Bölüm başkanı Roger Herriott, enzimler üzerinde önemli keşifler yapmış bir bilim insanıdır ve Aziz’in her gün yeni fikirlerle karşısına gelmesinden pek hoşnut değildir. Hatta bir keresinde kendisine ‘hoca sen misin ben miyim’ çıkışını yaparak, ona verdiği işlere odaklanmasını söyler. Bu bilimsel anlaşmazlıklar gün geçtikçe her iki taraf açısından zorlayıcı bir hal alır ve psikoloğunun da önerisi üzerine girdiği açmazdan kurtulamayan Aziz, Haziran 1972’de Johns Hopkins Üniversitesi’nden ayrılarak, kendini toparlamak üzere Savur’a geri döner. Memleketinde yaklaşık 6 ay boyunca tekrar doktorluk mesleği yaptıktan sonra bursu ile 1973 şubat ayında İngiltere’ye Lancaster Üniversitesi’ne gider. Ancak buradaki araştırma imkanlarını Amerika Birleşik Devletleri’ne göre çok kısıtlı bulur ve bursunun kesilmesi pahasına da olsa 1973 yılı temmuz ayı itibarıyla cebindeki 60 dolar ile Baltimore’a geri döner. Hocası Herriott’ın eski bir asistanı olan Dr. S. Claud Rupert bir gün Johns Hopkins Üniversitesi’ne seminer vermeye davet edilir. Konuşmasında anlattığı fotolizaz enzimi Aziz Sancar’ın çok ilgisini çeker ve

hocasına bu enzim üzerine çalışmak istediğini söyler. Hocası da Dr. Rupert’e mektup yazmasını ve kabul aldığı takdirde onun yanında çalışmak üzere Dallas’taki Texas Üniversitesi’ne (UTD) gitmesini tavsiye eder. Bu süreçte bursu olmadığı için parasız kalan ve geçinmek için pek çok işe girip çıkan Aziz’e çevresindeki Türkler destek olurlar ve ne yazık ki Dr. Rupert’den gelen yanıtta da kendisine verecek burslarının olmadığı yazılıdır. Bunun üzerine derhal kendini toparlayıp harekete geçen Aziz Sancar Texas’a gider ve Dr. Rupert’e kendisinden para değil, fotolizaz enzimi üzerinde çalışma yapmak üzere laboratuvarına katılma isteğinde bulunur. Bu görüşmeden sonra 1974 yılında UTD’de Biyoloji Doktora Programı’na kabul edilir.

Dr. Rupert, 1958 yılında fotolizaz enzimini keşfeden bilim adamıdır. Bu enzim, fotoreaktivasyon adı verilen süreçte, *E. coli* bakterisinde UV ışığının DNA’da hasar yaparak organizmanın ölümüne yol açan etkisini görünür ışığa maruz kaldığında tersine çevirmektedir. Dr. Rupert 1962 yılında yayınladığı makalesinde güneşin UV ışınlarının DNA’yı oluşturan dört temel bazdan biri olan timin nükleotidinde dimerizasyona neden olarak işlev kaybına yol açtığını gösterir. Akabinde 1970 yılında insan dışındaki canlılarda ışıkla aktive olan fotolizaz enziminin varlığını ve 1972’de de bu enzimi kodlayan genleri açıklığa kavuşturur. Bu nedenle bu keşifler DNA onarımı bilimi ile ilgili araştırmaların başlangıç noktası sayılmaktadır (3). Ancak bu olayın nasıl gerçekleştiği, enzimin ışığı nasıl emdiği ve enzimi DNA’yı onarmak üzere harekete geçiren mekanizmaların neler olduğu gibi pek çok soruya yanıt bulamaz. Çünkü bunun için öncelikle enzime büyük miktarlarda ve yüksek saflıkta sahip olmak gereklidir. Aziz Sancar Dr. Rupert’in laboratuvarına katıldığında çok sayıda bilim insanı bu soru(n)lar üzerinde çalışmasına rağmen hiç kimse enzimi yeterli miktarda saflaştıramamıştır. Aynı dönemlerde, Stanford Üniversitesi’nde de ilk kez moleküler klonlama tekniği keşfedilir. Aziz Sancar bu teknikle ilgili gelişmeleri takip ederken bu yöntemin fotolizaz üretim sorununu çözmeye potansiyeline sahip olduğunu öngörür; *E.*

AZİZ SANCAR

coli bakterisinde fotoliyaz genini klonlayıp, enzimi amplifiye etmeye ve ardından da saflaştırıp kromoforlarını ve işlem mekanizmasını karakterize etmeye karar verir.

Bu esnada bursu ve kalacak bir yeri olmayan Aziz, geceleri laboratuvarın bir köşesinde uyuyarak tüm zamanını hastanede geçirmektedir ve bir gece acil serviste düş alırken gece nöbetçisine yakalanır. Bu durum ertesi gün Dr. Rupert'e rapor edildiğinde öğrencisinin geçen birkaç aylık sürede sergilemiş olduğu çalışma azmi, ciddiyeti, başarı odaklı çalışmaları ve

orijinal fikirlerini göz önünde bulunduran hocası kendisine burs fonu bulur. Böylelikle çok daha sıkı bir şekilde deneylerine yoğunlaşan Aziz hocası hakkındaki duygularını şu şekilde dile getirir: *“Benim eksikliklerimi ve üstün olduğum yönleri anlamıştı. Beni yüreklendirdi, tavsiyelerde bulundu ve bana doğru yolu gösterdi. Ancak hepsinden önemlisi kendi fikirlerimi oluşturmamda ve bunları test etmemde beni özgür bıraktı. Bir bilim adamı ve beyefendi olarak benim mesleki yaşamımda en etkili kişidir”* (Resim 5).

Resim 5. Aziz Sancar ve doktora tez danışmanı Prof.Dr. Claud Stanley Rupert.

İlk Yaratıcı Deneyler

Aziz Sancar laboratuvarında çalışmalarına başladığında, bölümlerindeki diğer profesörler de fotoliyaz enzimini mayadan saflaştırmaya uğraşmaktadır. Oysa Aziz, *E. coli* bakterisiyle çalışarak, tersine bir yaklaşımla fotoliyaz geninde kusur taşıyan bir mutant izole etmeyi ve bu mutantı da geni klonlamak üzere kullanmayı planlar. Böylece rekombinant DNA teknolojisini kullanarak normal *E. coli*'nin kromozomundaki geni bir plazmid aracılığıyla mutant bakteriye koyacak ve 1 yerine yüzlerce gen ile çok miktarda enzim üretmiş olacaktır. Ancak mutantı geliştirmek tahmin ettiği kadar kolay olmaz. Mutantı seçmek ve oluşturmak için aylarca, her gün en az 1-2 kez genetik taramalar yapar. Bu zorlu süreç zarfında tekrarlayan başarısızlıklar ve bazı arkadaşlarının yaptığı olumsuz yorumlar nedeniyle özgüveni sarsılır. Aralarında kendisine laboratuvar araştırmaları için yeteneğinin olmadığını söyleyenler ve hekimlik mesleğine geri

dönmesini tavsiye edenler olur. Ancak inatçı karakterinin de sayesinde, 11 ay sonra, fotoliyaz içermeyen phr (photoreactivation geni)-mutant bakteriyi izole etmeyi başarır. Bu deneyin nihai başarısının, kendisinin bilim adamı olarak evriminde kilit bir rol oynadığını söyler; çünkü bir yöntem oluşturmak için kendi uzmanlık alanının dışından bilgi toplamakla kalmayıp, bu yeni yöntemi çalıştırana dek dayanıklılık göstermeyi de başarmıştır. Bu yöntemi tanımlayan makalesini 1978 yılında yayınlar ve ikisi de kendisine atıf olmak üzere sadece 6 kez alıntılanmış olmasına rağmen, kariyeri açısından en önemli makalelerinden biri olarak kabul eder (4). Zira bu makale, sadece araştırmaya devam etme konusundaki güveni artırmakla kalmayıp, aynı zamanda Dr. Rupert'a da iyi bir öğrenci olduğunu ispat etmesine ve böylece kendi araştırma hedeflerinin pesinden koşma özgürlüğünü elde etmesine vesile olmuştur. Bu

nedenledir ki kendisi ile yapılan röportajlarda da bu yayınına atfen başarılı bir bilim insanı olabilmek için üç esas özellik olduğuna inandığını söyler: “*Bilgiye dayalı yaratıcılık, sıkı çalışma ve başarısızlık karşısında dayanma azmi*”.

Bundan sonra ikinci büyük adım olarak enzimi kodlayan geni klonlamayı hedefler. 1975 yılı sonbaharında başladığı deneyleri 1976 baharında tamamlayarak geni çoğaltmayı başarır ve geni taşıyan plazmidin karakterizasyonu için deneylere başlar. Ancak, 1976 yılında askerlik hizmetini tamamlamak üzere Türkiye'ye çağrılır. Önce Etimesgut'ta bir ay temel eğitimin ardından 3 ay süreyle Diyarbakır Askeri hastanesinde hekim olarak askerliğini tamamlar ve hemen Texas'a geri dönerek klonladığı geni enzimi saflaştırmak üzere kullanmaya devam eder. O dönemde bir geni klonlayarak büyük bir başarıya imza atan Aziz'e doktora danışmanı Dr. Rupert bir an önce tezini yazması gerektiğini söyler. 1977 yılında tez savunmasını yapar ve danışmanının teşvikiyle DNA tamiri alanında en önde gelen 3 laboratuvara doktora sonrası araştırmacı olarak başvurur. Ancak tüm zamanını klonlama çalışmalarına ayırmaktan, en az 6-7 makaleye yetecek kadar verisi olduğu halde bunları makaleye dönüştüremediğinden olsa gerek bu laboratuvarların hiçbirinden teklif almaz. Bu esnada Yale Üniversitesi'nden mezun bir arkadaşından Dr. W. Dean Rupp'un *E.*

coli'nin nükleotid eksizyon tamirinden sorumlu UvrA, UvrB ve UvrC genlerini klonlamayı planladığını öğrenir ve Dr. Rupert'in güçlü referans mektubu temelinde Dr. Rupp'un laboratuvarına kabul edilir.

Evlilik Kararı

Dr. Rupp'un laboratuvarında bulunduğu süre içinde, özel hayatında da heyecan verici olaylar yaşanmaktadır. Aynı bölümde yüksek lisans öğrencisi olan Gwen Boles ile yakın arkadaş olurlar. Gwen Aziz'i Texas'ta yaşayan ailesiyle tanıştırdıktan sonra 1978 yılı ağustos ayında evlenirler (Resim 6). Ancak her ikisi de kendi akademik kariyerlerini geliştirmeye odaklıdır. Gwen kendisinden üç ay önce mezun olarak talaseminin moleküler temeli üzerine doktora sonrası çalışmalar yapmak üzere New York'taki bir hastanede çalışmaya başlar. Aziz ise Yale'e taşınır ve ancak hafta sonları bir araya gelebilirler. Aynı şehirlerde yaşamak ideal olmasa da, idealleri doğrultusunda, doktora sonrası çalışmalarını tamamlamak ve makalelerini yayınlamak için iki sene daha ayrı kalmayı göze alırlar. Gwen ve Aziz daha sonra Yale'de bir araya gelseler de haftanın hemen her günü, günde 12-15 saat yoğun bir tempoda çalışırlar. Aziz Sancar eşi Gwen'in de kendisi gibi bilim etiği konusunda son derece hassas bir bilim kadını olduğunu ve Türkiye'yi çok sevdiğini her fırsatta önemle vurgular.

Resim 6. Gwen ve Aziz Sancar, evlilik merasiminde (sene 1978) ve Nobel ödülüne layık görüldüğü açıklandığı zaman (sene 2015).

Doktora Sonrası Çalışma Yılları

Aziz Sancar, Dr. Rupp'un laboratuvarına katıldığında Yale Üniversitesi, dünyanın en iyi üç DNA araştırma merkezinden birisidir

ve bu alanda diğer öncü hocaların da yer aldığı heyecan verici bir araştırma ortamına sahiptir. Burada üzerine düşen görev olan

UvrA, UvrB ve UvrC genlerini klonlarken, aklında Dallas'tayken, klonlanmış genler tarafından kodlanan proteinleri tanımlamak için geliştirmeye çalıştığı ve "Maxicell (büyük hücreler)" adını verdiği yöntem vardır ve hocasına bu yöntemi geliştirmek istediğini söyler. Dr. Rupp'un yanıtı şöyledir: "Sen o konuyu ancak laboratuvarındaki işlerin bittikten sonra kendine ait zamanlarında çalışabilirsin!" Bunun üzerine tüm klonlama deneylerini birkaç sene içinde hızla tamamlayan Dr. Sancar, aynı zamanda teknisyeniyle birlikte çalışarak bir sene gibi kısa bir süre zarfında Maxicell yöntemini de oturtmayı başarır ve bu büyük hücrelerin ürettiği proteinleri radyoaktivite ile izlediği gün adeta sevinçten havalara uçar. Bu durumdan büyük memnuniyet duyan Dr. Rupp da yöntemi daha da geliştirmek için önemli önerilerde bulunur. Dr. Rupp bir toplantıdan döndüğünde masasında Aziz'in yazarak teknisyenin daktilo ettiği makaleyi hazır bulur ve ufak birkaç düzeltmeden sonra derhal Nature dergisine gönderirler. Ancak birkaç ay sonra dergi editöründen red cevabı gelir; çünkü hakemler böyle bir yöntemin çalışacağına inanmazlar. Bunun üzerine hiç vakit kaybetmeden makaleyi olduğu gibi Journal of Bacteriology dergisine gönderirler ve makale üç ay içinde, 1979 yılı Ocak ayında yayınlanır (5). Bu yöntem herhangi bir plazmid tarafından kodlanan herhangi bir proteini tanımlamak için uygulanabileceği için yayınlanır yayınlanmaz çok ilgi toplar ve 1980'ler boyunca bilim dünyasında yaygın olarak kullanılır. Aziz Sancar'ın da bugüne dek en çok atıf alan araştırma makalesidir. Daha sonra UvrA, UvrB ve UvrC genlerini tarafından kodlanan proteinleri etiketlemek, tanımlamak ve saflaştırmak üzere çalışmalarına devam ederken (6-10), 1982 ilkbaharında, büyük bir keşife daha imza atar. Saflaştırdığı proteinleri kullanarak *in vitro* ortamda kesim reaksiyonunu yeniden oluşturduğunda, UvrABC nükleazın, DNA sarmalındaki hasarlı timin dimerinin 5' ucundan 7 nükleotit ve 3' ucundan da 3-4 nükleotit olmak üzere eş zamanlı olarak çift kesim yaptığını bulur ve dimeri taşıyan 12-13 nükleotitlik parçayı bir zincir halinde izole eder. Üç genin ortaklığında, hasarlı DNA parçasını kesip uzaklaştıran bu

enzime "ABC excinuclease" adını verir (*Bu ikili kesim mekanizması daha sonra hücrelerdeki yüze yakın temel tepkimedenden biri olarak biyokimya ve moleküler biyoloji kitaplarında yerini alacaktır*). DNA onarımı alanındaki bu önemli çift kesim mekanizmasını yayına hazır olana kadar Dr. Rupp haricinde hiç kimseyle paylaşmaz. Bu önemli buluşlarını Fransa'da rekombinasyon ve onarım üzerine düzenlenen uluslararası bir kongrede sunan Dr. Rupp'un konuşması bilim camiasında büyük heyecan yaratır ve hemen akabinde 1983'te de yayınlanır (11).

Doçentlik Yılları

Ardı sıra gelen başarılarla cesaretleterek artık kendi laboratuvarlarını kurmak üzere öğretim üyeliği pozisyonlarına başvurmaya başlayan Sancar çifti, güçlü akademik dosyalarına rağmen, yaklaşık 50 üniversitenin hiçbirinden olumlu bir yanıt alamazlar. Aylar sonra North Carolina Üniversitesi-Chapel Hill (UNC-CH) biyokimya bölüm başkanı Mary Ellen Jones kendilerini arayarak, kurumlarının yeniden yapılandırılmasına katkı sunacak ve yeni laboratuvarlar kuracak moleküler biyologlar aradıklarını söyler. Tam bu sırada 12 baz ikili kesiminin moleküler mekanizmasını aydınlatmak üzere olduklarından bu teklifi kabul etmek için bir sene süre isterler. Bu karşılıklı fedakârlık süreci sonunda, hatalı DNA'nin ikili kesim onarım mekanizmasını tamamıyla aydınlatan makalelerini yayınlamaya (12-13) ve kendi laboratuvarlarını kurduklarında fotoliz enzimi üzerindeki çalışmalarına devam etmek üzere National Institutes of Health (NIH)'den ilk proje desteklerini de alarak mükemmel bir zamanlama ile Chapel Hill'e taşınırlar.

Taşındıktan sonra üç gün içerisinde deneylerine başlayan Sancar çifti, 1984 yılında art arda yayınladıkları makaleler ile enzimin kromoforlarını yani ışık algılayıcılarını tanımlayarak ışığı emen iki kofaktörü olduğunu (flavin ve folik asit) keşfederler ve eylem mekanizmasını büyük ölçüde aydınlatırlar (14-16). Sonraki 20 yıl boyunca, kofaktör kimyası, flavin foto-kimyası, kristalografi ve ultra-hızlı kimya alanlarındaki dünya çapında ünlü birçok

meslektaşları ile iş birlikleri yaparak, ışık emiliminden dimerin bölünmesine ve elektronun flavin kofaktörüne geri dönmesine kadar onarıcı tepkinin tüm adımlarını gerçek zamanlı olarak çözümlerler. En son olarak da Dongping Zhong ile 2011'de yayınladıkları bir makale ile yaklaşık 62 yıl önce başlayan fotoliz serüvenindeki bilinmeyenleri eksiksiz bir şekilde açıklığa kavuştururlar (17-18).

Transkripsiyonla Eşleşmiş Onarım Faktörünün Keşfi; Yunus Emre Destanı

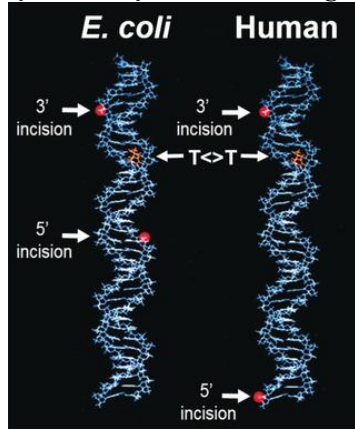
Vücudumuzda bulunan hücrelerin sağlıklı bir şekilde yaşamını sürdürebilmeleri için protein yapan genlerdeki hasarın öncelikle onarılması şarttır. Philip Hanawalt ve meslektaşları, 1985 ve 1987 yıllarında, insan hücrelerinde ve *E. coli*'de transkripsiyonun nükleotid eksizyon onarımını güçlü bir şekilde uyardığını gösterirler. Bu model Sancar laboratuvarında *E. coli* proteinleri kullanılarak test edildiğinde hasarlı bir bölgede takılı kalan RNA polimerazın aslında onarımı engellediği bulunur (19-25). Bunun üzerine takılı kalan RNA polimerazı tanıyan ve onu hasarlı bölgeden uzaklaştıran, aynı zamanda onarıcı nükleazın hasara montajını kolaylaştıran bir ek faktörün olabileceği hipotezini öne sürerler. Kısa bir süre zarfında da böyle bir faktör olduğunu tanımlayıp saflaştırırlar ve buna TRCF (Transcription-Coupled Repair Factor) adını verirler. Saflaştırılmış TRCF'nin *in vitro* ortamda transkripsiyonla eşleşmiş onarımı yeniden oluşturabildiğini gösteren bu makale Aziz Sancar'ın hem bilimsel hem de kurgusal açıdan en beğendiği çalışmasıdır (26). “*Bir hipotez oluşturduk, bunu test etmek için gerekli reaksiyonları elde ettik ve hipotezin doğru olduğunu bulduk. Bu süreçte 30 yıllık bir gizemi (mutasyon sıklığı düşüşü) çözdük. Makale iyi yazılmış, sorunu öz olarak belirtiyor ve deneysel sonuçları öz olarak açıklıyor. Veriler açık ve belirsiz değil ve model zamanın testinden geçmiştir. Türk meslektaşlarıma, araştırma konusunda soru soranlara, bu benim ‘Yunus Emre Destanımdır’ diyorum. Çünkü her Türk, Yunus Emre'nin seçtiği alanda ulaştığı mükemmelliğe erişmeye çalışır*” der.

İnsanlarda Eksizyon Onarımı; Çift Kesim-II

E. coli'deki çift kesim mekanizmasını aydınlatan Sancar ve ekibi bundan sonraki yıllarda, dünyaca ünlü başka gruplarla bir yarış halinde, insanlarda da benzer bir nükleotid eksizyon onarım mekanizmasının olup olmadığını araştırmaya odaklanırlar. Beş yıl boyunca birçok sistem, hücre tipleri, farklı hücre ekstraktı hazırlıkları ve farklı türde substratlar denemelerine rağmen, hiçbir sonuca ulaşamazlar (27-29). Sonunda, 8 Kasım 1991'de çift kesim mekanizmasıyla eksizye edilmiş 27 baz uzunluğundaki oligonükleotidi yakalarlar. Aziz Sancar bu keşif anını şöyle anlatır: “*Bu keşif, araştırma kariyerimin önemli anlarından biriydi. 27-mer'i ilk olarak gördüğümde Gwen'e insanlarla ilgili sadece Tanrı ve benim bildiğim önemli bir biyolojik gerçek var dedim*”. Bu keşfi takiben, çift kesim reaksiyonu için gerekli olan tüm proteinleri izole edip saflaştırırlar. DNA onarımı açısından büyük öneme sahip olan bu tamir mekanizmasına “Nükleotid ikili kesim onarımı-2 (Dual Excision Repair-2) adını vererek 15 Nisan 1992'de yayınlar ve rakipleriyle girdiği yarışta kazanırlar (30). Hücrenin temel mekanizmalarından biri olarak 1994'te ‘Yılın Molekülü’ başlığıyla Science dergisinin özel sayısının kapağında (Resim 7) ve klasik kitaplarda yerini alır (31). Sonraki aşamada UV ışınına maruz kalan insan genomunun tamamında onarım sitelerinin tek nükleotit çözünürlüğünde haritasını çıkarırlar (32). Böylece, onarım verimliliğini etkileyen birincil onarım proteinleri dışındaki faktörlerin de araştırılmasına zemin hazırlamış olurlar. Bu keşfine ilişkin bir anekdot da şöyledir: “*Kişisel olarak, bu son on yıldaki laboratuvarımdaki en tatmin edici başarıdır ve buna benim ‘Piri Reis Haritam’ diyorum. Tedavi ile ilgilenen bir bilim insanı bize genomun hangi bölgesiyle ilgilendiğini söylerse, biz de ona o gen ve bölgede onarımın nasıl yapıldığını söyleyebiliriz*” Bu araştırma sonuçları 2015 yılında yayımlandığında bilim dünyasında büyük yankı uyandırır (33). Bu sonuçları bilim

insanlarıyla paylaştıkları bir konferans turu dönüşünde uçakları And Dağları'nın üzerinden geçerken eşi Gwen'e "Eğer

uçacağım bu dağlara çarpar ve ölürsem, mutlu bir adam olarak öleceğim." der.

Resim 7. Bakteride ve insanda 'fotolizaz ve eksizyon nükleaz' ile DNA onarım mekanizmaları.

Memelilerde Biyolojik Saat ile Kanser İlişkisi

1995-2003 yılları arasında hayata geçirilen 'İnsan Genom Projesi' kapsamında bulunan genlerden birinin, daha önce Aziz Sancar'ın bakterilerde bulunduğu fotolizaz geninin insanlardaki karşılığı olduğu açıklanır. Genin işlevlerini aydınlatmak üzere de konunun uzmanı olan Aziz Sancar ile iletişime geçilir. İlk bakışta fotolizaz geni olarak lanse edilen bu genin ürettiği proteinde DNA onarım aktivitesi görmeyen Sancar, bu genin ışıkla aktive olan ve farklı işlevlere sahip bir gen olduğunu anlar. 1996 yılının mayıs ayında Türkiye'den ABD'ne geri dönüşte uçaktaki bir dergiyi karıştırırken jet-lag ve biyolojik saat üzerine yazılan bir makaleye rast gelir. Yazıda görme engelli kişilerin biyolojik saatlerinin de günün aydınlık-karanlık saatlerine göre çalıştığını okuduğunda, vücudumuzda ışıkla aktive olan proteinlerin varlığı konusunda aklında yeni hipotezler belirir ve uçak havaalanına iner inmez üniversitenin patent ofisini arayarak "Kriptokrom" adını derhal tescillemelerini söyler (34).

O tarihlerde insan biyolojik saati üzerine çalışan birçok araştırmacı olmasına rağmen hiç kimse genomda bulunan ve fotolizaz geni sanılan genlerin sirkadiyen ritmimizi ayarlayan genler olabileceği olasılığını aklına getirmemiştir. Bu nedenle önce hipotezini 1996 yılında bir biyokimya

dergisinde yayımlayan (35) ve daha sonra deneylerine başlayan Sancar ekibi, CRY1 (kriptokrom) geninin hipotalamus'taki suprakiazmatik çekirdekte, CRY2'nin ise gözde yüksek aktivite gösterdiğini bulurlar. Üstelik suprakiazmatik çekirdekteki aktivite saat 14:00'de maksimuma ulaşırken, saat 02:00'de minimuma inmektedir. Bu önemli buluşu yayınlanmak üzere Science dergisine gönderirler ancak kesin kanıtları olmadığı için ret alırlar. Bunun üzerine Proceedings of the National Academy of Sciences'da yayınlanan makale tüm dünyada büyük yankı uyandırır (36). Kanıt bulmak üzere kriptokrom genlerini farelerde mutasyona uğrattıklarında biyolojik saatin kaybolduğunu göstererek, nörobiyoloji alanındaki birçok araştırmacıyı geride bırakırlar ve bulgularını bu kez Science dergisinde yayımlatmayı başarırlar (37).

Bu esnada klinik ile iş birliği yapan bir grup temel bilim insanı da biyolojik saat ile kanser gelişimi ve tedavisi arasında önemli bir ilişki olduğunu gösterirler. Örneğin, over kanseri vakalarında kemoterapi ilaçları vücudun biyolojik ritmine uygun olarak verildiğinde 5 yıllık survival %11'den 44'e çıkmaktadır. Bu veriler tam da Aziz Sancar'ın o güne dek yaptığı buluşlar silsilesi ile örtüşür. Onlar da sabahları UV ışığına maruz kalan farelerde, aynı UV

dozuna gün içinde maruz kalan farelere göre invaziv cilt kanseri geliştirme olasılığının 4 kat daha fazla olduğunu gösterirler (38-39). Bunun üzerine sık kullanılan bir kemoterapi ajanı olan cisplatin'in neden olduğu DNA hasarında sirkadiyen kontrollü genlerin etkinliklerini ortaya çıkartmak amacıyla farelere her bir gen için günün belirli saatlerinde tedavi

uygulayarak DNA'daki onarım düzeyini tek bir nükleotid çözünürlüğünde analiz etmeyi başarırlar (40). Halen yürütmekte oldukları araştırmalarında, normal dokudaki düzenli onarıma karşı kanserli dokuda meydana gelen düzensiz onarımla ilgili verilerinden yararlanarak, hastalarda kemoterapi etkinliğini artırmayı ve yan etkilerini azaltmayı hedeflemektedirler.

Resim 8. Aziz Sancar'a Nobel ödülü takdim edilirken.

Bu derlemede özetlenmeye çalışılan tüm bu zorlu çalışmalar sonrasında yapılan keşifler, uykusuz geceler ve dökülen alın terleri yıllar sonra karşılığını bularak, 2015 yılında, Aziz Sancar'a "Nobel Kimya Ödülü"nü getirir (Resim 8). Stockholm'de yapmış olduğu Nobel dersinde hücre döngüsü, biyolojik saat ve DNA onarım sistemlerine ilişkin keşiflerini ve araştırmalarını birbirleriyle ilişkilendirerek ve mükemmel bir bütüncül yaklaşımla sunan Sancar, Nobel ödülünü Atatürk ve

Cumhuriyet sayesinde kazandığını belirterek Anıtkabir'e hediye eder. Anıtkabir'de yapılan törende: *"Bu madalyayı buraya vermeye, Atatürk'e ve Atatürk'ün silah arkadaşlarına, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranlara vefa borcumu ödedim ve bu fırsatı bana verdiği için Allah'a şükrediyorum"* diyen Aziz Sancar'a Türk milletine böyle bir sevinç yaşattığı ve özellikle gençlere örnek bir bilim insanı olarak ilham kaynağı olduğu için hepimiz minnettarız.

KAYNAKLAR

1. Aziz Sancar – Biographical. NobelPrize.org. Nobel Prize Outreach AB 2023. <https://www.nobelprize.org/prizes/chemistry/2015/sancar/biographical>).
2. Bursalı O. Aziz Sancar ve Nobel'in öyküsü. Kırmızı Kedi Yayınevi. 2016.
3. Pehlivanoglu B, Aysal A, Kececi SD ve ark. A Nobel-Winning scientist: Aziz Sancar and the impact of his work on the molecular pathology of neoplastic diseases. Turk Patoloji Derg. 2021;37(2):93-105.
4. Sancar A, Rupert CS. Cloning of the phr gene and amplification of photolyase in Escherichia coli. Gene. 1978; 4:295-308.
5. Sancar A, Hack AM, Rupp WD. Simple method for identification of plasmid-coded proteins. J. Bacteriology. 1979; 137:692-693.
6. Sancar A, Clarke ND, Griswold J, Kennedy WJ, Rupp WD. Identification of the uvrB gene product. J Mol Biol. 1981a; 148: 63-76.
7. Sancar A, Kacinski BM, Mott DL, Rupp WD (). Identification of the uvrC gene product. Proc Natl Acad Sci USA. 1981b; 78: 5450-5454.
8. Sancar A, Wharton RP, Seltzer S, Kacinski BM, Clarke ND, Rupp WD. Identification of the uvrA gene product. J Mol Biol. 1981c; 148: 45-62.

9. Sancar A, Sancar GB, Rupp WD, Little JW, Mount DW. LexA protein inhibits transcription of the *E. coli* *uvrA* gene in vitro. *Nature*. 1982a; 298: 96-98.
10. Sancar GB, Sancar A, Little JW, Rupp WD (. The *uvrB* gene of *Escherichia coli* has both *lexA*-repressed and *lexA*-independent promoters. *Cell*. 1982b; 28: 523-530.
11. Sancar A, and Rupp WD. A novel repair enzyme: UVRABC excision nuclease of *Escherichia coli* cuts a DNA strand on both sides of the damaged region. *Cell*. 1983; 33: 249-260.
12. Sancar GB, Sancar A, and Rupp WD (1984). Sequences of the *E. coli* *uvrC* gene and protein. *Nucleic Acids Res* 12, 4593-4608.
13. Beck DJ, Popoff S, Sancar A, Rupp W.D. (1985). Reactions of the UVRABC excision nuclease with DNA damaged by diamminedichloroplatinum(II). *Nucleic Acids Res* 13, 7395-12.
14. Sancar A, Sancar GB. (1984). *Escherichia coli* DNA photolyase is a flavoprotein. *J Mol Biol*. 172: 223-7.
15. Sancar GB, Smith FW, Lorence MC, Rupert CS, Sancar A. Sequences of the *Escherichia coli* photolyase gene and protein. *J Biol Chem*. 1984; 259: 6033-6038.
16. Markham BE, Harper JE, Mount DW et al. Analysis of mRNA synthesis following induction of the *Escherichia coli* SOS system. *J Mol Biol*. 1984;178: 237-248.
17. Arikan E, Kulkarni MS, Thomas DC, Sancar A. Sequences of the *E. coli* *uvrB* gene and protein. *Nucleic Acids Res*. 1986; 14: 2637-2650.
18. Liu Z, Tan C, Guo X, Kao YT, Li J, Wang L, Sancar A, Zhong D. Dynamics and mechanism of cyclobutane pyrimidine dimer repair by DNA photolyase. *Proc Natl Acad Sci USA*. 2011; 108:14831-14836.
19. Husain I, Van Houten B, Thomas DC, Abdel-Monem M, Sancar A. Effect of DNA polymerase I and DNA helicase II on the turnover rate of UvrABC excision nuclease. *Proc Natl Acad Sci USA*. 1985; 82: 6774-6778.
20. Doolittle RF, Johnson MS, Husain I, Van Houten B, Thomas DC, Sancar A. Domainal evolution of a prokaryotic DNA repair protein and its relationship to active-transport proteins. *Nature*. 1986; 323: 451-453.
21. Van Houten B, Gamper H, Hearst JE, Sancar A. Construction of DNA substrates modified with psoralen at a unique site and study of the action mechanism of ABC excinuclease on these uniformly modified substrates. *J Biol Chem*. 1986a; 261:14135-14141.
22. Van Houten B, Gamper H, Holbrook SR, Hearst JE, Sancar A. Action mechanism of ABC excision nuclease on a DNA substrate containing a psoralen crosslink at a defined position. *Proc Natl Acad Sci USA* 1986b; 83: 8077-8081.
23. Van Houten B, Gamper H, Sancar A, Hearst JE. DNase I footprint of ABC excinuclease. *J Biol Chem*. 1987; 262:13180-13187.
24. Van Houten B, Gamper H, Hearst JE, Sancar A. Analysis of sequential steps of nucleotide excision repair in *Escherichia coli* using synthetic substrates containing single psoralen adducts. *J Biol Chem* 1988; 263:16553-16560.
25. Orren DK, and Sancar A. The (A)BC excinuclease of *Escherichia coli* has only the UvrB and UvrC subunits in the incision complex. *Proc Natl Acad Sci USA* 1989; 86: 5237-5241.
26. Lin JJ, Sancar A. A new mechanism for repairing oxidative damage to DNA: (A)BC excinuclease removes AP sites and thymine glycols from DNA. *Biochemistry*. 1990; 28: 7979-7984.
27. Selby CP, Witkin EM, and Sancar A. *Escherichia coli* *mfd* mutant deficient in "mutation frequency decline" lacks strand-specific repair: in vitro complementation with purified coupling factor. *Proc Natl Acad Sci USA* 1991; 88: 11574-11578.
28. Selby CP, Sancar A. Gene- and strand-specific repair in vitro: partial purification of a transcription-repair coupling factor. *Proc Natl Acad Sci USA* 1991; 88: 8232-8236.
29. Selby CP, Sancar A. Molecular mechanism of transcription-repair coupling. *Science* 1993; 260: 53-58.
30. Huang JC, Svoboda DL, Reardon JT, Sancar A. Human nucleotide excision nuclease removes thymine dimers from DNA by incising the 22nd phosphodiester bond 5' and the 6th phosphodiester bond 3' to the photodimer. *Proc Natl Acad Sci USA*. 1992; 89:3664-3668.
31. Koshland DE. Molecule of the year: the DNA repair enzyme. *Science*. 1994; 266:1925.
32. Petit C, Sancar A. Nucleotide excision repair: from *E. coli* to man. *Biochimie* 1999; 81:15-25.
33. Hu J, Adar S, Selby CP, Lieb JD, Sancar A. Genome-wide analysis of human global and transcription-coupled excision repair of UV damage at single-nucleotide resolution. *Genes Dev*. 2015; 29:948-960.
34. Sancar A. Cryptochrome: the second photoactive pigment in the eye and its role in circadian photoreception. *Annu Rev Biochem*. 2000; 69:31-67.
35. Hsu DS, Zhao X, Zhao S et al. Putative human blue-light photoreceptors hCRY1 and hCRY2 are flavoproteins. *Biochemistry*. 1996; 35:13871-13877.
36. Miyamoto Y, Sancar A. Vitamin B2-based blue-light photoreceptors in the retinohypothalamic tract as the photoactive pigments for setting the circadian clock in mammals. *Proc Natl Acad Sci USA*. 1998; 95:6097-6102.
37. Thresher RJ, Vitaterna MH, Miyamoto Y et al. Role of mouse cryptochrome blue-light photoreceptor in circadian photoresponses.

- Science (New York, N.Y.) 1998; 282:1490-1494.
38. Gauger MA, Sancar A. Cryptochrome, circadian cycle, cell cycle checkpoints, and cancer. *Cancer Research*. 2005; 65: 6828-6834.
39. Sancar A, Lindsey-Boltz LA, Kang TH et al. Circadian clock control of the cellular response to DNA damage. *FEBS Lett*. 2010; 584: 2618-2625.
40. Choi JH, Gaddameedhi S, Kim SY et al. Highly specific and sensitive method for measuring nucleotide excision repair kinetics of ultraviolet photoproducts in human cells. *Nucleic Acids Research*. 2014;42: e29.

Etik Bilgiler

Etik Bilgiler Etik Kurul Onayı: Bu makale bir derleme yazısı olduğu için Etik Kurul Onayı alınmasına gerek yoktur.

Telif Hakkı Devir Formu: Yazar tarafından Telif Hakkı Devir Formu imzalanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Hakem değerlendirmesinden geçmiştir.

Yazar Katkı Oranları: Konsept: EU. Tasarım: EU. Veri Toplama veya İşleme: EU. Analiz veya Yorum: EU. Literatür Taraması: EU. Yazma: EU

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir

Destek ve Teşekkür Beyanı: Aziz Sancar'a Türk milletine böyle bir sevinç yaşattığı ve özellikle gençlere örnek bir bilim insanı olarak ilham kaynağı olduğu için hepimiz minnettarız...

Prof. Dr. Gökhan HOTAMIŞLIGİL: Nobel'e Doğru Yürüyüşüne Tanık Olduğum Bir Bilim Adamı

Professor Dr. Gökhan HOTAMIŞLIGİL :Witnessing His pace to the Nobel Prize

Nejat Akar

TOBB ETÜ Tıp Fakültesi, Ankara, Türkiye

Özet: Prof. Dr. Gökhan HOTAMIŞLIGİL, obezite, diyabet, karaciğer yağlanması ve kalp-damar hastalıkları gibi halk sağlığı için sorun oluşturan ve sık görülen kronik metabolik hastalıkların temel mekanizmalarını aydınlatmaya yönelik bilimsel buluşlara imza atmış bir bilim adamıdır. Onun alanında çalışmayan ama gerçekleştirdiği buluşlarla Nobel Ödülüne yürüyüşüne şahit olan bir öğretim üyesiyim. Onu ilk kez tanıdığım 1987 yılından itibaren kesişen yollarımızın bir özetiyle, taşıdığı bir bilim adamında olması gereken özelliklerini, benim gözümde bu yazıda okuyacaksınız.

Anahtar Kelimeler: obezite, kalp hastalıkları, diyabet, Proteus Sendromu, MAO enzimi, *immünmetabolizma

Abstract: Prof. Dr. Gökhan HOTAMIŞLIGİL made important scientific discoveries on elucidating the basic mechanisms of common chronic metabolic diseases such as obesity, diabetes, fatty liver and cardiovascular diseases. I am a faculty member who does not work in his field, but witnessed his pace to the Nobel Prize with the discoveries he made since 1987, when I first met him. Also the characteristics that I believe he possesses that a scientist should have, are given from my perspective.

Keywords: obesity, coronary heart disease, diabetes, immunometabolism, proteus syndrome, MAO enzyme

Akar N. Prof. Dr. Gökhan HOTAMIŞLIGİL: Nobel'e Doğru Yürüyüşüne Tanık Olduğum Bir Bilim Adamı, *Türk Tıbbına Emek Verenler Özel Sayısı, Aralık 2023;111- 115 Doi:* 10.20515/otd.1376662

ORCID ID of the author: NA. [0000-0001-8228-8885](https://orcid.org/0000-0001-8228-8885)

Received 16.10.2023

Accepted 06.11.2023

Online published 12.11.2023

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Nejat AKAR

e-mail: nejatakar52@gmail.com

1. Giriş

Rize'nin Pazar ilçesinde 24 Haziran 1962'de doğan Gökhan HOTAMIŞLIGİL, ilköğretimini sırasıyla Vakfikebir, Turgutlu ve Gediz'de tamamladı. 1980 yılında Ankara Anadolu Lisesi'nden ve sonra Ankara Tıp Fakültesi'nden 1986 yılında tıp doktoru unvanı ile mezun oldu. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim dalında Uzmanlık eğitimine başladı.

Dr. Gökhan HOTAMIŞLIGİL ile ilk kez Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim dalında asistan olarak çalışırken, 1987 yılının Mayıs'ında tanışmıştım. Ben de o günlerde Yardımcı Doçent olarak göreve başlamıştım. Akademik kurul o yılın seminer programını hazırlarken en kıdemli öğretim üyesiyle en kıdemli asistanın birlikte seminer yapmalarına karar verince, birlikte çalışmak üzere bir araya geldik. Ben kendisine 'Beta Thalassaemia'da Gen Değişimleri'ni seminer konusu olarak verdim. Bu konuyu hiç bilmediğini söyleyen Gökhan, eksiksiz harika bir seminer sundu. Sonra birlikte mutasyon analizi yapılmış iki beta thalassaemia vakasını Ankara Tıp Fakültesi dergisinde 1989'da yayınladık (1). (Yıllar sonra Gökhan'ın yayın listesinin başında bu makalenin yer aldığını görünce, önce şaşırdım, sonra da gururlandığımı söyleyebilirim. Bu davranış onun kendi değerlerine de önem verdiğini gösteriyordu. Gökhan, daha sonra yaptığı o seminerle 'Moleküler Genetik'le tanıştığını belirtecekti.) (2)

1988 yılında eşi Dr. Selen'in ABD'ye kazandığı bir bursla gitme durumu ortaya çıkınca, Gökhan da asistan olarak izin alıp eşiyle birlikte gitmek istedi. O dönem asistanların yurt dışına çıkmaları için izin verilmiyordu. Aracı ve ricacı olup Prof. Dr. Ayten Arcasoy'dan 'olur' imzasını alınca, onun ABD yolu açılmıştı. (Daha sonra Türkiye'de mecburi hizmet karşılığı imzaladığı geri dönmezse ödemesi gereken tazminatı da geriye ödediğini eklemeliyim.) (2)

Gökhan Hotamışlıgil, Harvard Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde Xandra Breakfield'in laboratuvarında Human monoamine oxidase A geninde araştırmalarına başlar.(3,4,5) Biz Ankara'da moleküler genetik laboratuvarını 1988'de kurarken, Southern tekniğini ile elde ettiğimiz Blotları, radyoaktivite çalışmasını yapmadan önce deneylerimizin çalışıp çalışmadığını görmek amacıyla ilk deneme için Gökhan'ın laboratuvarına göndermiştik. Bizim için gerçekleştirmiş, elde ettiğimiz olumlu sonuçlarla, bizim çalışmalarımıza başlamamız da mümkün olmuştu. Bize bu desteğini unutamam.(2)

Boston'da 1989 yılında yapılan 'American Society Hematology' kongresine gittiğimde, onların küçük evinde kalırken, her sabah saat beşte kalkıp laboratuvarına gitmesini de buraya eklemeliyim.(2)

Gökhan, asistanlığı sırasında Ankara Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim dalında bebek katında yatan bir hastaya, çok nadir olarak bulunan Proteus sendromu teşhisi koymuştu. Proteus sendromu ilk kez 1979 yılında klinik antite olarak tanımlanmış bir genetik bozukluk olup, değişik organlarda ortaya çıkan büyümede düzensizlik olarak ortaya çıkar. Hemen her organda oluşan, uygunsuz asimmetrik aşırı büyümelerle karakterizedir. Erken bebeklik dönemlerinden itibaren gelişmeye başlar. (6) Ayak tabanlarında düzensiz olarak büyüme gösteren olgu, Türkiye'den ilk kez Gökhan tarafından tanımlanmıştı. Bu olgu, 1990 yılında Gökhan HOTAMIŞLIGİL ve Fadıl Ertogan imzasıyla yayınlanmıştır. (7) Daha sonra Proteus Sendromuyla ilgili geniş gözden geçirme makaleleri yayınlamıştı. (8,9)

Gökhan, bu olgudan ileri araştırmaları için ben ve Prof. Dr. Saadet Arsan'dan doku örneği istemişti. Seksenli yılların sonunda örnek doku alma ve ABD'ye göndermek çok zordu. Yenikent'te oturan hastanın ailesini ikna için evine gittik. Durumu anlattık. Çocuğun ayağından biyopsi yapılacaktı. Aile kabul etti. Bir gün için

sözleştik. Çocuk cerrahı meslektaşımızı organize ettik. Kuru buz almak için Kazan ilçesine sabahın köründe gittim. Her şey yolunda gitti. Biyopsi yapıldı. Kuru buza kondu. Dokuların 24 saat içinde laboratuvara ulaşması gerekiyordu. O yıllarda ABD'ye (Boston'a) uçak seferleri sadece bir Alman şirketi tarafından yapılıyordu. Kutuyu Alman uçak şirketinin bürosuna götürdüm. Gümrükte de bir sorun çıkmadı. Biz haber beklemeye başladık. Bir hafta sonra haber geldi. Uçak tam belirlenen saatte Boston'a varmıştı ama yoğun kar fırtınası nedeniyle New York'a yönlendirilmişti. Doku örneği gecikmeli de olsa laboratuvara ulaşmıştı. Bizim tüm emeğimiz doğaya yenik düşmüştü. Ama Gökhan yenilmedi, yılmadı, araştırmalarına devam etti.(2)

1993 yılında doktora savunmasını vermeden önce Ankara Tıp Fakültesi Çocuk Kliniğinde bir konferans vermesini istediğimde, beni kırmadı. Doktora tezinin bir bölümünü sundu.(2)

Ardından bir yıl sonra doktora tezini bana imzalayarak ulaştırdı. Doktora tezinin girişinde üç kişiye teşekkür vardı: Tıp Fakültesindeki danışmanı olarak bana, başlangıçtaki destekleriyle Xandra Breakefield ve tez danışmanı Bruce Spiegelman'a . Doktora tezinin başlığı "Tumor Necrosis Factor- a: A Key Component of the Obesity-Diabetes Link". (10)

Doktora eğitimini Nisan-1994 yılında tamamlayarak, Harvard T.H. Chan Kamu Sağlığı Okulu'nda Beslenme ve Biyolojik Bilimler Departmanı'nda yardımcı doçent pozisyonunda kendi laboratuvarını kurdu. 2003 yılında profesör unvanını alarak, Genetik ve Kompleks Hastalıklar Departmanının kurucu başkanı oldu.

Gökhan benim organizasyonunu yaptığım 22-26 Eylül 2003 tarihleri arasında gerçekleştirdiğimiz, '2. Ankara Biotechnology Days' toplantısına geldi ve bir konferans verdi. Konferansın konusu 'Molecular Mechanism in Diabetes and

Obesity'. Oturum başkanlığını ben yapmıştım.(2)

2004 yılında TÜBİTAK Bilim Ödülüne değer görüldüğü törende oradaydım. Bu ödülünden sonra çok değişik ulusal ve uluslararası ödülleri alacaktı. (2)

25 Haziran 2007'de American Diabetes Association' kongresinde yaptığı çok önemli açılış konuşmasında ben yoktum. Ama son slaytlarında benim, Prof. Dr. Ayhan Çavdar ve Prof. Dr. Gürbüz Erdoğan hocaların fotoğraflarını gösterirken 'Mentor'larım derken, bir sonraki slaytında tüm öğrencilerine teşekkür ediyordu. Son slaytta ona yönlendirdiğim öğrencilerim Erkan Yılmaz, Ebru Erbay ve Gökhan Dalgın'ını da fotoğraflarını görünce, çok sevindim. O toplantıya katılan bir meslektaşım, bu slaytların fotoğraflarını çekip benimle paylaşmışlardı. (Bu davranış, onun ne kadar vefalı olduğunu gösteren bir örnekti. Türk öğrencilere sahip çıkması, ekip ruhuna inanması onun diğer özellikleriydi. (Nobel yolunda olduğunu bu tarihten sonra dile getirmeye başlamıştım.) (2)

2014 yılında Sabri Ülker'in ismini onurlandırmak, Gökhan HOTAMIŞLIGİL'in çalışmalarını desteklemek amacıyla Ülker ailesinin destekleriyle Harvard T.H. Chan Kamu Sağlığı Okulu'nda "Sabri Ülker Beslenme, Genetik ve Metabolizma Merkezi" kuruldu. Hotamışlıgil bu merkezin kurucu direktörü olarak halen görevini sürdürmektedir.

17 Şubat 2017 günü Sabri Ülker Vakfından gelen bir davetiye ile İstanbul'da yapılan bir toplantıda Gökhan ve iki öğrencisi (Dr.Ebru Erbay, Dr.Bio. Erkan Yılmaz) yaptıkları araştırmaların sonuçlarını sundular. Toplantıda Gökhan'ın bir başka mentoru olan Prof. Gürbüz Erdoğan'da vardı. İlginç olan üç kuşak bir aradaydık ve Gökhan'ın iki öğrencisi de geçmişte benim öğrencimdi. (2) (Resim)

Resim. EASD 2018 toplantısında Berlin’de çekilmiştir.

1 Temmuz 2020 Ankara Tıp Fakültesinin Müzesinin açılışında aynı oturumda konuşmacıydık. Gökhan ABD’den bağılandı. En son gösterisi nefes kesiciydi Karaciğer hücreleri içinde üç boyutlu dolaşım. İlk kez böyle bir şey gerçekleşiyordu. (2)

Gökhan HOTAMIŞLIGİL ABD’deki ilk çalışmalarından itibaren dünyada en yaygın görülen ve en büyük kamu sağlığı tehdidini oluşturan obezite, diyabet, karaciğer yağlanması ve kalp-damar hastalıkları gibi sık görülen kronik metabolik hastalıkların temel mekanizmalarını aydınlatmaya yönelik yaptığı çalışmaları ile metabolik hastalıklara yaklaşımda yeni kavramlar ve tedaviye yönelik özgün yöntemlere imza atmıştır. Bağışıklık sistemi ile metabolizma arasındaki ilişkiyi aydınlatan çalışmaları “immunometabolizma” olarak adlandırılan yeni bir disiplinin doğmasında büyük rol oynamıştır. Endoplazmik retikulum stresinin ve organel fonksiyon bozukluklarının insülin direncine; glukoz ve lipid

metabolizmasında bozukluğa yol açmasına; otofajinin ve endoplazmik retikulum lipid kompozisyonunun metabolik hastalıklardaki rolünü aydınlatan çalışmaları; organel fonksiyon bozukluklarına yol açan temel mekanizmaların ortaya çıkartılması gibi temel konularda gerçekleştirdiği araştırmalarla ilaç hedefi olarak kullanılan yeni tedavi araçları ve yöntemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. (11,12,13)

Hotamışlıgil’i yıllardan beri tanıyan bir dostu olarak mükemmel iletişim özelliği, alçak gönüllü olması, Türkiye’den hiç kopmaması, ekip ruhuna önem vermesi, gelecek kuşakların yetişmesine özen göstermesi ve vefa duygusunu yoğun biçimde gösteren bir bilim adamı olması benim kişisel gözlemlerimdir. (2)

2.Haziran.2021 de Ankara Üniversitesi tarafından verilen fahri doktora töreninde Nobel adayı olarak kendisine yönetilen ‘Ne düşündüğü sorusuna “Oraya ulaşmak için çok uzun yaşamak, çok çalışmak gerekir.” şeklinde bir cevabı olmuştur.(2)

KAYNAKLAR

1. Akar N, Hotamışlıgil G. Two patients with Bo Thalassaemia Resulting from G-A Substitution in IVS-II ntl: Case Reports and Review of B-Thalassaemia Mutations in Turkey. Ankara Tıp Bülteni (Journal of Ankara Medical School) 1989; 11: 49-54.
2. Akar N. Kişisel Gözlemler ve Yaşanmışlıklar.. 1987-2023.
3. Hotamışlıgil GS, Breakefield XO. Human monoamine oxidase A gene determines levels of enzyme activity. Am J Hum Genet. 1991;49(2):383-92.

4. Chen ZY, Hotamisligil GS, Huang JK, Wen L, Ezzeddine D, Aydin-Muderrisoglu N, Powell JF, Huang RH, Breakefield XO, Craig I, et al. Structure of the human gene for monoamine oxidase type A. *Nucleic Acids Res.* 1991; 25;19(16):4537-41.
5. Girmen AS, Baenziger J, Hotamisligil GS, Konradi C, Shalish C, Sullivan JL, Breakefield XO. Relationship between platelet monoamine oxidase B activity and alleles at the MAOB locus. *Neurochem.* 1992;59(6):2063-6.
6. Biesecker L, The challenges of Proteus syndrome: diagnosis and management. *European Journal of Human Genetics* 2006 : 14: 1151-1157
7. Hotamisligil G, Ertogan F, The Proteus syndrome: association with nephrogenic diabetes insipidus. *Clinical Genetics* 1990;38 (2) 139-144
8. Hotamisligil G, Proteus Syndrome and Hamartoses with Overgrowth. *Dysmorphology and Clinical Genetics.* 1990: 4(3): 87-112.
9. Hotamisligil GS. Proteus syndrome and neurofibromatosis. *Neurofibromatosis.* 1989;2(5-6):339-40.
10. Hotamisligil G., Tumor Necrosis Factor- α : A Key Component of the Obesity-Diabetes Link. PhD Thesis. Biological Chemistry and Molecular Pharmacology. Harvard University, Cambridge, Massachusetts, April, 1994.
11. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/?term=Hotamisligil+G.&sort=pubdate>
12. https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&q=Hotamisligil+G%C3%B6khan+&oq=hotami%C5%9Fligil+
13. <https://www.webofscience.com/wos/wosc/citing-articles-refs-search/fcc68a3f-1847-4d4c-aeb5-438584d27136-a9368600/author-ascending/1>

1991 Lucille P. Markey Predoctoral Fellowship in Developmental Biology
1997 Pew Scholar in Biomedical Sciences, Pew Charitable Trusts
2004 TÜBİTAK Bilimsel Araştırma Ödülü, TUBA üyeliği
2007 Amerikan Diyabet Birliği Bilimsel Olağanüstü Başarı Ödülü
2009 American Association for Advancement of Science asil üyeliği
2010 Uluslararası Obezite Cemiyeti Wertheimer Ödülü
2010 Diyabet alanında Naomi Berrie Üstün Hizmet Ödülü
2012 Richard J. Havel Lecture
2013 Koç Bilim Ödülü
2014 Uluslararası Danone Beslenme Ödülü
2015 Uluslararası Endokrin Cemiyeti Roy O. Greep Üstün Bilimsel Başarı Ödülü
2017 Hans L. Falk Memorial Lecture
2018 EASD–Novo Nordisk Foundation Diabetes Prize for Excellence

Etik Bilgiler

Etik Bilgiler Etik Kurul Onayı: Bu makale bir derleme yazısı olduğu için Etik Kurul Onayı alınmasına gerek yoktur.

Telif Hakkı Devir Formu: Yazar tarafından Telif Hakkı Devir Formu imzalanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Hakem değerlendirmesinden geçmiştir.

Yazar Katkı Oranları: Cerrahi ve Tıbbi Uygulamalar: NA. Konsept: NA. Tasarım: NA. Veri Toplama veya İşleme: NA. Analiz veya Yorum: NA. Literatür Taraması: NA. Yazma: NA

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir

Destek ve Teşekkür Beyanı: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.